

राष्ट्रिय किसान आयोगद्वारा गरिएका अनुगमनका
भलकहरू

राष्ट्रिय किसान आयोगको चौथो वार्षिक प्रतिवेदन

राष्ट्रिय किसान आयोगको

चौथो वार्षिक प्रतिवेदन
(आ. व. २०७६/७७)

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय किसान आयोग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
कार्तिक, २०७७

राष्ट्रिय किसान आयोगको

चौथो वार्षिक प्रतिवेदन

(आ. व. २०७६/७७)

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय किसान आयोग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
कार्तिक, २०७७

आयोगका पदाधिकारीहरू

अध्यक्ष

चित्र बहादुर श्रेष्ठ

सदस्यहरू

भानुभक्त सिग्देल

उदयचन्द्र ठाकुर (कृषि विज्ञ)

बसन्ती घिमिरे

मिना तामाङ

रविन्द्र के.सी.

सदस्य सचिव

विद्या पाण्डे

“समृद्ध नेपालको शानः अधिकार सम्पन्न किसान”

प्रकाशक : राष्ट्रिय किसान आयोग
प्रकाशन मिति : २०७७ कार्तिक
प्रकाशन प्रति : ५०० प्रति
मुद्रण : दीप किरण प्रिन्टिङ्ग एण्ड ट्रेडर्स
सर्बाधिकार : राष्ट्रिय किसान आयोग, कीर्तिपुर, काठमाडौं

सम्पर्क ठेगाना:

कीर्तिपुर, काठमाडौं

फोन नं: ०१-५९०६१८२, ५९०६१७६, ५९०६१८०

इमेल: nfcnepal2017@gmail.com

वेवसाइट: www.nfc.gov.np

मन्तव्य

नेपालको अर्थतन्त्र मूलतः कृषिमा आधारित रहेको छ । देशका करिव दुई तिहाई सकृय नागरिक जिविकोपार्जनका लागि कृषिमा नै आश्रीत छन् । देशको कुल ग्राहस्थ उत्पादनमा २७ प्रतिशत योगदान कृषि क्षेत्रको रहेको छ । विश्वब्यापीकरण र अन्तराष्ट्रिय जगत सँग विस्तार हुँदै गएको सम्बन्धको कारण नेपालले पनि खुला अर्थतन्त्रलाई आत्मसात गरी सकेको छ । तसर्थ नेपाल जस्तो पिछडिएको अर्थतन्त्र भएको देशमा किसानहरुलाई विश्वजगतसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने क्षमताको बिकास गर्न ठूलो चुनौति छ ।

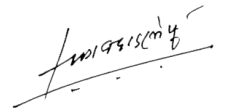
नेपालमा कृषि विकासको संस्थागत थालनी भएको धेरै भएको छैन । यस बिच नेपाल सरकारले कृषि विकासको क्षेत्रमा केही प्रयासहरु गरेको भएपनि किसानहरुले अपेक्षा गरे अनुसारको प्रतिफल पाउन सकेका छैनन् । जसले गर्दा किसानहरु समयानुकुल जीवन जिउन सक्ने अवस्थामा छैनन् । परम्परागत कृषि, पिछडीएको अर्थतन्त्र र आवश्यक सरकारी संरक्षणको अभावमा नेपालका किसानहरु र कृषि उत्पादनले विश्व बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने अवस्था छैन । तसर्थ यस्ता अवस्थामा कृषि विकासको गतिमा तिब्रता दिनको साथै किसानहरुको आयस्तर बढाउन किसानहरुको संरक्षकको आवश्यकताको महशुस गरी नेपाल सरकारले मिति २०७३ / १० / ६ गतेका दिन "राष्ट्रिय किसान आयोग कार्यकारी आदेश २०७३" जारी गरी राष्ट्रिय किसान आयोग गठन गरेको छ ।

आ.व. २०७६/७७ मा राष्ट्रिय किसान आयोगबाट सम्पादित कार्यक्रमहरु र सो को प्रगति स्थिति र यस आयोगमा किसान संघ संगठन, संजाल र योसँग आवद्ध विभिन्न सरोकारवाला पक्षबाट पेश भएमा विभिन्न कृषि उत्पादन र कृषिको बजारिकरण सम्बन्धी समस्याहरु र तिनै समस्याहरुलाई सम्बोधन गर्न गरिएका प्रयासहरु यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । त्यसै गरी आयोगले आ.व. २०७६/७७ मा संचालन गरेका विविध कार्यक्रमहरुको साराशं समेत यसमा समावेश गरिएको छ । प्रतिवेदनमा राष्ट्रिय किसान आयोगका हालसम्मका उपलब्धि, कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आईपरेका समस्याहरु,

कार्यक्रम कार्यान्वयन स्थिति तथा विनियोजित बजेट अनुसार खर्चको प्रगति कस्तो रहयो भन्ने बारे उल्लेख गरिएको छ । यसबाट आगामी वर्षहरूको योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमामा पृष्ठपोषण पुग्न सक्ने विश्वास लिएको छु । यो प्रतिवेदन कृषि क्षेत्रमा नीति निर्माता, योजनाविद् अनुसन्धानकर्ता सम्पूर्ण तह र तप्काका सरोकारवालाहरूलाई उपयोगी हुने आशा गरेको छु ।

यस आ.व.२०७६/७७ को कार्यक्रमहरू सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न सकृय योगदान र सहयोग गर्ने सबै सदस्य महानुभावहरूलाई धन्यवाद दिनु चाहान्छु । यसै गरी यस आयोगको कार्यक्रम सम्पन्न गर्न प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग र योगदान गर्नु हुने कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, किसान संघ, संगठन, संजाल र योसँग आवद्ध विभिन्न सरोकारवाला पक्षहरू सबैलाई धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहान्छु ।

अन्तमा यस प्रतिवेदन तयारीमा संलग्न सबै सदस्य महानुभावहरू, सदस्य सचिव लगायत सम्पूर्ण सचिवालयका कर्मचारीहरूमा धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहान्छु । यस प्रतिवेदनलाई थप परिस्कृत र उपयोगी बनाउन सरोकारवालाहरू सबैबाट रचनात्मक सुझावको अपेक्षा समेत राखेको छु ।

चित्र बहादुर श्रेष्ठ

अध्यक्ष

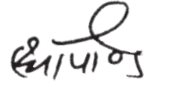
कार्तिक २०७७

दुई शब्द

बहुसंख्यक जनताको जीविकोपार्जनको आधारको रूपमा रहेको नेपालको कृषि क्षेत्रले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । कूल गार्हस्थ उत्पादनमा २७ प्रतिशत हिस्सा रहेको यस क्षेत्रको आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण, विविधिकरण गरी किसानको हकहितको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्न तथा राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१, कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३, कृषि विकास रणनीति २०१५-२०३५ तथा आवधिक योजनाहरूमा व्यवसायिक एवं प्रतिस्पर्धात्मक कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने उल्लेख रहेको परिप्रेक्ष्यमा कृषि प्रविधि प्रसार तथा श्रोत साधनको समुचित उपयोग मार्फत उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धि गरी व्यवसायिक र प्रतिस्पर्धि कृषि क्षेत्रको आधार तय गर्नु आजको आवश्यकता हो । तसर्थ कृषि विकास रणनीति (सन् २०१५-३५) ले परिलक्षित गरे बमोजिमका उद्देश्य हासिल गर्न राष्ट्रिय किसान आयोग गठन कार्यकारी आदेश, २०७३ अनुसार गठित राष्ट्रिय किसान आयोगले कृषि सम्बन्धि नीति, ऐन, कानून तथा योजना तर्जुमामा सहयोगीको भूमिका खेल्नुको साथै कृषि अनुसन्धान र प्रसारलाई किसान मैत्री बनाई किसानहरूको हक हित र अधिकारको रक्षा गर्दै कृषि उत्पादनमा नेपाललाई आत्मनिर्भर बनाउन कृषि विकास सँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आईरहेको छ ।

कृषि विकासको गतिमा तिब्रता दिनको साथै किसानहरूको आयस्तर बढाउन किसानहरूको संरक्षकको भूमिकामा टेवा पुऱ्याउन (आ.व. २०७६/७७) मा यस आयोगबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रगति, उपलब्धि, कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आईपरेका समस्याहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयन स्थिति तथा विनियोजित बजेट अनुसार खर्चको प्रगति र विभिन्न निकायहरूबाट प्राप्त सुझाव, उपलब्ध तथ्याङ्क एवं विवरणहरूलाई समावेश गरी यो पुस्तिका तयार गरिएको छ । प्रस्तुत पुस्तिका कृषि क्षेत्रमा संलग्न नीति निर्माता, योजनाविद्, अनुसन्धानकर्ता र कृषि कार्यकर्ताका लागि मात्र नभई यस क्षेत्र प्रति प्रत्यक्ष वा परोक्ष चासो राख्नु हुने सबैलाई

उपयोगी हुने आशा गरेको छ । पुस्तिकालाई तयार गर्न प्रयास गर्नु हुने बरिष्ठ कृषि अर्थविज्ञ डाल प्रसाद पुडासैनी, कृषि प्रसार अधिकृत शोभा ढकाल, कृषि अर्थविज्ञ चिरञ्जीवी अधिकारी लगायत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस पुस्तिकालाई थप परिस्कृत एवं उपयोगी बनाउन रचनात्मक सुझावको अपेक्षा समेत गर्दछु ।

विद्या पाण्डे

सदस्य सचिव

कार्तिक २०७७

संक्षिप्त रूप

रा.कि.आ	राष्ट्रीय किसान आयोग
स.स	सदस्य सचिव
रा.कि.स.	राष्ट्रीय किसान संजाल
कृ.त.प.वि.म.	कृषि तथा पशुपंक्षी विकास मन्त्रालय
रु.	रुपैया
मा.	माननीय
न.पा	नगरपालिका
आ.ब.	आर्थिक वर्ष

विषय-सूचि

विषय	पेज नं.
आयोगको वार्षिक कार्य विवरणको भलक	i-iii
परिच्छेदहरू	
परिच्छेद-१: संगठन	१
परिच्छेद-२: नेपालमा किसान अधिकारको वर्तमान अवस्था र व्यवस्थाहरू	६
परिच्छेद-३:आयोगको वार्षिक कार्यक्रम र प्रगति स्थिति	१३
परिच्छेद-४: आयोगका उपलब्धि र चुनौती	३६
अनुसूचिहरू	
१. आयोगको पदाधिकारी तथा कर्मचारी दरवन्दी विवरण	३८
२. आयोगबाट गरिएका अध्ययनहरूमो सारशं	४०
३. केन्द्रस्तर किसान संघ/संगठन संजाल र संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमको प्रतिवेदन	७९
४. प्रदेशस्तर किसान संघ/संगठन क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम तथा समस्या पहिचान सम्बन्धी कार्यक्रमको प्रतिवेदन	८१
५. जिल्लास्तर किसान संघ, संगठन/संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम तथा समस्या पहिचान सम्बन्धी कार्यक्रमको प्रतिवेदन	८३
६. अनुगमन प्रतिवेदन	९२
७. प्रेस बिज्ञप्तीहरू	९५
८. आयोगको रोष्टरमा सूचिकृत हुनु भएका विज्ञ महानुभावहरूको नामावली	९९
९. आयोगमा सूचिकृत भएका संघ/संस्था/संगठनका विवरण	१०५
कार्यक्रमको भलकहरू	१०७

आयोगको वार्षिक कार्य विवरण: झलक

क्र.सं.	कामको प्रकृति	विषय
१		किसान अधिकार संरक्षण
१.१	अनुगमन/ भ्रमण	<ul style="list-style-type: none"> • प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकरण परियोजना अन्तर्गतका जोन सुपरजोन • कृषि ज्ञान केन्द्रहरू • कृषि तथा पशु विकास मन्त्रालयको सहकार्य र समन्वयमा संचालित अयोजना अन्तराष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरूबाट संचालित कार्यक्रमहरू • किसान संघ/संस्था/संजाल तथा पेशागत संघ संगठनको अन्तर प्रदेश कृषक भ्रमण • किसान तथा अन्य सरोकारवालाहरूको समस्या पहिचानको लागि स्थलगत अध्ययन
१.२	निर्णय सुझाव तथा सिफारिस	<ul style="list-style-type: none"> • चितवन केरा उत्पादक संघद्वारा चितवन जिल्लामा केराका विविध विषयमा समस्या समाधानका लागि पहल गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित सरोकारवालहरूलाई सुझाव • दुग्ध जन्य बस्तुमा आयकर छुट विधुत महसुलमा छुट, कच्चा पदार्थको मुल्य वृद्धी र किसानले विक्री गर्ने दूधमा स्थायी लेखा नम्बर (प्यान) विषयमा समस्या समाधानको लागि कार्यदल गठन गरी सुझाव पेश गरेको • ग्रामीण विधुत जिल्ला सहकारी संघ लि. कैलालीको मलखाद डिपो स्थापना बारे सम्बन्धित निकायमा पहल
१.३	अन्य	

२.	किसान अधिकार प्रबर्द्धन	
२.१	प्रशिक्षण, अन्तरक्रिया, छुलफल, गोष्ठि, सचेतना आदि	<ul style="list-style-type: none"> • प्रदेशस्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि • जिल्ला स्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि • गाउँपालिका/ नगरपालिका स्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि • केन्द्रिय स्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि • कृषि सहकारी समस्या पहिचानको अन्तक्रिया कार्यक्रम • कृषि विज्ञहरूसँग अन्तक्रिया कार्यक्रम
२.२	समन्वय र सहकार्यमा संचालित कार्यक्रम	विश्व माटो दिवस
३	प्रकाशन	
३.१	विषयगत अध्ययन	<ul style="list-style-type: none"> • उखुवालीको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू • पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतको अवस्था र कम गर्ने उपायहरू • संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा कृषि प्रसार समन्वय सम्बन्धी अध्ययन • हालसम्म भूमि सुधार आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन अध्ययन र विश्र्लेषण सम्बन्धी अध्ययन • दूग्ध उत्पादनको लागत अध्ययन विश्र्लेषण तथा लागत घटाउने उपायहरू • फलफूल तथा तरकारी बजारको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू
	प्रतिवेदन/पुस्तिका	बार्षिक पुस्तिका प्रकाशन चौमासिक बुलेटिन प्रकाशन

३.२	प्रेस बिज्ञप्ती/प्रेस नोट/सूचनाहरू	<ul style="list-style-type: none"> • विश्वव्यापी महामारीको रूपमा फैलिएको कोरोना भाइरसको कारण नेपालको कृषि तथा कृषकहरूमा पर्न गएको समस्याहरू बारे • सलह किराले कृषि क्षेत्रमा पुर्याएको क्षति सम्बन्धमा • विभिन्न जिल्लाहरूमा अविरल वर्षाको कारण बाढी पहिरो र डुबानले पुऱ्याएको क्षति सम्बन्धमा • रसायनिक मलखाद (यूरिया) र उत्पादित कृषि उपजको बजारीकरणको सहजता नभएको सम्बन्धमा • संविधान दिवसको उपलक्ष्यमा सूचना 	
-----	------------------------------------	---	--

परिच्छेद-१ संगठन

पृष्ठभूमी

नेपाल एक कृषि बाहुल्य देश हो । नेपालको अर्थतन्त्रमा कृषि क्षेत्रको महत्वपूर्ण योगदान रहदै आएको छ । देशको कूल गाहस्थ उत्पादनमा करीव एक तिहाई योगदान गर्ने र करीव दुई तिहाई जनसंख्या रोजगारी तथा जिविकोपार्जनको लागि यसै क्षेत्रमा निर्भर रहदै आएका छन् । नेपालको विभिन्न आवधिक योजनाहरूमा कृषि क्षेत्रको विकासलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिदै आएको भए तापनि अपेक्षाकृत रूपमा यस क्षेत्रको विकास हुन सकेको छैन । आर्थिक रूपले सकृय जनशक्ति विदेशिने क्रम बढदै जाँदा कृषि क्षेत्रमा बढदै गई रहेको श्रम शक्तिको अभाव, बढ्दो जग्गाको खण्डिकरण, उर्वर कृषि भूमिको गैर कृषि क्षेत्रमा प्रयोग, कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा बढ्दो उत्पादन लागत, उत्पादन सामाग्रीहरूको समयमा अपर्याप्त आपूर्ति, आवश्यक प्रविधि, सिप र प्राविधिक पहुँचको अभाव, जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभाव, कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनहरूको विविधिकरण, प्रतिस्पर्धी र बजारमुखी हुन नसक्नु, जीवनाशक विषादी, जुनोटिक, सिमा विहिन पशुपन्क्षीहरूको महामारी रोगहरू, खाद्य स्वच्छता बारे जानकारी नहुनुको साथै कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसार बीच समन्वयको अभावले गर्दा आशातित उपलब्धी हासिल हुन सकेको देखिँदैन । किसानहरूको अधिकार सुनिश्चितताको लागि अभिभावकत्वको जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने निकायको अभावमा किसानहरू कृषि पेशाबाट पलायन हुदै आएको अवस्था छ । कृषि जैविक विविधता नीति २०६३ (पहिलो संशोधन, २०७१) ले कृषकहरूको अधिकारको सुनिश्चितताको लागि नीतिगत रूपमा अंगिकार गरेको भएपनि सोही अनुरूप कानुनी प्रावधानहरूको निरन्तरता हुन सकेको छैन ।

कृषि र किसानको हक हितको विषय मुख्यत राज्यको निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिको विषय बन्दै आएको थियो । नेपालको अन्तरिम शासन विधान २००७ ले राज्यका निर्देशक सिद्धान्त अन्तरगत कृषकको हकहित संरक्षणमा भूमिका खेल्ने महत्वपूर्ण व्यवस्था गरेको थियो । प्रजातन्त्रको पुर्नस्थापना पछि जारी नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ ले मौलिक हक अन्तरगत नभएर राज्यका निर्देशक सिद्धान्त अन्तरगत कृषिलाई नीतिगत प्राथमिकताको विषय बनाएको पाईन्छ । किसानको हकलाई मौलिक हक अन्तरगत स्थान दिने सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ अन्तरगतको व्यवस्थालाई महत्वपूर्ण फड्को मात्रुपर्दछ र त्यसको धारा १३ (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांसले किसानलाई राज्यबाट विशेष कानुनी संरक्षण प्राप्त

गर्ने वर्गको रूपमा सूचिकृत गरेको पाईन्छ। साथै धारा १५४ ले किसान लगाएतको हकहितको संरक्षण र प्रवर्धन गर्न आवश्यक आयोग गठन गर्न सक्ने गरि राज्यलाई सशक्तिकृत गरेको पाईन्छ। संविधानसभाबाट जारी नेपालको संविधान २०७२ ले कृषिलाई मौलिक हक अन्तरगत आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको महत्वपूर्ण अवयवको रूपमा मान्यता दिएको छ।

तसर्थ मुलुकको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डको रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रलाई आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण र विविधिकरण गरी किसानको हकहितको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्न तथा कृषि सम्बन्धी नीति, ऐन, कानून तथा योजना तर्जुमाको साथै कृषि अनुसन्धान र प्रसारलाई किसान मैत्री बनाई किसानहरुको हक हित र अधिकारको रक्षा गर्दै कृषि उत्पादनमा नेपाललाई आत्मनिर्भर बनाउनु वान्छनीय भएको तथ्यलाई आत्मसाथ गर्दै कृषि विकास रणनीति (सन् २०१५-३५) ले परिलक्षित गरे बमोजिमका उद्देश्य हासिल गर्न नेपाल सरकारबाट मिति २०७३/१०/६ मा जारी राष्ट्रिय किसान आयोग गठन कार्यकारी आदेश, २०७३ अनुसार राष्ट्रिय किसान आयोग गठन भएको हो ।

आयोगको दुरदृष्टि :

आम किसानको हक हित र अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने मूल मर्मलाई आत्मसात गर्दै कृषि नै विकास र समृद्धिको आधार हो भन्ने मान्यताका साथ किसान अधिकार संस्कृतिको विकास गर्ने ।

आयोगको लक्षः

किसान अधिकार मैत्री वातावरण निर्माण मार्फत सबै किसानले आफूलाई प्राप्त अधिकारको निर्वाध उपभोग गर्न पाउने स्थिति निर्माण गर्ने ।

आयोगको ध्येयः

विश्वव्यापीरूपमा आत्मसात् गरिएका किसान अधिकारका सिद्धान्त, मूल्य मान्यतालाई अवलम्बन गर्दै स्वतन्त्र, निशपक्ष, विश्वसनीय तथा नेतृत्वदायी राष्ट्रिय किसान अधिकार सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्ने संस्थाको रूपमा आयोग रहनेछ ।

आयोगको मूल्य मान्यताहरुः

खाद्य सम्प्रभुता सहितको किसान मुखी र आत्मनिर्भर कृषि, समानता र न्याय, निशपक्षता, खाद्य तथा कृषि उत्पादनका साधनस्रोतमा सबै किसानको समान पहुँच र लाभांशको समन्यायिक

बाँडफाँड, जवाफदेहिता, पारदर्शिता, स्वतन्त्रता र स्वायत्तता, सहभागिता र समावेशीकरण, विविधताको सम्मान आयोगका मूलभूत मान्यताहरू हुन् ।

आयोगको गठन र कार्यक्षेत्र:

कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी किसानको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्ने कार्यसंग सम्बन्धित विषयमा नेपाल सरकारलाई सहयोग पुऱ्याउनु आयोगको कर्तव्य रहेको छ। आयोगमा अध्यक्ष, पाँच सदस्यहरू र सदस्य सचिव सहित सात जना पदाधिकारीहरूको व्यवस्था गरिएको छ जसमा एक जना महिला सदस्य र एक जना विज्ञ सदस्यको प्रतिनिधित्व अनिवार्य गरिएको छ। अध्यक्ष र सदस्यहरूको पदावधि ४ वर्षको रहेको छ। आयोगको अध्यक्ष र सदस्यको पदमा नियुक्तीको लागि नेपाल सरकार मन्त्रीपरिषद समक्ष कृषि विकास मन्त्री अध्यक्ष रहेको सिफारिस समितिले गर्ने छ। सदस्य सचिवको हकमा नेपाल सरकारबाट नियुक्त प्रथम श्रेणीको अधिकृत रहने व्यवस्था रहेको छ। आयोगको कार्यक्षेत्र नेपालभर रहने छ।

आयोगको काम कर्तव्य र अधिकार:

नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०७३/१०/६ गतेको निर्णय बमोजिम राष्ट्रिय किसान आयोग गठन कार्यकारी आदेश २०७३ अनुसार कृषि उत्पादन एवं उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी किसानको हक, हित र अधिकारको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्ने कार्य संग सम्बन्धित विषयमा नेपाल सरकारलाई सहयोग पुऱ्याउन राष्ट्रिय किसान आयोग गठन भएको हो । कार्यकारी आदेश अनुसार यस आयोगको काम कर्तव्य र अधिकारमा निम्नानुसार रहेको छ ।

- १) कृषि विकास रणनीतिको सफल कार्यान्वयन गर्नको लागि कृषि विकास मन्त्रालय लगायत कृषि क्षेत्र संग सम्बन्धित निकायहरू समक्ष समय सापेक्ष सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई राय सुझाव दिने ।
- २) किसानहरूको हक हितलाई प्रवर्द्धन गर्न किसान कल्याणकारी योजना (Farmer welfare scheme) तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने ।
- ३) नेपाल सरकारले जारी गरेका विद्यमान नीति ऐन नियममा किसान अधिकारमा रहेको नीतिगत भिन्नता (policy gap) को सम्बन्धमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरी सुधारको लागि नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने ।
- ४) किसान हक हित अधिकार एंवम किसानहरूको राज्य प्रतिको कर्तव्य र दायित्वका लागि नयाँ नीति ऐन वा नियमावली बनाउन नेपाल सरकारलाई सहयोग गर्ने ।

- ५) किसान अधिकारको अनुगमन, सुपरिवेक्षण गर्ने र सुधारको लागि नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने ।
- ६) कृषि कार्यमा प्रयोग हुने प्राकृतिक स्रोत साधनमा किसानहरूको पहुँच बढाउने र अधिकार स्थापना गर्ने ठोस कार्य योजना नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने ।
- ७) विभिन्न बाली वस्तुहरूको बजार सरलीकरण गुणस्तर तथा लागत प्रतिस्पर्धात्मकता अभिवृद्धि र मुल्य अभिवृद्धिको आधारमा किसानले उचित मुल्य पाउने उपायको बारेमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने ।
- ८) वस्तुगत संघ, उत्पादक सहकारी संघ तथा किसान संजाल एवं संगठनहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी किसानहरूको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरू सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने ।
- ९) किसानहरूको परम्परागत ज्ञान सीप प्रविधि रैथाने जात बिउ नक्ष तथा किसानहरूले विकास गरेका बालीरपशु नक्षमा उनीहरूको पहुँच र प्रयोग बढाउन तथा त्यसमा किसानहरूको अधिकार स्थापना गर्न नेपाल सरकारलाई आवश्यक सुझाव दिने ।
- १०) कृषि पेशा लाई आकर्षित बनाउन अवलम्बन गर्नु पर्ने किसान अधिकार सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने गराउने ।
- ११) संविधानले व्यवस्था गरेका किसानहरूका हक हित र अधिकारहरू कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा अध्ययन गरी नेपाल सरकारलाई आवश्यक सिफारिस गर्ने .
- १२) किसान संघ संगठनहरू (समुह, सहकारी, गै.स.स. बाहेक)लाई दर्ता गरी नियमन गर्ने ।
- १३) सरकारी तथा गैर सरकारी एंव निजी क्षेत्रबाट संचालित नीति तथा कार्यक्रम र आयोजनाहरूबाट किसानहरूको अधिकार हनन् भएमा सम्बन्धीत निकाय र नेपाल सरकारलाई जानकारी गराइ आवश्यक सिफारिस गर्ने ।
- १४) नेपाल सरकारले समय समयमा तोकेका अन्य काम गर्ने ।

आयोगको सचिवालय कार्यालय र जिम्मेवारी

आयोगको दैनिक काम कारवाही संचालन तथा पदाधिकारीहरूलाई सहजीकरण गर्नको लागि सचिवालयको व्यवस्था गरिएको छ। यसको नेतृत्वमा सदस्य सचिव रहने र कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका कर्मचारीहरूलाई स्वीकृत दरबन्दी बमोजिम काजमा खटाई काम

लगाउने व्यवस्था गरिएको छ। कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले स्वीकृत गरेको दरबन्दी अनुसार आयोगमा सदस्य सचिव सहित ३१ जना कर्मचारीको व्यवस्था गरिएको छ। आयोगको केन्द्रिय सचिवालय काठमाडौंमा रहने र आवश्यकता अनुसार नेपालका विभिन्न स्थानहरूमा कार्यालय खोल्न सक्ने प्रावधान राखिएको छ। आयोगको सचिवालयलाई आयोगले सम्पादन गर्ने काम कारवाहीमा आयोगलाई सहयोग पुऱ्याउने, आयोगको निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने र नेपाल सरकारबाट तोकिए बमोजिमको अन्य काम गर्ने जिम्मेवारी तोकिएको छ। आयोगको स्वीकृत दरबन्दी विवरण अनुसूची १ मा राखिएको छ।

परिच्छेद-२

नेपालमा किसान अधिकारको बर्तमान अवस्था र व्यवस्थाहरु

नेपालको संविधान २०७२ र कृषि र कृषक सम्बन्धि अधिकारहरु

१. मौलिक हक र कर्तव्य

नेपालको संविधान २०७२ मा कृषक र कृषि सम्बन्धि निम्न बमोजिमका मौलिक हकहरुको व्यवस्था गरिएको छ ।

क) खाद्य सम्बन्धि हक :

१) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्बन्धि हक हुनेछ । (२) प्रत्येक नागरिकलाई खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक हुनेछ । (३) प्रत्येक नागरिकलाई कानून बमोजिम खाद्य सम्प्रभुताको हक हुनेछ ।

ख) दलितको हक :

(५) राज्यले भूमिहीन दलितलाई कानून बमोजिम एक पटक जमिन उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

ग) सामाजिक न्यायको हक :

१. सामाजिक रूपले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, मधेशी, थारू, अल्पसंख्यक, अपांगता भएका व्यक्ति, सीमान्तीकृत, मुस्लिम, पिछडा वर्ग, लैंगिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, युवा, किसान, श्रमिक, उत्पीडित वा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिक तथा आर्थिक रूपले विपन्न खस आर्यलाई समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिताको हक हुनेछ ।

२. आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुनेछ । (४) प्रत्येक किसानलाई कानून बमोजिम कृषि कार्यका लागि भूमिमा पहुँच, परम्परागत रूपमा प्रयोग र अवलम्बन गरिएको स्थानीय बीउ विजन र कृषि प्रजातिको छनौट र संरक्षणको हक हुनेछ ।

२.राज्यका नीतिहरु :

नेपालको संविधान २०७२ मा कृषि र भूमि सुधार सम्बन्धि निम्न बमोजिमका नीतिहरुको व्यवस्था गरिएको छ ।

क) कृषि र भूमिसुधार सम्बन्धी नीति :

१. भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्दै किसानको हितलाई ध्यानमा राखी वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने,
२. अनुपस्थित भूस्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चकलाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने,
३. किसानको हक हित संरक्षण र संवर्धन गर्दै कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन भूउपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन र कृषिको व्यवसायिकरण, औद्योगिकीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने,
४. भूमिको उत्पादनशीलता, प्रकृति तथा वातावरणीय सन्तुलन समेतका आधारमा नियमन र व्यवस्थापन गर्दै त्यसको समुचित उपयोग गर्ने,
५. कृषकका लागि कृषि सामग्री, कृषि उपजको उचित मूल्य र बजारमा पहुँचको व्यवस्था गर्ने ।

ख) नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धी नीति :

(१२) कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभुताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने ।

ग) सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धी नीति:

(६) मुक्त कर्मैया, कम्हलरी, हरुवा, चरुवा, हलिया, भूमिहीन, सुकुम्बासीहरूको पहिचान गरी बसोबासका लागि घर घडेरी तथा जीविकोपार्जनका लागि कृषियोग्य जमीन वा रोजगारीको व्यवस्था गर्दै पुनःस्थापना गर्ने ।

पेशागत रूपमा किसानका विशेष अधिकारहरु

सदियों देखि कृषिलाई आफ्नो मुख्य पेशा र माटोलाई जिविकोपार्जन र आय आर्जनको मुख्य साधन मान्दै आएका नेपाली किसानहरु आफ्ना पेशागत विशेषाधिकारबाट प्राय बञ्चित छन् । जीवनभर माटोमा पसिना सिँचेर पनि भरपेट खान र बालबच्चाको लालनपालन गर्न नसकी कष्टकर जीवन विताउन बाध्य छन् । निम्न अधिकारहरु निर्वाद रूपले प्राप्त भएमा कृषि व्यवसाय फस्टाउनका साथै किसानको जिवनस्तर माथि उठ्न सहज हुने छ ।

१. भूमि र प्राकृतिक श्रोतहरु माथि किसानको अग्राधिकार:-

भूमि उत्पादनको प्रमुख साधन हो। भूमि विना कृषि र कृषि विना किसानको परिकल्पना गर्न सकिदैन। तर हाम्रो विद्यमान भूमि प्रशासन र भूमिमा पहुँचका हिसाबले विश्लेषण गर्दा वास्तविक श्रमजीवी किसानको पहुँचमा भूमि छैन। यसले राष्ट्रिय उत्पादकत्वमा नै प्रतिकूल असर पारेको छ। उत्पादकत्व वृद्धि गर्न भूमि र श्रमको उचित संयोजन आवश्यक छ। नेपालको संविधान २०७२ मा वैज्ञानिक भूमि सुधार मार्फत किसानको पहुँचमा भूमिको सम्बन्ध विस्तार गर्ने कुरा उल्लेख भए पनि यो हाल सम्म व्यवहारमा आउन सकेको छैन। यसलाई यथासक्य चाँडो कार्यान्वयन गरी भूमिमा श्रमजीवी किसानको अधिकार स्थापित गर्न वाञ्छनीय छ। त्यस्तै उत्पादकत्व वृद्धिमा जमिन, जल-जंगल जैविक विविधता र चरी चरनको बीचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहन्छ। तसर्थ तीनको प्रयोगमा किसानको अग्राधिकार स्थापित हुनु पर्दछ।

२. कृषिका पूर्वाधारहरु माथि किसानको अधिकार

कुनै पनि उद्योग व्यवसाय फस्टाउन र सफल हुनका लागि त्यसको निश्चित पूर्वाधार पहिलो शर्त हुन्छ। किसान वास्तवमा कृषि व्यवसायी हुन्। यो व्यावसाय सफल हुनका लागि पनि पूर्वाधारको ठूलो महत्व रहन्छ। सिंचाई, उन्नत मल वीउ, गुणस्तरीय नस्र, कृषि सडक, बजारको उचित व्यवस्थापन उचित भण्डारण कृषि यन्त्र, सुलभ कृषि ऋण, कृषि प्रविधि, सूचना र संचार आदि कृषि विकासका प्रमुख पूर्वाधारहरु हुन्। यस्ता पूर्वाधारहरुको उचित व्यवस्थापन नभई कृषि व्यवसाय र किसानको उन्नती हुदैन। किसानहरुलाई राज्यले यी पूर्वाधारहरुको ब्यवस्था गरिदिनु पर्दछ।

३. वीउ विजन, नश्ल र अनुवंशीक स्रोतहरु माथिको अधिकार

शताब्दियौं देखि किसानहरुको एकल र सामूहिक प्रयासबाट विकास गरिएका बाली तथा पशुपन्छीका जाति, प्रजाति तथा नश्लहरुको आफ्नै महत्व तथा विशेषता छ। आज विभिन्न वर्णशंकर पद्धतिबाट भित्रिएका वीउविजन र नश्ल आदिले त्यो आनुवंशीय श्रोत र मौलिक खेतीपातीको परम्परामा नै ठूलो चुनौती देखिएको छ। यो आनुवंशीय स्रोत र कृषि पद्धतिलाई निरन्तरता दिदै यसलाई किसानको मौलिक बौद्धिक सम्पतिका रूपमा सुरक्षित राखिनु पर्दछ।

४. कृषि उपजको मूल्य निर्धारण गर्न पाउने अधिकार

कुनै पनि उद्योग व्यवसायीले आफ्नो उत्पादित बस्तुको मूल्य निर्धारण लागत लाभको आधारमा आफूले गर्ने गर्दछ तर किसानले आफ्नो उपजको मूल्य निर्धारण आफै गर्न पाउदैन। अव

यो परिस्थिति अन्त्य गर्दै अन्य उद्योगीहरूले सरह किसानले पनि आफ्नो कृषि उपजको मूल्य निर्धारण लागत लाभको आधारमा गर्न पाउनु पर्दछ र सरकारले कृषि वस्तुको न्युनतम समर्थन मूल्य निर्धारण गर्दा उत्पादक किसानको सहभागितामा तय गर्नु पर्दछ ।

५. शिक्षा र रोजगारको अधिकार

कृषि उत्पादनमा संलग्न किसान र युवाहरूलाई कृषि सम्बन्धी व्यवसायिक तालिम र प्रशिक्षणको उचित व्यवस्था गरी व्यवहारिक र सैद्धान्तिक शिक्षाको व्यवस्था गरिनु पर्दछ । किसानका छोरा छोरीलाई रोजगारीको सुनिश्चितता हुनु पर्दछ । कृषि उत्पादनमा आजसम्म संलग्न रहेका र अब उप्रान्त संलग्न हुन चाहने किसानलाई रोजगारीको व्यवस्था राज्यले मिलाउनु पर्दछ ।

६. सूचना नयाँ प्रविधि र प्रसारको हक

कृषि संग सम्बन्धित नयाँ प्रविधि, बजार विस्तार र बजार मूल्य लगायतका विभिन्न सूचना र जानकारी पाउनु हरेक किसानको अधिकार हो । विभिन्न पत्र पत्रिका, रेडियो टेलिभिजन, अनलाईन, तालिम, प्रशिक्षण, गोष्ठी, भ्रमण, सेमिनारका माध्यमबाट किसानहरूका विचमा सूचना र प्रविधिहरूको प्रचार प्रसार गरिनु पर्दछ ।

७. संरक्षणको अधिकार

२३ अप्रिल, २००४ मा नेपाल विश्व व्यापार संगठनको सदस्य बने पश्चात नेपाली किसानहरूले अतिविकसित देशहरू सँग खुला प्रतिस्पर्धा गर्नु पर्ने अवस्था आएको छ । उनीहरूको विकसित प्रविधि, यान्त्रिकरण र राज्यबाट पुर्ण संरक्षित किसानहरूद्वारा उत्पादित कृषि वस्तुको लागत मूल्य अत्यन्त न्यून छ । त्यसको तुलनामा हाम्रा किसानहरूको उत्पादनको लागत मूल्य बढी छ । त्यसैले हाम्रो प्रतिस्पर्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्न राज्यले हाम्रो किसानलाई संरक्षण गर्नु पर्दछ । देशको दुई तिहाई जनसंख्या ओगटने किसानलाई संरक्षण गर्न कृषि उत्पादन, उत्पादनका साधन र कृषि सामाग्रीमा अनुदान र अन्य सेवा सुविधा विस्तार गर्नु पर्दछ । यसरी संरक्षित हुन पाउनु किसानको अधिकार हो ।

८. राहत, क्षतिपूर्ति विमा र वित्तिय अधिकार

कृषि विशुद्ध रूपमा प्रकृतिसंग जोडिएको पेशा भएकाले वातावणीय प्रभाव र प्राकृतिक हिसावले कृषि जोखिमयुक्त पेशा हो । यदि वातावरणीय र प्राकृतिक प्रकोपका कारणले कृषि वाली वस्तुमा क्षति पुगेमा नोक्सानी हेरी राहत र क्षतिपूर्ति पाउनु किसानको अधिकार हो । राज्यले

राहत र क्षतिपूर्ति कोष खडागरी तत्काल क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गर्नुका साथै वाली तथा पशुपन्छी बीमालाई प्रभावकारी बनाई ग्रामिणस्तर सम्म सेवा विस्तार गरी यसको स्थायी समाधानको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

९. जलवायु र वातावरणीय प्रभावमा न्यायीक अधिकार

जलवायु परिवर्तनका कारणले अतिवृष्टि, अनावृष्टि, बाढी पहिरो आदिको प्रकोप बाट किसानहरु बढी प्रवाहित हुने गरेका छन। त्यस्ता किसानलाई राज्यले उचित क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनु पर्दछ। साथै किसान कै कृषि कर्मले वातावरणीय सन्तुलनमा योगदान पनि पुगिराखेको हुन्छ। यसरी वातावरणीय सन्तुलनमा योगदान पुऱ्याउने किसानलाई न्याय संगत थप सेवा सुविधा र अनुदानको व्यवस्था राज्यले मिलाउनु पर्दछ। कृषिलाई वातावरणीय अनुकुलनका आधारमा थप कार्यक्रमहरु संचालनमा ल्याउनु पर्दछ।

१०. स्वास्थ्य सेवाको अधिकार

किसानलाई निशुल्क स्वास्थ्य सेवाको व्यवस्था राज्यले मिलाउनु पर्दछ। किसान स्वास्थ्य नहुनुको अर्थ कृषि क्षेत्र तथा कृषि उपज उत्पादनमा योगदान कमी हुनु हो। स्वास्थ्य जीवन वाँच्न पाउने किसानको अधिकार हो।

११. खाद्य सम्प्रभुताको अधिकार

पोषणयुक्त, सांस्कृतिक परम्परा र वैयक्तिक रुचि अनुसारको भरपेट खान पाउने खाद्य अधिकार सबै नागरिकको नैगर्सिक अधिकार हो तसर्थ राज्यले खाद्यान्नको प्रत्याभुति गर्नु पर्दछ। हाम्रो संबिधानले यसलाई प्रत्याभुत गरेको छ। संबिधानमा खाद्य सम्प्रभुता ग्यारेण्टी गर्न नेपालका विभिन्न राजनीतिक पार्टी संग सम्बद्ध किसान संघ/संगठन सन्जालहरुको अहम भुमिका रहन्छ।

१२. सम्मान र परिचयको अधिकार

समग्र नागरिकको खाद्य तथा पोषणको जिम्मेवारी बोकेको किसान वर्ग आफैमा मर्यादित वर्ग हो। तर हाम्रो विद्यमान परम्पराले किसानलाई अपहेलित गरेको छ। अड्डा अदालत, सरकारी कार्यालय आदि लगायतमा पनि किसानको कम मर्यादा हुने अवस्था छ। किसानहरुको पनि स्वाभिमानका साथ अन्य वर्गका मानिसहरु जस्तै मर्यादित हुन पाउने अधिकार छ।

१३. सहभागिताको अधिकार

बिस वर्षे दीर्घकालीन कृषि रणनितिले कृषिको हरेक नीति निर्माण तहमा किसानको सहभागितालाई अनिवार्य गरेको छ। अहिले देश संघिय, प्रदेश र स्थानिय तह गरी तिन तहमा व्यवस्थित छ। यी तिनै तहको कृषि विकास र खाद्य पोषण नीति निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमन तहमा किसान प्रतिनिधिको सहभागिता अनिवार्य हुनु पर्दछ। यसरी आफ्ना लागि तयार तथा तर्जुमा हुने नीति तथा कार्यक्रमहरूमा किसानको सहभागी हुन पाउने अधिकार किसान अधिकारको महत्वपूर्ण पाटो हो।

१४. सामाजिक सुरक्षा र निवृत्तिभरणको अधिकार

जीवनभर कृषि पेशामा लागेर पनि सेवा निवृत्त हुने अवस्थामा श्रम गर्न नसक्ने, आयस्रोतको कुनै विकल्प नभएका असंख्य किसानहरू छन्। राज्यले ती किसानहरूको बारेमा सोचेर सामाजिक सुरक्षाको अवधारणा बनाउन जरुरी छ। राज्यबाट सामाजिक रूपमा सुरक्षा पाउनु किसानहरूको अधिकार हो।

कार्यान्वयनको दृष्टिले किसान अधिकारको वर्तमान अवस्था

माथि किसान अधिकारका बारेमा व्यापक चर्चा गरिएको छ। उल्लेखित अधिकारहरू र सो संग सम्बन्धित अन्य त्यस्तै किसानका विषेश अधिकारहरू कार्यान्वयनमा आउनु अनिवार्य हुन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले वैज्ञानिक भूमि सुधारका माध्यमले सामन्ती भू-स्वामित्व अन्त्य गरी सबै किसानमा भूमिको पहुँच पुऱ्याउन र खाद्य सम्प्रभुताको अधिकार माथि बोलेको थियो। नेपालको संविधान २०७२ ले पनि यस व्यवस्थालाई कायमै राखेको छ।

खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता र भूमि सुधार सम्बन्धि कानून जारी भई सकेको छ र यसले करार खेती, चक्लाबन्दी, भूमि बैंकको माध्यम बाट जमिन व्यवस्थित गर्ने प्रयास भएको देखिन्छ। यसरी हेर्दा भूमि सुधार कार्यक्रम प्रगती हुने देखिएको र आ.व. २०७५/०७६ को बजेट बक्तव्यमा कृषि आयोगको परिकल्पना गरिएको छ। यसबाट झिनो आशा पलाएको छ।

बिस वर्षे कृषि रणनितिले किसान अधिकारका बारेमा भू-स्वामित्वको प्रश्नलाई आत्मसाथ गर्नुका साथै उत्पादकत्व वृद्धि, व्यवसायीकरण र प्रतिस्पर्धाको विकाश गर्न राज्यले किसानको संरक्षण गर्नु पर्ने कुरालाई स्वीकार गरेको छ र भौचर प्रणालीबाट किसानलाई अनुदान उपलब्ध गराउने कुरा उल्लेख गरेको छ। यसका साथै बिस वर्षे कृषि रणनीतिको कार्यान्वयन र सोको अनुगमनको लागि र किसान अधिकारको वकालत गर्न राष्ट्रिय किसान आयोगको परिकल्पना

गरेको छ । फलस्वरूप विगत ४ वर्ष देखि उल्लेखित कार्यको लागि राष्ट्रिय किसान आयोग निरन्तर कार्यरत छ । यो समयावधिमा राष्ट्रिय किसान आयोगले किसानका तात्कालिन समस्यालाई सम्बोधन गर्न सरकार समक्ष सुझाव तथा दवावमूलक कार्यक्रमहरू गर्नुका साथै दूरगामी प्रभाव पार्ने खालका विभिन्न मस्यौदा बनाई कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय मार्फत नेपाल सरकार समक्ष पेश गरेको छ ।

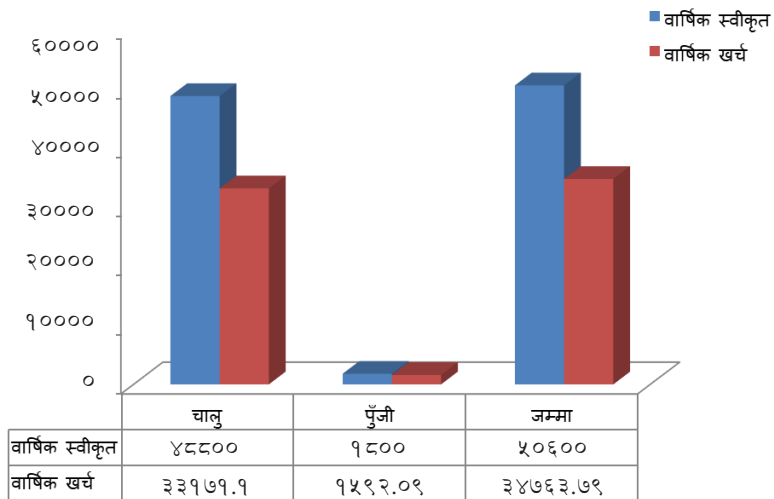
यी सकारात्मक कार्यहरू सम्पादन गरेतापनि किसान अधिकार कार्यान्वयनका सन्दर्भमा धेरै चुनौतीहरू छन् । राज्यको पुर्नसंरचना अनुसार बीस वर्षे कृषि रणनीतिलाई परिमार्जन गर्न नसकिएको कारण यो रणनीतिको कार्यान्वयन आशतित रूपमा अधि बढ्न सकेको छैन त्यसकारण पनि किसानका धेरै अधिकारहरूलाई स्थापित गरी कार्यान्वयनको कसीमा उतार्न बाँकी छ । राष्ट्रिय किसान आयोगको तदारुकता, राज्यको दृढइच्छा शक्ति र किसानहरूको आवाज एउटै ठाउँमा उजागर हुन सक्यो भने किसानका अधिकार स्थापित गर्न सकिने विश्वास लिन सकिन्छ ।

परिच्छेद-३

आ.व. २०७६/७७ को वार्षिक भौतिक तथा आर्थिक प्रगति

आ.व. २०७६/७७ मा राष्ट्रिय किसान आयोगको बजेट उपशिर्षक ३१२२१०११ मा चालू तर्फ रू ४,८८,००,००० (चार करोड अठासी लाख) र पुँजीगत तर्फ रू १८,००,००० (अठ्ठार लाख मात्र) बजेट विनियोजन भएको थियो। सो मध्ये चालू तर्फ रू ३,३१,७१,१०० (तिन करोड एकतीस लाख एकहत्तर हजार एक सय मात्र) र पुँजीगत तर्फ रू १५,९२,०९० (अक्षरूपी पन्ध्र लाख बयानब्बे हजार नब्बे मात्र) खर्च भएको थियो। समग्रमा कूल विनियोजन भएको कूल बजेट रू ५,०६,००,००० (अक्षरूपी पाँच करोड छ लाख मात्र) मध्येमा ३,४७,६३,१९० (अक्षरूपी तीन करोड सत्तचालीस लाख त्रिसठी हजार एक सय नब्बे मात्र) खर्च भइ कूल भारित प्रगति ७८.६५ प्रतिशत र वित्तिय प्रगति ६८.७० प्रतिशत प्रगति हासिल भएको थियो। आयोगले यस आ.व.मा चालू तर्फ ६७.९७ प्रतिशत र पुँजीगत तर्फ ८८.४५ प्रतिशत वित्तिय प्रगति हासिल गरेको छ।

क्रस	विवरण	वार्षिक स्वीकृत वजेट रु हजारमा	वार्षिक खर्च वजेट रु हजारमा	खर्च प्रतिशत
१	पुँजीगत	१८००.००	१५९२.०९	८८.४५
२	चालु	४८८००.००	३३१७१.१	६७.९७
	जम्मा	५०६००.००	३४७६३.१९	६८.७०

एकमुष्ठ भारित प्रगति प्रतिशत = ७५.१६

एकमुष्ठ वित्तिय प्रगति प्रतिशत = ६८.७०

वार्षिक विकास कार्यक्रम

बजेट तर्जुमासँग सम्बन्धित आर्थिक प्रशासन नियम २०(१) क्रमांकको फाराम

१. आ.नं. २०७६/७७
 २. बजेट उपशीर्षक नं. : ३१२२१०११
 ३. मन्त्रालय: कृषि तथा पशु विकास मन्त्रालय
 ४. विभाग/ संस्था : आयोग
 ५. कार्यक्रम/आयोजनाको नाम:

१०. वार्षिक बजेट (रु): ५०६,००

- क) आन्तरिक : १) नेपाल सरकार ५०६,०
 २) स्थानीय निकाय / संस्था :
 ३) जनसहभागिता :

(ख) वैदेशिक : अनुदान
 ऋण

(ग) सट्टी दर :
 (घ) दान्नु संस्था :

वि.सं.
 वि.सं.

राष्ट्रिय किसान आयोग

६. स्थान : राष्ट्रिय किसान आयोग काठमाडौं
 ७. आयोजना शुरू भएको मिति :
 ८. आयोजना पूरा हुने मिति :
 ९. आयोजना/ कार्यालय प्रमुखको नाम :

क्र.सं.	कार्यक्रम /क्रियाकलाप	वर्ष शीर्षक	इकाई	वार्षिक सल्य			तृतीय चौमासिक सल्य			षष्ठमासिक प्रगती			तृतीय चौमासिक प्रगती			वार्षिक प्रगती		
				परिसाण	भार	बजेट	परिसाण	भार	बजेट	परिसाण	भार	प्रगति %	परिसाण	भार	प्रगति %	परिसाण	भार	प्रगति %
१	२	३	४	५	६	७												
क)	पुर्तगाल खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू																	
११.३.७.८	व्योपट्टा खीरद (कार्यालय संचालनसँग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा मेथीन औजार)	३११२२	संख्या	२	०.४	२	०	०.००	०	०	०	०	०	०	२	०.४०	१००	
११.३.७.२७	Sound System (कार्यालय संचालनसँग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा मेथीन औजार)	३११२२	संख्या	१	०.२	१	०	०.००	०	०	०	०	०	०	०	०.००	०	
११.३.७.८२	LED Television (कार्यालय संचालनसँग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा मेथीन औजार)	३११२२	सेट	२	०.२४	१.२	०	०.००	०	०	०	०	०	०	०	०.००	०	
११.३.७.१२	Close Circuit (CC) Camera (कार्यालय संचालनसँग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा मेथीन औजार)	३११२२	संख्या	२	०.२४	१.२	०	०.००	०	०	०	०	०	०	२	०.२४	१००	
११.३.७.४५	डेक्सटप कम्प्युटर तथा प्रिन्टर सेट खीरद (कार्यालयसँग संचालन सँग सम्बन्धि यन्त्र, उपकरण तथा मेथीन औजार)	३११२२	सेट	२	०.३६	१.८	०	०.००	०	०	०	०	०	०	२	०.३६	१००	
११.३.७.४४	Air Conditioner (कार्यालय संचालनसँग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा मेथीन औजार)	३११२२	संख्या	१	०.१६	०.८	०	०.००	०	१	०.१६	१००	०	०	१	०.१६	१००	
११.६.१.३.१	कार्यालयको लागि फर्निचर तथा फोर्निचिङ खीरद (कार्यालयको लागि फर्निचर फिक्स्चर)	३११२३	सेट	४	१.९८	१०	०	०.००	०	४	१.९८	१००	०	०	४	१.९८	१००	
क)	पुर्तगाल खर्च कार्यक्रमको जम्मा			३,५८	१८,००	०,०	०,०	०,०	२,१४	५,८६	०,०	०,०	०,०	३,१४	२,१४	८७,७१		
भा)	पशु खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू																	
१.१.१.४	रा.प. द्वितीय (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	२	२,३७	११,९९	२	०,७३	३,६९	४	१,६४	१००	२	०,७३	१००,०	२	२,३७	१००
१.१.१.७१	शाखा अधिभुक्त (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	१	१,०८	५,४७	१	०,३३	१,६८	२	०,७५	१००	१	०,३३	१००,०	१	१,०८	१००

क्र.सं.	कार्यक्रम (क्रियाकलाप)	वर्षीय शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			तृतीय चौमासिक लक्ष्य			व्यवसायिक प्रगती			तृतीय चौमासिक प्रगती			वार्षिक प्रगती		
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रगती %	परिमाण	भार	प्रगती %	परिमाण	भार	प्रगती %
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	
१.१.१.७२	लेखा अधिकृत (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	१	१.०८	५.७७	१	०.३३	१.६८	२	०.७५	१००	१	०.३३	१००.०	१	१.०८	१००
१.१.१.९०	रा.प.अ.मं.प्र. (प्रा.) (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	३	२.४७	१२.९९	३	०.७९	३.९९	६	१.७८	१००	३	०.७९	१००.०	३	२.४७	१००
१.१.१.९१	रा.प.अ.मं.प्र. (प्रा.) (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	३	१.७१	८.६६	३	०.५३	२.६७	४	१.१९	१००	३	०.५३	१००.०	३	१.१९	१००
१.१.१.९२	रा.प.अ.मं. द्वितीया (प्रा.) (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	१	०.८२	४.१४	१	०.२४	१.२	२	०.५६	१००	१	०.२४	१००.०	१	०.८२	१००
१.१.१.९६	रा.प.प्रथम (प्रा.) (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	१	१.२२	६.७	१	०.४१	२.०६	२	०.९२	१००	१	०.४१	१००.०	१	१.२२	१००
१.१.१.९९	रा प वृ प्रा (स्थायी कर्मचारी)	२११११	जना	३	३.२८	१६.५८	३	१.०३	५.२२	६	२.२५	१००	३	१.०३	१००.०	३	३.२८	१००
१.१.७.४	अध्यक्ष (पारिश्रमिक पदाधिकारी)	२१११२	जना	१	१.४८	७.५१	०	०.४४	२.२१	०	१.०३	१००	०	०.४४	१००.०	१	१.४७	९९
१.१.७.५	सदस्य (पारिश्रमिक पदाधिकारी)	२१११२	जना	५	६.६२	३३.५६	०	२.०५	१०.३५	०	४.५७	१००	०	२.०५	१००.०	५	६.६२	१००
१.२.२.२	मंहेरी भत्ता (मंहेरी भत्ता)	२११३२	जना	१७	०.४९	३	२०	०.१५	०.७६	२८	०.४४	१००	२०	०.१५	१००.०	१७	०.४९	१००
१.२.४.५	वैटक भत्ता (वैटक भत्ता)	२११३४	किस्मि	१२	०.४०	२	४	०.११	०.५६	८	०.२८	१००	४	०.११	१००.०	१२	०.४९	९८
१.२.११.१	पदाधिकारी वैटक भत्ता (पदाधिकारी वैटक भत्ता)	२११४१	पटक	२४	१.३८	७	८	०.४३	२.२	१६	०.९४	१००	८	०.४३	१००.०	२४	१.३७	१००
१.३.१.१	निजामती कर्मचारीहरिको पोशाक खर्च (कर्मचारी पोशाक)	२११२१	जना	१४	०.२०	१	१४	०.२०	१	१	०.२०	१००	१४	०.२०	१००.०	१४	०.२०	९९
१.५.५.१	सेवामा रहेका पदाधिकारीको औपधी उपचार खर्च (औपधी उपचार, पदाधिकारी)	२११४२	जना	६	०.४९	३	०	०.००	०	६	०.६६	१००	०	०.००	०.०	६	०.६६	१००
१.६.४.१	कर्मचारीको योगदानमा आधारित बीमा कोष खर्च (कर्मचारीको योगदानमा आधारित बीमा कोष खर्च)	२१२१३	जना	१४	०.२	१	०	०.११	०.५६	०	०.०८	१००	०	०.११	१००.०	१४	०.१९	९५
२.१.२.१	विद्युत महसुल (विद्युती महसुल)	२२१११	पटक	२०००	०.६६	३.३२	०	०.२९	१.४८	०	०.३६	१००	०	०.२९	१००.०	२०००	०.६५	९९
२.१.३.१	जारको पिउने पानी (पिउने पानी)	२२१११	जार	१००	०.०९	०.४८	०	०.०३	०.१६	०	०.०६	१००	०	०.०३	१००.०	१००	०.०९	१००
२.१.३.२	ट्याङ्करको पानी (पिउने पानी)	२२१११	संख्या	४	०.२४	१.२	०	०.०८	०.४	०	०.१६	१००	०	०.०८	१००.०	४	०.२४	१००
२.१.६.१	टेलिफोन महसुल (टेलिफोन महसुल)	२२११२	महिना	२००००	१.३८	७	०	०.४३	२.२	०	०.९४	१००	०	०.४३	१००.०	२००००	१.३७	१००
२.२.१.३	डिजेल (इन्धन पदाधिकारी)	२२२११	लीटर	१८०	०.४३	२.१६	०	०.१४	०.७२	१	०.२८	१००	०	०.१४	१००.०	१८०	०.४२	९८
२.२.१.४	मोबिलाइन्धन पदाधिकारी)	२२२११	लीटर	२०	०.३३	१.६८	०	०.०७	०.३६	१	०.३६	१००	०	०.०७	१००.०	२०	०.३३	१००
२.२.१.८	गाडीको लागि पियर आइल र केक आइल आदी (इन्धन पदाधिकारी)	२२२११	लीटर	३०	०.५	२.५२	०	०.१७	०.८४	०	०.३४	१००	०	०.१७	१००.०	३०	०.५१	१००
२.२.१.२२	सुविधाको इन्धन (इन्धन पदाधिकारी)	२२२११	लीटर	६००	१.५१	७.६४	०	०.५६	३.८४	१	०.९४	१००	०	०.५६	१००.०	६००	१.५०	१००
२.२.२.२	पेट्टा-नुई पाट्टो (इन्धन कार्यालय प्रयोजन)	२२२१२	लीटर	२६४०	०.५१	२.६	१०४०	०.१४	०.७	१६००	०.३८	१००	१०४०	०.१४	१००.०	२६४०	०.५२	१००
२.२.२.३	डिजेल (इन्धन कार्यालय प्रयोजन)	२२२१२	लीटर	८२०	०.७	०.८४	४	०.०६	०.३२	८०००	०.१०	१००	४	०.०६	१००.०	८२०	०.७६	१००
२.२.२.४	मोबिल (इन्धन कार्यालय प्रयोजन)	२२२१२	लीटर	८०.५	०.११	०.५६	३२.५	०.०४	०.२	४८	०.०८	१००	३३	०.०४	१००.०	८०.५	०.११	१००
२.२.३.२	ग्याँस (इन्धन- अन्य प्रयोजन)	२२३१४	संख्या	२०	०.५५	०.७६	५	०.११	०.५५	१५	०.०४	१००	५	०.११	१००.०	२०	०.५५	१००
२.२.३.९	प्याम सिलिण्डर (इन्धन- अन्य प्रयोजन)	२२३१४	थान	६	०.०५	०.२४	०	०.००	०	६	०.०५	१००	०	०.००	०.०	६	०.०५	१००

क्र.सं.	कार्यक्रम /कियाकलाप	वर्षी शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वृत्तीय चोमासिक लक्ष्य			वटमासिक प्रगती			वृत्तीय चोमासिक प्रगती			वार्षिक प्रगती				
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	परिमाण	भार	प्रगति %	परिमाण	भार	प्रगति %	परिमाण	भार	प्रगति %
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	
२.३.१.३	हुई पाइये सबारी साधन मर्मत (सवारी साधन मर्मत)	२२२१३	वटा	२२	०.२२	१.१	१२	०.०९	०.४४	२८	०.१४	१००	१२	०.०९	१००.०	२२	०.२२			१००
२.३.१.१	चार पांसे सबारी साधन मर्मत (सवारी साधन मर्मत)	२२२१३	वटा	८	३.१४	१५.९	२	०.७७	३.९	६	२.३८	१००	२	०.७७	१००.०	८	३.१४			१००
२.३.२.५	अन्य मेशिनी औजार मर्मत (मेशिनी तथा औजार मर्मत सभा र तथा सहायन खर्च)	२२२२१	पटक	१०	०.२	१	१	०.०८	०.४	२	०.१२	१००	१	०.०८	१००.०	१०	०.२०			१००
२.३.१.१	कार्यालय भवन मर्मत तथा संरक्षण (भवन)	२२३३१	संख्या	१	०.७९	४	०	०.००	०	१	०.७९	१००	०	०.००	०.०	१	०.७९			१००
२.४.१.२	पत्रपत्रिका तथा पुस्तिका खरीद (कार्यालय मसलान्द सामान खर्च)	२२३११	महिना	१२	०.७१	३.६	४	०.२४	१.२	८	०.४८	१००	४	०.२४	१००.०	१२	०.७२			१००
२.४.१.१५	कार्यालय मसलान्द सामान खर्च (कार्यालय मसलान्द सामान खर्च)	२२३११	पटक	१२	३.०४	१५.४	४	१.०७	५.४	८	१.९८	१००	४	१.०७	१००.०	१२	३.०४			१००
२.४.१.२०	छपाई खर्च (छपाई खर्च) (कार्यालय मसलान्द सामान खर्च)	२२३११	पटक	१२	१.१९	६	४	०.४०	२	८	०.६०	१००	४	०.४०	१००.०	१२	१.२०			१००
२.४.३.८७	हात सभ भूमिसधार आयोपाले पैसा गरेका प्रविदेन अध्ययन र विषेण (अन्य)	२२४११	पटक	१	०.४९	२.५	०	०.००	०	१	०.४९	१००	०	०.००	०.०	१	०.४९			१००
२.४.३.८८	सभ, प्रेशा, स्थानिय तहका संरचनामा समन्वय स्थितिको अध्ययन गरी पैसा गर्ने सेवा करार (अन्य)	२२४११	पटक	१	०.४९	२.५	०	०.००	०	१	०.४९	१००	०	०.००	०.०	१	०.४९			१००
२.४.३.८९	आयोपाले गतिकी अडिलेखकरण तथा प्रचार प्रसारको लागि मिडिया करार (सेवा करार)	२२४११	पटक	३	१.०९	५.५	१	०.४०	२	३	०.७०	१००	१	०.४०	१.०	३	१.१०			१००
२.४.३.९०	रोटेशन सूचकृत कृषि निगरबाट परामर्श सेवा खरीद (व्यक्ति करार)	२२४११	पटक	६	०.८९	४.५	२	०.३०	१.५	४	०.६०	१००	२	०.३०	२.०	६	०.९०			१००
२.४.७.४	सेवा करारका कमचरिलाई चाडपर्व खर्च (व्यक्ति करार)	२२४१३	संख्या	२०	०.७	३.५२	०	०.००	०	२०	०.७०	१००	०	०.००	३.०	२०	०.७०			१००
२.४.७.४२	कार्यालय सहयोगी (व्यक्ति करार)	२२४१३	संख्या	५	१.३३	९.७९	५	०.६४	३.२६	५	१.२९	१००	५	०.६४	५.०	५	१.५४			८०
२.४.७.४३	हलुका स्वारी जातक (व्यक्ति करार)	२२४१३	संख्या	७	३.०५	१५.५१	७	१.०२	५.१४	६	२.०३	१००	७	१.०२	५.०	७	३.०५			१००
२.४.७.४८	सुरक्षा गाई (२) (व्यक्ति करार)	२२४१३	संख्या	२	०.७७	३.९	२	०.२६	१.३	२	०.५२	१००	२	०.२६	६.०	२	०.७८			१००
२.४.७.६८	स्वीपर करार (व्यक्ति करार)	२२४१३	जना	१	०.२४	१.२	१	०.०८	०.४	२	०.१६	१००	१	०.०८	७.०	१	०.२४			१००
२.४.७.६१	कार्यालयका कम्प्युटर, फोटोकपी, पेसि आदी मेशिनी मर्मत सेवा करार (व्यक्ति करार)	२२४१३	जना	१	०.२४	१.२	४	०.०८	०.४	८	०.१६	१००	४	०.०८	८.०	१	०.२४			१००
२.४.७.१११	कम्प्युटर अपरेटर व्यक्ति करार	२२४१३	जना	६	३.३६	१६.९८	६	१.१३	५.७	१२	२.२२	१००	६	१.१३	९.०	५	२.८०			८३

क्र.सं.	कार्यक्रम / क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			पुर्ण चौरासिक लक्ष्य			षष्ठमासिक प्रगती			तृतीय चौरासिक प्रगती			वार्षिक प्रगती		
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	प्रगति %	परिमाण	भार	प्रगति %	परिमाण	भार	प्रगति %
१	केन्द्र स्तर किसान संघ संगठन/संस्थाहरू समता अभिवृद्धि कार्यक्रम (उद्यमशिलता,रोजगारीयुक्त/सशक्तिकरण/सीप विकास तथा समता अभिवृद्धि तालिम)	३	४	६	७													
२.६.४.२०२	जिल्लाका स्तर किसान संघ संगठन/संस्थाहरू अभिवृद्धि कार्यक्रम	२२५१२	पटक	१	०.४	२	०	०.००	०	१	०.४०	१००	०	०	१	०.४०	१००	
२.६.४.२०४	गाउँपालिका / नगर पालिका स्तर किसान संघ संगठन/संस्थाहरू अभिवृद्धि तालिम	२२५१२	पटक	१४	५.५३	२८	६	२.३७	१२	८	३.१६	१००	०	०	८	३.१६	४७	
२.६.४.२०६	महिला कृषक /उद्यमी सहकारीहरूको लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम	२२५१२	पटक	७	१.३८	७	२	०.४०	२	५	०.९९	१००	०	०	५	०.९९	७२	
२.६.४.२०७	कृषि सहकारीका समया पहिचानको लागि अन्तर्कृया तथा छलफल कार्यक्रम	२२५१२	पटक	२	०.७९	४	१	०.४०	२	१	०.४०	१००	०	०	१	०.४०	४१	
२.६.४.२११	प्रदेश स्तर किसान संघ संगठन/संस्थाहरू समता अभिवृद्धि कार्यक्रम	२२५१२	पटक	७	४.१५	२१	२	१.१९	६	३	१.७८	६०	०	०	३	१.७८	४३	
२.७.४.११५	वार्षिक पुस्तिका प्रकाशन	२२५२२	प्रति	१	०.२४	१.२	०	०.००	०	१	०.२४	१००	०	०	१	०.२४	१००	
२.७.४.१३८	चौरासिक बुलेटिन प्रकाशन	२२५२२	पटक	३	०.३	१.५	१	०.१०	०.५	१	०.१०	५०	०	०	१	०.१०	३३	
२.७.४.५३	वेबसाइट अपडेट	२२५२२	पटक	१	०.२	१	०	०.००	०	१	०.२०	१००	०	०	१	०.२०	१००	
२.७.४.१७	आयोगको वार्षिक प्रति तथा समिधा कार्यक्रम संचालन (अन्य)	२२५२२	पटक	१	०.७९	४	०	०.००	०	१	०.७९	१००	०	०	१	०.७९	१००	
२.७.४.१७	रोटरमा सुचिकृत कृषि विमहरसँग अन्तर्कृया तथा बैठक (अन्य)	२२५२२	पटक	९	१.०७	५.४	३	०.३६	१.८	६	०.७२	१००	०	०	६	०.७२	६७	
२.७.४.१७	किसान संघ संस्थाहरू जन्जल तथा रोगात संघ संगठनको अन्तर्देश कृषक भ्रमण (अन्य)	२२५२२	पटक	२	०.९९	५	१	०.४९	२.५	१	०.४९	१००	०	०	१	०.४९	४९	
२.७.४.१८	कृषि क्षेत्रमा संचालित पायाउभारका अनुगमन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने (अन्य)	२२५२२	पटक	८	१.५८	८	२	०.४०	२	४	०.८०	६७	०	०	४	०.८०	५०	
२.७.४.१८	विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूबाट आयोग सम्बन्धी सूचना प्रवाह (अन्य)	२२५२२	पटक	३	०.४९	३	१	०.२०	१	२	०.४०	१००	०	०	२	०.४०	६८	
२.७.४.१८	कृषि विकास रणनीति कार्यक्रम कार्यान्वयन अवस्थको लागि राष्ट्रियस्तरको भ्रमण (अन्य)	२२५२२	पटक	२	१.५८	८	१	०.७९	४	०	०.००	०	०	०	०	०.००	०	

क्र.सं.	कार्यक्रम /विषयकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			पुर्तिय चौमासिक लक्ष्य			वर्षमासिक प्रगती			चौमासिक प्रगती				
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	परिमाण	भार	परिमाण	भार	परिमाण	भार
				प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %	प्रति %
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	
२.७.२५.१८	किसान तथा अन्य सरकारीवाहाहरूको समस्या पहिचानको लागि स्थलगत अध्ययन तथा प्रतिवेदन तयारी (अन्य)	२२५२२	पटक	६	१.१९	६	२	०.४०	२	१.००	०	०	०	०	०	०	६७
२.७.२५.३०	सरकारवाला निकायहरू/किसान संघ संस्था, संजाल तथा शेषागत संघ संगठन। सँग बैठक तथा अन्तर्क्रिया (अन्य)	२२५२२	पटक	१	१.०७	५.४	३	०.३६	१.८	१.००	०	०	०	०	०	०	६७
२.७.२५.३०	राष्ट्रिय किसान अधिकार सम्मेलन आयोजना गर्ने (अन्य)	२२५२२	पटक	१	३.९५	२०	१	३.९५	२०	०	०.००	०	०	०	०	०	०
२.७.२५.३०	किसान संघ संगठन/संस्थाहरू/ विक्रेताहरूको दर्ता तथा सुचीकृत कार्यक्रम (अन्य)	२२५२२	पटक	१	०.३	१.५	०	०.००	०	०	०.००	०	०	०	०	०	०
२.७.२५.३०	आयोगको गतिविधि जस्तै सिडिया क्रिकेट (अन्य)	२२५२२	पटक	३	०.३	१.५	१	०.१०	०.५	०	०.००	०	०	०	०	०	०
२.७.२५.३१	केन्द्र तथा प्रदेशस्तरीय किसान संघ संगठन तथा संजालको सहकार्यमा विभिन्न दिवस तथा अन्य कार्यक्रम संजालन (अन्य)	२२५२२	पटक	३	१.१९	६	१	०.४०	२	१.००	०	०	०	०	०	०	६७
२.७.२५.३१	राष्ट्रिय किसान आयोगमा आवद्ध संघ संगठन संजालका क्षमता विकास व्यवस्थामा तथा सुदृढिकरण कार्यक्रम (अन्य)	२२५२२	पटक	२०	४.०५	२०.५	८	१.६८	८.५	०	०.००	०	०	०	०	०	०
२.७.२५.३६	विभिन्न सन्चार माध्यमहरूबाट आयोग सम्बन्धी सुचना प्रवाह (अन्य)	२२५२२	पटक	३	०.५९	३	१	०.२०	१	१.००	०	०	०	०	०	०	६८
२.६.१.३७	कार्यक्रम अनुगमन भ्रमण खर्च (अनुगमन मुल्याङ्कन तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन भ्रमण खर्च)	२२६११	पटक	९०	३.१६	१६	२५	१.३८	७	९५	१.७८	१.००	२५	१.३८	१.००	९०	३.१६
२.६.२.१०	सरकारी भाषा जस्ताको भ्रमण खर्च (आन्तरिक भ्रमण)	२२६१२	पटक	२०	०.४	२	०	०.००	०	१.००	०	७	०.४०	०	७	०.४०	१.००
२.९.२.८	सवारी साधन जीमा, नविकरण (जीमा सवारी साधन)	२२२१४	संस्था	३०	०.९९	५	०	०.००	०	१.००	०	३०	०.९९	०	३०	०.९९	१.००
२.९.६.४	कार्यालयमा दैनिक चियापान खर्च तथा अन्य भैरी आउने विविध खर्च (चियापान खर्च)	२२७११	महिना	१२	०.७१	३.६	४	०.२४	१.२	१.००	४	०.२४	१.००	४	०.२४	१.००	१.००
२.९.९.१७	रा.कि. आ. को निम्ननामा विभिन्न देशका किसान संघ संस्था र आयोगबाट नेपाल भ्रमणमा आउने प्रतिनिधहरूको सकार (अन्य विविध खर्च)	२२७११	पटक	३	१.८६	९.४	१	०.६७	३.४	०	०.००	०	०	०.००	०	०	०
८.१.३.७	घर भाडा (कार्यालयको घर भाडा)	२८१४२	महिना	६	२.४७	१३	२	०.६६	४.३६	४	१.७०	२	०.६६	१.००	२	०.६६	०
ख)	चाडु खर्च कार्यक्रमको प्रगति			९६.४	४८८.००	१६९.७०	३३.५४	५६.५	५६.५	८९.६५	१९.०१	५६.६५	१९.०१	५६.६५	७२.०२	७४.६७	
	कुल बच्चाको प्रगति			१००	५०६.००	१६९.७०	३३.५४	५६.५	५६.५	८९.६५	१९.०१	५६.६५	१९.०१	५६.६५	७४.९६	७४.९६	

देशी चौमासिक भारत प्रगति प्रतिशत	५६.६९
वार्षिक भारत प्रगति प्रतिशत	७५.१६
वार्षिक वित्तिय प्रगति प्रतिशत	६८.७०

वित्तिय प्रगति कम हुनुको कारण: कोरोना भाईरस (COVID 19) कारण लकडाउन भएको साथै कार्यक्रम बजेट रोक्का भएको हुनाले ।

वार्षिक खर्च विवरण

क्रस	विवरण	वार्षिक स्वीकृत बजेट रु हजारमा	वार्षिक खर्च बजेट रु हजारमा	खर्च प्रतिशत	कैफियत
१	पूँजीगत	१८००.००	१५९२.०९	८८.४५	
२	चालु	४८८००.००	३३१७१.१	६७.९७	
	जम्मा	५०६००.००	३४७६३.१९	६८.७०	

वार्षिक विकास कार्यक्रम

बजेट तर्जुमासंग सम्बन्धित आर्थिक प्रशासन नियम २०(१) बमोजिमको फाराम

१. आ.ब. २०७६/७७
 २. बजेट उपशीर्षक नं. : ३१२१०११
 ३. मन्त्रालय: कृषि तथा पशु विकास मन्त्रालय
 ४. विभाग/ संस्था : आयोग
 ५. कार्यक्रम/आयोजनाको नाम :
 ६. स्थान : राष्ट्रिय किसान आयोग काठमाडौं
 ७. आयोजना शुरु भएको मिति :
 ८. आयोजना पुरा हुने मिति :
 ९. आयोजना/ कार्यालय प्रमुखको नाम :

१०. वार्षिक बजेट (रु.): ५०६.००

क) आन्तरिक : १) नेपाल सरकार ५०६.००

२) स्थानीय निकाय / संस्था :

३) जनसहभागिता :

(ख) वैदेशिक : अनुदान

ऋण

(ग) सटही दर :

(घ) दातु संस्था :

वि.सं.

वि.सं.

राष्ट्रिय किसान आयोग

प्रगती हुन नसकेका कार्यक्रमहरू

क्र.सं.	कार्यक्रम /क्रियाकलाप	खर्च शीर्षक	इकाई	वार्षिक लक्ष्य			वार्षिक प्रगती		प्रगती नहुनाको कारणहरू
				परिमाण	भार	बजेट	परिमाण	भार	
१	२	३	४	५	६	७			
ब)	पुसिगत खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू								
११.३.७.२७	Sound System (कार्यालय संचालनसंग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा सेरीन औजार)	३११२२	संख्या	१	०.२	१	०	०.००	आयोगको कार्यालय सेर पश्चात खरिद गर्नको लागि तयारी गरेको तर बन्दबन्दीको कारण खरिद सम्पन्न हुन नसको
११.३.७.८२	LED Television (कार्यालय संचालनसंग सम्बन्धी यन्त्र, उपकरण तथा सेरीन औजार)	३११२२	सेट	२	०.२४	१.२	०	०.००	
बा)	चासु खर्च अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू								
२.७.२५.१८३	कृषि विकास रणनीति कार्यक्रम कार्यान्वयन अवस्थाको लागि राष्ट्रियस्तरीको भ्रमण (अन्य)	२२५२२	पटक	२	१.५८	८	०	०.००	
२.७.२५.३०५	राष्ट्रिय किसान अधिका समेलन आयोजना गर्ने (अन्य)	२२५२२	पटक	१	३.९५	२०	०	०.००	
२.७.२५.३०६	किसान संघ संगठन/संस्थाहरु/ विन्नहरुको दर्ता तथा सुचीकृत कार्यक्रम (अन्य)	२२५२२	पटक	१	०.३	१.५	०	०.००	कोरोना भाईरस (COVID 19) का कारण भएको बन्दबन्दी (Lockdown) ले गर्दा लक्ष्य अनुसार भारत तथा वित्तिय प्रगती हुन सकेन ।
२.७.२५.३०७	आयोगको प्रतिविधी बारे मिडिया क्लिकरिड (अन्य)	२२५२२	पटक	३	०.३	१.५	०	०.००	
२.७.२५.३१४	राष्ट्रिय किसान आयोगमा आन्ध्र संघ संगठन सन्जालका अमता विकास व्यवस्थापन तथा सुदृढिकरण कार्यक्रम (अन्य)	२२५२२	पटक	२०	५.०५	२०.५	०	०.००	

नोट:

Covid १९ का कारण भएको Lockdown ले गर्दा तृतीय चाैमासिक अन्तर्गत स्विकृत भएका कार्यक्रमहरूको पनि लक्ष्य अनुसार भारत तथा वित्तिय प्रगती हुन सकेन । यसलाइ Activities wise तृतीय चाैमासिकको प्रगती विवरणमा पुर्ण रुपमा उल्लेख गरिएको छ ।

राष्ट्रिय किसान आयोगको आ.व. २०७६/०७७ को वार्षिक प्रगति कार्यक्रमको विवरणात्मक प्रगति

- राष्ट्रिय किसान आयोगले समयसापेक्ष र सान्दर्भिक विषयहरू (उखुवालीको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू, पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतको अवस्था र कम गर्ने उपायहरू, संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा कृषि प्रसार समन्वय सम्बन्धी अध्ययन, हालसम्म भूमि सुधार आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन अध्ययन र विश्र्लेषण सम्बन्धी अध्ययन, दुग्ध उत्पादनको लागत अध्ययन विश्र्लेषण तथा लागत घटाउने उपायहरू र फलफूल तथा तरकारी बजारको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू) सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्राप्त रणनीतिगत, नीतिगत र कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धमा सुझावहरू समेत संलग्न प्रतिवेदन मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराइएको ।
- सरोकारवाला निकायहरू (किसान संघ संस्था, संजाल तथा पेशागत संघ संगठन) हरूको क्षमता विकासका लागि केन्द्रस्तर, प्रदेशस्तर, जिल्लास्तर र स्थानीयस्तरमा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको । उक्त कार्यक्रमबाट केन्द्रस्तर, प्रदेशस्तर र स्थानिय स्तर (नगरपालिका तथा गाउँपालिका) मार्फत संचालन हुने कृषि कार्यक्रम तथा सेवा र सुविधा सम्बन्धमा सुसूचित गराइएको र महिला शसक्तिकरणमा टेवा पुगेको ।
- राष्ट्रिय किसान आयोगमा परेका उजुरी तथा आयोगलाई प्राप्त कार्यदिश तथा जिम्मेवारी बमोजिम आयोगका पदाधिकारी तथा सचिवालयबाट कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयबाट संचालन भएका विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरू तथा निकायहरू जस्तै प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना अन्तरगतका जोन र सुपरजोनहरू, कृषि ज्ञान केन्द्रहरू, भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र, विभिन्न सरकारी फार्म केन्द्रहरू, व्यवसायीक किसानका फर्महरू, तथा विभिन्न कृषिजन्य उद्योगहरू साथै विभिन्न आयोजनाबाट संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन गरी आवश्यक सुझाव र सल्लाहहरू दिईएको ।
- चितवन केरा उत्पादक संघद्वारा पेश गरिएको चितवन जिल्लामा केराका विविध विषयमा समस्या समाधानका लागि पहल गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई सुझाव दिइएको
- दुग्ध जन्य बस्तुमा आयकर छुट विद्युत महसुलमा छुट, कच्चा पदार्थको मुल्य वृद्धि र किसानले विक्री गर्ने दूधमा स्थायी लेखा नम्बर (प्यान) को विषयमा समस्या समाधानको लागि कार्यदल गठन गरी सुझाव पेश गरिएको

- ग्रामीण विद्युत जिल्ला सहकारी संघ लि. कैलालीको मलखाद डिपो स्थापना बारे सम्बन्धित निकायमा पहल गरिएको
- किसान संघ संस्था संजाल तथा पेशागत संघ संगठनको अन्तर प्रदेश कृषक भ्रमण गराई कृषि क्षेत्र सँग सम्बन्धित विकसित प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन तथा ज्ञान व्यवस्थापन गराइएको
- केन्द्र तथा प्रदेशस्तरमा समन्वय र सहकार्यमा संचालित कार्यक्रम जस्तै माटो दिवस मार्फत जनचेतना फैलाउने कार्यमा सहयोग गरिएको ।
- कृषि विज्ञहरूसँग बैठक तथा अन्तरकृया गरी सान्दर्भिक विषयहरूका (ऐन, नियामावली, निर्देशिका, नीति) सम्बन्धमा मन्त्रालयलाई पृष्ठपोषणको लागि राय सुझाव उपलब्ध गराइएको
- महामारीको रूपमा फैलिएको कोरोना भाइरसको कारण नेपालको कृषि तथा कृषकहरूमा पर्न गएको समस्याहरू बारे, सलह किराले कृषि क्षेत्रमा पुर्याएको क्षति सम्बन्धमा, विभिन्न जिल्लाहरूमा अविरल वर्षाको कारण बाढी पहिरो र डुबानले पुर्याएको क्षति सम्बन्धमा समस्या समाधानको लागि राष्ट्रिय किसान आयोगले बिज्ञप्ती मार्फत कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय र अन्य सरोकारवाला निकायलाई आवश्यक पहल गर्न अनुरोध भएको ।

१. आयोगद्वारा सम्पादित किसान हक हित संरक्षण, अधिकार प्रवर्द्धन सम्बन्धि कार्यहरू

राष्ट्रिय किसान आयोग किसानका हक अधिकारको रक्षा र प्रवर्द्धन गर्ने जिम्मेवारीको साथ स्थापना भएको संस्था हो। यसले किसानका समस्याको वकालत गर्ने र समस्याहरू समाधानको लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको सहभागितामा छलफल गरि समस्या समाधानमा सहजिकरण गर्ने गरेको छ। किसानका समस्या पहिचान तथा समस्या समाधानमा सम्बन्धित सरोकारवाला निकायलाई जिम्मेवार बनाउने कार्य आयोगले गर्दै आएको छ। यसै क्रममा आयोगले विभिन्न पक्षहरू संग छलफल कार्यक्रम तथा अन्तरक्रियाका माध्यमबाट किसानका समस्याको समाधान गर्दै आएको छ।

आ.व. २०७६/७७ मा राष्ट्रिय किसान आयोगबाट सरोकारवाला निकायहरू (किसान संघ संस्था, संजाल तथा पेशागत संघ संगठन) हरुको क्षमता विकासका लागि केन्द्रस्तर, प्रदेशस्तर, जिल्लास्तर र स्थानीयस्तरमा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको थियो। उक्त कार्यक्रमबाट केन्द्रस्तर, प्रदेशस्तर र स्थानिय स्तर (नगरपालिका तथा गाउँपालिका) मार्फत संचालन हुने कृषि कार्यक्रम तथा सेवा र सुविधा सम्बन्धमा सुसूचित गराइएको र महिला शसक्तिकरणमा टेवा पुगेको थियो। यसै क्रममा आम किसानहरूले आयोगबाट राखेको अपेक्षा संकलन गरिएको थियो। कार्यक्रममा किसान अधिकारका विषयमा किसानहरूलाई सुसूचित गराई किसानका अधिकारको वकालतको लागि नै आयोगको स्थापना भएको जानकारी समेत गराइएको। कार्यक्रममा विभिन्न किसान संघ संगठन सन्जालका प्रतिनिधिहरू, जिल्लास्थित कार्यालयहरूका कार्यालय प्रमुख, किसान तथा विभिन्न संचारकर्मीहरूको उपस्थितिमा संचालन गरिएको थियो।

राष्ट्रिय किसान आयोगबाट किसान संघ संस्था संजाल तथा पेशागत संघ संगठनको अन्तर प्रदेश कृषक भ्रमण अन्तर्गत बन्दीपुर बाखा फार्म, बन्दिपुर, क्षेत्रिय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, लुम्ले, पोखरा भेडीफार्म, लामपाटन, लोकल कुखुराफार्म, बुढीबजार, जानकीडेरी, चाउथे, कागतीफार्म, बालिङ्ग, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना, पाल्पा, अष्ट्रिज फार्म, टिकलिगढ, रुपन्देही जस्ता कृषि क्षेत्र सँग सम्बन्धित विकसित प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन तथा ज्ञान व्यवस्थापनमा अन्तरक्रिया तथा छलफल गराइएको थियो। विभिन्न समयमा विभिन्न किसान संघ संगठन तथा संजालमा आबद्ध कृषि अभियन्ताहरू संग छलफल कार्यक्रम संचालन गरेको थियो। यसैगरी किसान अधिकारको सम्बन्धमा देहायका स्थानहरूमा विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गरिएको थियो।

क) क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमहरु

प्रदेशस्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम

- मिति २०७६/११/१६ र १७ गते धान बाली अनुसन्धान कार्यक्रम धनुषा जिल्लाको, हर्दिनाथमा संचालन भएको
- मिति २०७६/०७/२२ र २३ गते सुनसरी जिल्लाको, तरहरामा संचालन भएको ।
- मिति २०७६/०७/४ र ५ गते कैलाली जिल्लाको धनगढीमा संचालन भएको ।

जिल्ला स्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम

- मिति २०७६/१०/२७ र २८ चितवनमा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/९/२० र २१ गते आयोगमा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/९/१७ र १८ गते परवानीपुर बारामा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/९/६ र ७ गते पर्वतमा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/९/३ र ४ गते गुल्मीमा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/५/२० र २१ गते नुवाकोटमा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/५/२३ र २४ गते सप्तरीमा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/५/ २४ गते जाजरकोटमा संचालित भएको ।

गाउँपालिका / नगरपालिका स्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि

- मिति २०७६/१०/ २९ गते मकवानपुर मनहरी न.पा मा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/१०/१४ गते उदयपुर कटारी मा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/१०/१२ गते सिराहा धनगढीमाई न.पा मा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/४/२८ गते पाल्पा बेगनासकाली न.पा मा संचालित भएको ।
- मिति २०७६/४/२७ गते उदयपुर वेलका न.पा मा संचालित भएको ।

- केन्द्रिय स्तर किसान संघ संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम
- मिति २०७६/९/२८ र २९ गते नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, खुमलटारमा संचालित भएको ।
- कृषि सहकारी समस्या पहिचानको अन्तक्रिया कार्यक्रम मिति २०७६/१०/०७ गते राष्ट्रिय किसान आयोगको सभाहल, कीर्तिपुरमा संचालन भएको ।

कृषि बाली सम्बन्धि सहभागी बाट प्रस्तुत सुझाव

बिद्यमान अवस्था		सुझाव
१	माटो परिक्षण सम्बन्धि चेतनाको कमि	माटो परिक्षणको लागि नेपाल सरकारले भौगोलिक अवस्थाको पहिचान गरि कृषि ब्यावसाय संचालनको लागि क्षेत्र निर्धारण गर्नुपर्ने
२	कृषि ब्यवसायी सम्बन्धि तालिम नहुनु	चेतनामुलक निशुल्क तालिम प्रत्येक कृषक समूहमा कृषकलाई अनिवार्य गर्नुपर्ने
३	भौगोलिक पहिचान नहुनु	भौगोलिक सुहाउँदो उत्पादन सहज गर्न र बाली विमाको अनिवार्य ब्यवस्था गर्ने
४	सरकारी योजनाहरु एकिकृत रुपमा संचालन नहुनु	योजनाहरु एकिकृत रुपमा संचालन,जडिबुटि सम्बन्धि,सम्बन्धित निकाय र ब्यक्तिलाई तालिम दिनुपर्ने
५	रसायनिक मलको अत्याधिक प्रयोग हुनु	कम्पोष्टमल,गोठेमल अनिवार्य प्रयोग गर्नुपर्ने
६	आधुनिक कृषिऔजारमा कृषकहरुको पहुचको कमी	कृषि औजार खरिदमा ७५%छुट हुनुपर्ने पर्ने
७	बजार ब्यवस्थापनको कमि	बजारको सुनिश्चितता र प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने
८	यातायात सिचाई आदिको कमि	उत्पादन सिचाई र यातायातको अनिवार्य ब्यवस्था गर्नुपर्ने
९	सम्बन्धि विषय प्राविधिक ज्ञानको कमि	उत्पदित बस्तुलाई जिल्लाका विभिन्न स्थानमा प्रशोधन भण्डारणको प्रविधिको ब्यवस्था गर्नुपर्ने
१०	कृषि ब्यवसाय सम्मानित नहुनु	राज्य बाट ब्यवसायको आकर्षण बढाउने

११	कृषिमा राज्यले छुट्टयाएको बजेट वास्तविक कृषक सँग नपुग्नु	राज्यबाट पारदर्शिता ब्यवस्थापन र सेवाको अनुभूति दिनुपर्ने ।
१२	बहुमूल्य जडीबुटी पहिचान नहुनु	राज्यबाट ब्यवस्थापन हुनुपर्ने ।
१३	मल विउ विषादीको उपयुक्त प्रयोग नहुनु	राज्यबाट आपूर्ति र उपयोग ब्यवस्थापन हुनुपर्ने ।
१४	कोल्डस्टोरको समस्या	उत्पादन भण्डारणको लागि राज्यबाट सम्बोधन हुनुपर्ने ।
१५	प्रशोधनको समस्या	उत्पादन विविधिकरणको लागि कार्यक्रममा सहयोग दिने ।
१६	रोग किराको समस्या समाधान नहुनु	दिगो समाधानको नीति बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
१७	कृषि जन्यवस्तुको मूल्य निर्धारण नहुनु	नियमित मूल्य निर्धारण र खरिद बिक्रीको ब्यवस्था मिलाउने ।
१८	विउ विजन नपाईनु	आवश्यक बिउ बिजनको समयमै उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने ।

पशुपन्धी ब्यवसाय सम्बन्धि सहभागीबाट प्रस्तुत सुझाव

१	उन्नत जातका पशुपन्धीको पहिचान गर्न नसक्नु	राज्यबाट पकेट क्षेत्रको अनिवार्य विस्तार गरिनुपर्ने
२	परम्परागत मान्यतामा पशुपालन गरिन्छ	पशुपालन कार्यक्रमलाई पर्याप्त बजेट व्यवस्था गर्ने
३	पशुपालनमा प्रशस्त आहाराको समस्या	पशुपन्धी आहार पुर्तिको लागि पालिकाबाट सम्बन्धित निकायसंग समन्वयात्मक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने
४	समुदायका कृषकहरूमा व्यक्तिगत सिपको अभाव	पशुपन्धि पालन कृषकहरूलाई जनचेतनामुलक कार्यक्रम भ्रमण पुरस्कार प्रोत्साहान विमा नक्ष सुधार जस्ता कार्यक्रमलाई तिब्रता दिनुपर्ने
५	पशुपालनमा ब्यवस्थित खोर भकारो सुधार आदीको अभाव	पशुपन्धि विकासका लागि आवश्यक सेवा, सार्वजनिक सुनुवाई तथा कृषक परिचय पत्र राज्यबाट ब्यवस्थापनगर्नुपर्ने
६	चरनको उपयुक्त ब्यवस्थापन गर्न नसक्नु	उन्नत जातका घाँसको लागि ब्यवस्थित नर्सरी गर्न अनुदानको ब्यवस्था हुनुपर्ने
७	पशुपालन पर्याप्त प्राविधिक जनशक्ती र बजार अभाव	प्राविधिक ब्यवस्थापन, उत्पादित वस्तुको मुल्यनिर्धारण गरी बजार ब्यवस्थापनमा सहयोग गर्नुपर्ने
८	दक्ष जनशक्ती निर्माण नहुनु	तालिम दिई, प्रत्येक पालिकामा दुध डेरिको स्थापनामा सहयोग गर्नुपर्ने
९	समयमा औषधि प्राप्त नहुनु	औषधि उपलब्धताका लागि पालिकास्तरीय एग्रीभेट तथा पालिकास्तरबाट औषधीको ब्यवस्थापन गर्नुपर्ने
१०	संघिय सरकारबाट अनुदान रकम विनियोजनामा उपेक्षा गरीनु	रकम विनियोजन साथै उत्पादित वस्तुहरूको प्रविधि तथा सिप हस्तान्तरण गरिनुपर्ने
११	ब्यवस्थित वधशाला निर्माण नहुनु	ब्यवस्थित वधशाला, एक वडा एक प्राविधिकको ब्यवस्थापन हुनुपर्ने

१२	स्थानिय सरकारले पशुपन्छी ब्यवसायमा पर्याप्त बजेट विनियोजन नगर्नु	पर्याप्तबजेट सहित निरन्तर अनुगमन गरी दण्ड, सजाय र प्रोत्साहानहुनुपर्ने ।
१३	पशुपालन सम्बन्धि प्रोत्साहानको कार्यक्रम संचालन हुन नसक्नु	पशुपन्छि तथा मत्स्यपालन कृषक लाई राज्यबाट विमा गरिनुपर्ने
१४	उपयुक्त बजार ब्यवस्थापन हुन नसक्नु	ब्यवस्थित पसल ब्यवस्थापन गर्नुपर्ने
१५	कृषकहरुमा जनचेतना कार्यक्रम संचालन हुन नसक्नु	अभिमुखीकरण कार्यक्रममा ब्यापकता ल्याउने ।
१६	कृषकहरु ब्यावसायिक नबन्नु	ब्यावसायिकताका लागि प्रोत्साहन सहयोग हुनुपर्ने ।
१७	नश्ल सुधार तथा पशु विमाको कृषकमा जनचेतनाको अभाव	कृत्रिम प्रजनन र बीमा सर्वसुलभ गराउनुपर्ने ।
१८	पशुपकेट क्षेत्र विस्तार तथा पहिचान गर्न नसक्नु	पकेट विशेषको आधारमा ब्यावसायिक कार्यक्रम विस्तार गर्ने
१९	मत्स्य पालनमा सिपको अभाव र अनुदान पर्याप्त मात्रामा नहुनु तथा प्राप्त भएको दाना महंगो हुनु	तालिम, अनुदान लगायत दानामा सहयोग सहूलियत दिने
२०	पशुपन्छीमा विभिन्न रोगको प्रकोप	रोग हरूको खोप तथा औषधि सहज रूपमा उपलब्ध हुनुपर्ने
२१	दुध डेरी नहुनु तथा दुध उत्पादनमा कमि	दूध उत्पादनमा जोड दिन र डेरी ब्यवसाय संचालनमा सहयोग गर्ने
२२	दुधजन्य पदार्थको श्रृङ्खला गराउन नसक्नु	मूल्य श्रृङ्खलामा कार्यक्रम र सेवा विस्तार गर्नुपर्ने

सहभागी विवरण

सि.नं.	कार्यक्रम	मिति	स्थान	जम्मा	पुरुष	महिला	जनजाति	अन्य	दलित	मधेसी
१.	गाँउपालिका/नगरपालिकास्तर किसान संघ/संस्थाहरुको अभिमुखिकरण तथा नगरपालिकाका पदाधिकारी संग समन्वय सहकार्यको लागि अन्तरक्रिया कार्यक्रम।	२०७६/०४/२७ २०७६/०४/२८	पाल्पा, श्री वगनासकालि गाउँपालिका	६०	४३	१७	१८	३९	३	
२.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०५/२० २०७६/०५/२१	नवलपुर कावासोती न.पा.	६४	३९	२६	८	५२	५	
३.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०५/२० २०७६/०५/२१	नुवाकोट विदुर	५२	४३	५२	७	४४	१	
४.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०५/२३ २०७६/०५/२४	सप्तरी	७५	१९	५६	५	२७	१	४२
५.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०५/२३ २०७६/०५/२४	जाजरकोट भेरी न.पा.	६४	४८	१६	१४	४४	६	
६.	प्रदेशस्तर किसान संघ/संगठन र संजालहरुको अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०७/२२ २०७६/०७/२३	सुनसरी	७१	६६	५	१८	४८	५	
७.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०९/०३ २०७६/०९/०४	गुल्मी रेसुङ्गा न.पा.	८९	७३	१६	१०	७५	४	

८.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि तथा अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/०९/०६ २०७६/०९/०७	पर्वत फलेवास न.पा.	९७	८०	१७	१६	७५	६
९.	महिला कृषक उद्यमी सशक्तिकरणको लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम।	२०७६/०९/२० २०७६/०९/२१	रा.कि.आ.	९३	२४	६९	२०	६२	११
१०.	केन्द्रस्तर कृषक संघ/संगठन र संजालहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम।	२०७६/०९/२८	रा.कि.आ.	११७	९६	२१	२७	७०	२०
११.	कृषि सहकारी समस्या पहिचानको लागि अन्तरकृया तथा छलफल कार्यक्रम।	२०७६/१०/०७	रा.कि.आ.	४८	३९	९	१०	३३	५
१२.	नगरपालिकास्तर किसान संघ/संगठन र संस्थाहरूको क्षमता अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/१०/१२	धनगढीमाई न.पा.	११६	९४	२२	५५	५१	१०
१३.	गाँउपालिका/नगरपालिकास्तर किसान संघ/संगठन तथा संस्थाहरूको क्षमता अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/१०/१४	कटहरी उदयपुर	९१	७१	२०	१८	६६	७
१४.	जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन/संस्थाहरूको अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/१०/२७ २०७६/१०/२८	ठिमुरा चितवन	८६	६७	१९	२२	५५	९
१५.	गाँउपालिकास्तर किसान संघ/संगठन तथा संस्थाहरूको क्षमता अभिमुखिकरण कार्यक्रम।	२०७६/१०/२९	मनहरी मकवानपुर	६५	३९	२६	८	५२	५
१६.	रोष्टरमा सुचिकृत विज्ञहरूको अन्तरकृया तथा बैठक कार्यक्रम।	२०७६/११/०८	रा.कि.आ.	४८	३६	१२	२०	२४	४
१७.	किसान तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरूको बैठक तथा अन्तरकृया र किसान संघ संस्था संजाल तथा पेशागत संघ संगठन सँगको कार्यक्रम।	२०७६/११/११	रा.कि.आ.	२९	२३	६	६	२३	-
				१२६५	९००	४०९	२८२	८४०	१०२
			जम्मा						

ख) गुनासो व्यवस्थापन

राष्ट्रिय किसान आयोगको गठन तथा यसको कार्यदिश बमोजिम किसानका हक हित र अधिकार उल्लङ्घन वा किसानका विविध समस्याहरू सम्बन्धी उजुरी ग्रहण गर्दै आएको छ। यस्ता उजुरीहरू पिडित किसान, किसान संघ संस्था संजाल, सर्वसाधारणबाट वा संचार माध्यममा सम्प्रेषित समाचारका आधारमा अथवा उजुरी स्वयं आयोगले पनि व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । आयोगमा प्राप्त उजुरी तथा समस्या उपर अनुगमन, छलफल तथा अन्तरक्रिया गरी आवश्यक कारवाहीको लागि सरोकारवाला निकाय समक्ष व्यवस्थापनका लागि सिफारिस हुँदै आएको छ । यस आ. व.मा आयोगको कार्यालयमा दर्ता भएका तथा विभिन्न संचार माध्यममा प्रेषित सूचनाको आधारमा विभिन्न उजुरी तथा समस्याको समाधान भएको । समष्टिगतमा चितवन केरा उत्पादक संघद्वारा पेश गरिएको चितवन जिल्लामा केराका विविध विषयमा समस्या समाधानका लागि पहल गरी सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई सुझाव दिइएको, दुग्ध जन्य बस्तुमा अयकर छुट विद्युत महसुलमा छुट, कच्चा पदार्थको मुल्य वृद्धि र किसानले विक्री गर्ने दूधमा स्थायी लेखा नम्बर (प्यान) को विषयमा समस्या समाधानको लागि कार्यदल गठन गरी सुझाव पेश गरिएको र ग्रामीण विद्युत जिल्ला सहकारी संघ लि. कैलालीको मलखाद डिपो स्थापना बारे सम्बन्धित निकायमा पहल गरिएको थियो ।

ग) समय सापेक्ष र सान्दर्भिक विषयहरूमा अध्ययन

राष्ट्रिय किसान आयोगले समय सापेक्ष र सान्दर्भिक विषयहरू (उखुबालीको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतको अवस्था र कम गर्ने उपायहरू, संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा कृषि प्रसार समन्वय सम्बन्धी अध्ययन, हालसम्म भूमि सुधार आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन अध्ययन र विश्रलेषण सम्बन्धी अध्ययन, दुग्ध उत्पादनको लागत अध्ययन विश्रलेषण तथा लागत घटाउने उपायहरू र फलफूल तथा तरकारी बजारको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू) सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्राप्त रणनीतिगत, नीतिगत र कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धमा सुझावहरू समेत संलग्न प्रतिवेदन मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराइएको

घ) अनुगमन/अबलोकन भ्रमण

राष्ट्रिय किसान आयोगले किसानहरूको हक हित संरक्षणको लागि दुइ किसिमले अनुगमन गर्दै आईरहेको छ । पहिलो आयोग आफैँद्वारा एकल रूपमा र दोस्रो आयोग सहित सरोकारवालाहरू संग समन्वय र सहकार्यमा अनुगमन गर्दै आईरहेको

छ। आयोगले किसानहरूको गुनासो तथा आयोगले आवश्यक ठानेको विषयमा आफ्नो कार्यक्षेत्रको अधिनमा रही किसानहरूको समस्या तथा हक हितसंग सम्बन्धित विविध विषय संग केन्द्रित भई अनुगमन सम्बन्धि कार्य अगाडी बढाउँदै आएको छ। सामान्यत आयोगबाट अनुगमन कार्य नियमितरूपमा हुने गर्दछ र आवश्यकता अनुसार किसानहरूको समस्या आईपरेमा आकस्मिक रूपमा अनुगमन पनि हुने गर्दछ। राष्ट्रिय किसान आयोगमा परेका उजुरी तथा आयोगलाई प्राप्त कार्यदिश तथा जिम्मेवारी बमोजिम आयोगका पदाधिकारी तथा सचिवालयबाट कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयबाट संचालन भएका विभिन्न आयोजना तथा कार्यक्रमहरू तथा निकायहरू जस्तै प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकिकरण परियोजना अन्तरगतका जोन र सुपरजोनहरू, कृषि ज्ञान केन्द्रहरू, भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवा विज्ञ केन्द्र, विभिन्न सरकारी फार्म केन्द्रहरू, व्यवसायिक किसानका फर्महरू, मौरी, फलफूल, तरकारी, गाई पालन, बाखा पालन, मत्स्य पालन, विभिन्न कृषिजन्य उद्योगहरू साथै विभिन्न आयोजनाबाट संचालित कार्यक्रमहरूको अनुगमन गरी आवश्यक सुझाव र सल्लाहहरू दिईएको थियो ।

ड) प्रेस विज्ञप्ती

महामारीको रूपमा फैलिएको कोरोना भाइरसको कारण नेपालको कृषि तथा कृषकहरूमा पर्न गएको समस्याहरू बारे ,सलह किराले कृषि क्षेत्रमा पुर्याएको क्षति सम्बन्धमा, विभिन्न जिल्लाहरूमा अविरल वर्षाको कारण बाढी पहिरो र डुबानले पुर्याएको क्षति सम्बन्धमा समस्या समाधानको लागि राष्ट्रिय किसान आयोगले विज्ञप्ती मार्फत कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय र अन्य सरोकारवाला निकायलाई आवश्यक पहल गर्न अनुरोध भएको ।

च. आयोग र सरोकारवाला निकायहरू बिच सम्बन्ध

राष्ट्रिय किसान आयोगको मूल आधार नै यस सँग संलग्न सरोकारवालाहरू बिचको अन्तर सम्बन्ध र सहकार्य हो । आयोगले आफ्नो स्थापनाकाल देखि नै किसानको हक, अधिकार, संरक्षण, सम्बर्द्धन र उपयोगको माध्यम बाट उत्पादन बृद्धि र आय बृद्धि लाई आधार बनाई संघिय, प्रादेशिक, स्थानिय र यस कार्य सँग आवद्ध संघ संस्थाहरू बिच सम्बन्ध, सहकार्य र समन्वय मै आफ्नो कार्य गर्दै आएको छ । आ.ब. २०७६/७७ मा पनि आफ्नो लक्षित कार्यक्रम कार्यान्वयनको क्रममा र किसानको आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा आएका विषय तथा मुद्दाहरूमा केन्द्रित रहि सहकार्य र समन्वयको मुख्य आधार बनाएको छ ।

च (१.) आयोग र नेपाल सरकार

किसान अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन, उपयोग, सम्मान र परिपालन गर्ने दायित्व सरकारको हो । सरकारको अहं भूमिका नभै किसानको हकहित पनि संरक्षण हुन नसक्ने कुरा यथार्थ हो । अतः सरकारले आयोगको संचालन लगायत किसानको हकहित र अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन, उपयोग जस्ता कार्यहरू सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्ने श्रोत साधन र आवश्यक आधारभूत सुविधाहरू उपलब्ध गराउनु सरकारको नै दायित्व हो । राष्ट्रिय किसान आयोगले कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय , भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय, उर्जा, जलश्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय लगायतका मन्त्रालयहरू सँग समन्वय र सहकार्य गरी किसानका मुद्दाहरू लाई सहजिकरण गर्ने गरेको छ । साथै कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय यस आयोगको सम्पर्क मन्त्रालय समेत रहेको हुँदा किसानको जल्दावल्दा समस्याहरू लाई सम्बोधनको दायित्व हुन आउँछ ।

आवश्यकता र गम्भीर विषय वस्तुहरूको हकमा आयोगले नेपाल सरकार माननीय मन्त्री, उच्चपदस्थ पदाधिकारीहरू सँग किसान अधिकारको अवस्था र मुद्दाहरूमा छलफल गर्ने गरेको छ । साथै सरकारी निकायहरू बाट हुने गरेको किसान अधिकार सम्बन्धि कार्यक्रममा सहभागी बनी आयोगको धारणा प्रस्तुत गर्दै आएको छ ।

आयोगले किसानहरूको हक अधिकार संरक्षण प्रवर्द्धनका लागि प्रादेशिक र स्थानिय सरकार सँग निरन्तर रूपमा समन्वय र सहकार्य गर्दै आएको छ । साथै प्रदेशमा रहेका भूमि व्यवस्था कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय लाई किसानको हकहितमा हुने मुद्दामा छलफल र राय सुझावको लागि संघिय मन्त्री समेत एकैथलोमा बसाई छलफल र सुझावको वातावरण बनाई सहजिकरण गर्ने गरेको ।

राष्ट्रिय किसान आयोग बाट हुने गरेको स्थलगत अनुगमनमा देखिएका समस्याहरूलाई सम्बोधनको लागि सम्बन्धीत सरकारी निकाय सँग छलफल गरी सम्बोधनका लागि सुझाव दिदै आएको छ । यसरी किसानहरू सा-साना समस्याहरूका कारण आ-आफना अधिकारबाट बन्चित भएको पाईएकोले त्यस्ता समस्या सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरू लाई जानकारी र ध्यानाकर्षण गराई सम्बोधनको लागि समन्वय गरी किसानहरूको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्ने गरिएको छ ।

च (२.) आयोग र राजनीतिक दल, पेशागत संघ ,संगठनहरु ,संजाल, उद्योगी व्यवसायिहरु

आयोगको अधिकार क्षेत्र भित्र रहि सरोकारवालाहरु सँग समन्वय, सल्लाह र सहकार्य निरन्तर गर्दै आएको छ । जसमा राजनैतिक दल, नागरिक समाज, किसान अधिकारको क्षेत्रमा सकृय रहेका राजनीतिक र गैर राजनीतिक संघ संस्थाहरु र पेशागत संघ संगठनहरु रहेका छन् । राष्ट्रिय किसान आयोगले आफ्नो स्थापना देखी नै किसान महासंघ लगायत विभिन्न राजनीतिक दलहरुसंग आवद्ध किसान संघ, संगठन र संजालहरुसंग निरन्तर सहकार्य गर्दै अभिन्न अङ्गको रूपमा अगाडी बढी रहेको छ ।

यस आ.व. मा आयोगबाट किसान अधिकारका विविध विषय जस्तै, वैज्ञानिक भूमि सुधार भू-उपयोग नीति, कृषि भूमिको अतिक्रमण र खण्डीकरणलाई कडाईका साथ रोक्ने, कृषि भूमिको चक्ला बन्दी तथा कृषि को उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धि कृषि बस्तुहरु भण्डारणको लागी आवश्यक गोदाम तथा शित भण्डारणहरुको ब्यवस्था, कृषि ब्यवसायीकरण, आधुनिकीकरण, यान्त्रीकरण र औद्योगिकीकरण, तथा सहकारीकरण र समूहकीकरण, कृषि भूमिमा सिँचाइको सुब्यवस्था, मल, विउ कृषि ऋण औजार तथा उपकरणहरुको उपलब्धता, कृषिवस्तुको किसान मैत्री विमा, सस्तो ब्याजदरमा कृषि ऋण तथा कृषि वस्तु प्रथमिक उत्पादनमा प्रयास अनुदानको ब्यवस्था लगायतका विविध विषयहरु माथि सरोकारवालाहरु सँग को सहकार्यमा राय र सुझाव संकलन र सम्बन्धीत निकायहरु सँग सम्बोधनका लागी समन्वय गरिदै आएको छ । राष्ट्रिय किसान आयोग किसान महासंघ लगायत विभिन्न कृषिशिल किसान संघ, संगठन, संस्था, संजालका साथै अन्तराष्ट्रिय किसान सम्मेलनहरुको आयोजना गरी समस्या पहचान र समाधानका उपायहरु समेत नेपाल सरकार कृषि तथा पशुपंछी विकास मन्त्रालय समक्ष आफ्ना सुझाव प्रतिवेदन बुझाउने काम गरिरहेको छ । राष्ट्रिय किसान आयोग भावी दिनहरुमा किसान महासंघ लगायतका संघ, संगठन, संजाल र सरोकारवालाहरु अन्तर सम्बन्ध अझ वलियो विश्वासिलो र भर पर्दो बनाउदै अगाडी बढ्ने कुरामा विश्वास गर्दछ ।

आयोगले छोटो समय मै सरोकारवालाहरु लाई पहिचान गरी आफ्नो कृषाकलापमा प्रत्यक्ष सहभागी गराउँदै निजहरुबाट प्राप्त सुझावहरु संकलन र अभिलेखिकरण गर्दै नेपाल सरकार लाई नितीगत सुधारका लागी विभिन्न सुझाव सहित का प्रस्तावित दस्तावेजहरु बुझाउँदै सहकार्य र समन्वय गर्दै आएको छ । साथै आगामि दिनहरुमा किसान सँग आवद्ध गैर सरकारी र अन्तराष्ट्रिय संघ संगठनहरुको साथै यस मुद्दा सँग सम्बन्धित दातृ निकायहरु सँग समेत सहकार्य र समन्वय गर्दै किसानको अधिकार संरक्षणमा सकृय भूमिका निर्वाह गर्दै जाने प्रतिबद्धता रहेको छ ।

परिच्छेद-४

आयोगका हालसम्मका उपलब्धि र चुनौतीहरु

उपलब्धि

राष्ट्रिय किसान आयोगको गठन पश्चात आयोगले किसान वर्गिकरण तथा योगदानमा आधारित किसान पेन्सन कार्यक्रम सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्राप्त प्रतिवेदनलाई विभिन्न सरोकारवालाहरुबीच छलफल गराई प्राप्त सुझावहरु समेत समावेश गरी किसान वर्गिकरण तथा योगदानमा आधारित किसान पेन्सन कार्यक्रमको कार्यविधि तयार गरेको छ। किसान वर्गिकरण मापदण्डमा तोकिएका विभिन्न वर्गका किसानहरुले किसान परिचय पत्र प्राप्ति पश्चात के कस्ता सुविधाहरु प्राप्त गर्न सक्नेछन् तथा उल्लेखित वर्गका किसानहरुले योगदानमा आधारित किसान पेन्सन कार्यक्रममा सहभागी हुँदा के गर्नुपर्छ मासिक तथा वार्षिक रुपमा कति रकम किसानको तर्फबाट र कति रकम सरकारको तर्फबाट बेहोर्नु पर्ने छ भन्ने विषयहरु विस्तृत रुपमा उल्लेख गरिएको छ। यसरी आयोगले किसानहरुको वर्गिकरण, परिचय पत्र वितरण तथा योगदानमा आधारित किसान पेन्सन कार्यक्रमको प्रस्तावित कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयमा पठाईएको छ। मन्त्रालयबाट उक्त कार्यविधि कार्यान्वयनमा गएमा नेपाली किसानहरुले यसलाई ठुलो उपलब्धिको रुपमा लिनुपर्ने हुन्छ यसले वर्षो देखी किसान को हो र विभिन्न वर्गका किसानहरुले प्राप्त गर्ने सेवा सुविधामा रहेको अन्त्योल र दुविधालाई समाप्त गर्ने छ। त्यसैगरी २०७६/७७ मा पनि राष्ट्रिय किसान आयोगले समयसापेक्ष र सान्दर्भिक विषयहरु (उखुबालीको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरु र तिनका सुधारका उपायहरु, पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतको अवस्था र कम गर्ने उपायहरु, संघ प्रदेश र स्थानीय तहमा कृषि प्रसार समन्वय सम्बन्धी अध्ययन, हालसम्म भूमि सुधार आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन अध्ययन र विश्र्लेषण सम्बन्धि अध्ययन, दुग्ध उत्पादनको लागत अध्ययन विश्र्लेषण तथा लागत घटाउने उपायहरु र फलफूल तथा तरकारी बजारको बर्तमान अवस्थामा देखिएका समस्याहरु र तिनका सुधारका उपायहरु) सम्बन्धमा अध्ययन गरी प्राप्त रणनीतिगत, नीतिगत र कार्यक्रम कार्यान्वयन सम्बन्धमा सुझावहरु समेत संलग्न प्रतिवेदन मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराइएको त्यसले आगामी दिनहरुमा कृषि विकासका कार्यक्रमहरु पारदर्शी तथा प्रभावकारी ढंगबाट संचालन गर्न मद्दत पुग्ने छ।

त्यसैगरी आयोगबाट किसानको समस्यामा आधारित भई सरोकारवालाहरु समेतको सहभागितामा संचालन गरिएका छलफल कार्यक्रमहरुका माध्यमबाट कृषि ब्यवसायिकरणका लागि महत्वपूर्ण विषयहरु वाली तथा पशुपन्छी विमा कार्यक्रमको ग्रामीणस्तर सम्म प्रवाहमा विस्तार, कृषि कर्जामा उपलब्ध गराईने ब्याज अनुदानको प्रवाहमा सरलीकरण गर्ने, महिला जस्ता कार्यहरुमा

सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

आयोगवाट गरिएका विभिन्न अध्ययनहरूवाट प्राप्त सुझाव तथा सरोकारवाला निकायहरूसँगको छलफलमा समेत प्राप्त सुझावहरू समावेश गरि हाल देशभर कृषि भूमि बाँझो रहने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न विभिन्न उपायहरू मन्त्रालयमा पेश गरिएको छ । नेपालमा कृषि उपजको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा मुख्य रूपमा प्रभाव पार्ने भूमिको वितरण तथा बैज्ञानिक भूमि सुधारका लागि प्रस्तावित भू-उपयोग विधेयकमा सरोकारवाला तथा किसान प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा प्राप्त सुझावहरू विधेयकमा समावेश गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयमा पेश गरिएको छ । त्यसैगरी कृषि विकास रणनीति कार्यान्वयनका लागि तत्काल चाल्नु पर्ने कदमहरू वारे सुझाव पेश भएको छ । नेपालमा व्यवसायिक कृषिको विकासका लागि अति महत्वपूर्ण विषयको रूपमा रहेको करार खेतीका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयवाट तयार भएको कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकमा राय सुझाव पेश गरेको, राष्ट्रिय किसान आयोग ऐनको मस्यौदा तयार गरिएको छ । उल्लेखित विषयहरू राष्ट्रिय किसान आयोग गठन भए पश्चात उपलब्धिहरूको रूपमा लिन सकिन्छ ।

चुनौतीहरू

- राष्ट्रिय किसान आयोग संवैधानिक आयोग भई नसकेको कारणले स्वतन्त्र रूपमा किसानका हकहितमा काम कारवाही गर्न नसक्नु ।
- आयोग प्रति किसानहरूको अपेक्षा बढी हुने तर किसानहरूले अपेक्षा अनुसार समस्या समाधानका लागि तालुक मन्त्रालय सुझाव पेश गर्ने गरेको तर उक्त सुझाव कार्यान्वयनमा नगएमा आयोगको कामको प्रभावकारीता नदेखिने गरेको ।
- आयोगको स्थायी दरवन्दी स्वीकृत नभएको र काजमा आएका कर्मचारीहरूको चाँडो चाँडो सरुवा हुने हुँदा आयोगको काम निरन्तरता र प्रभावकारीतामा बाधा पुगेको ।
- आयोगको हाल सम्म आफ्नै ऐन, नियमावली नभएकोले र कार्यकारी आदेशबाट मात्र संचालन भएको ।
- स्वीकृत संगठन अनुरूपका कर्मचारी पदपूर्ति समयमा नहुनाले काम प्रभावित हुने गरेको ।
- आयोगको प्रादेशिक ईकाई नभएकोले प्रादेशिक सेवा र गुनासो व्यवस्थापनमा समस्याहरू रहेको ।

अनुसुची १
पदाधिकारी बिबरण

क्र.सं.	पद	दरवन्दी	पदपूर्ति	कैफियत
१.	अध्यक्ष	१	१	
२.	सदस्य	५	५	

कर्मचारी दरवन्दी तेरिज

क्र. सं.	पद	श्रेणी	सेवा	समूह	दरवन्दी	पदपूर्ति	कैफियत
१.	सदस्य सचिव	रा.प.प्रथम	नेपाल कृषि	समूहिकृत नहुने	१	१	
२.	वरिष्ठ कृषि अर्थ विज्ञ	रा.प.द्वितीय	नेपाल कृषि	एगृ.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	१	१	
३.	वरिष्ठ पशु विकास अधिकृत	रा.प.द्वितीय	नेपाल कृषि	ला.पो.डे.डे.	१	०	
४.	शाखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	नेपाल प्रशासन	प्रशासन	१	१	
५.	लेखा अधिकृत	रा.प.तृतीय	नेपाल प्रशासन	लेखा	१	१	
६.	कृषि अर्थ विज्ञ	रा.प.तृतीय	नेपाल कृषि	एगृ.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	१	१	
७.	कृषि प्रसार अधिकृत	रा.प.तृतीय	नेपाल कृषि	कृषि प्रसार	१	१	
८.	पशु विकास अधिकृत	रा.प.तृतीय	नेपाल कृषि	ला.पो.डे.डे.	१	०	

९.	प्राविधिक सहायक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	बागवानी	१	१	
१०.	पशु स्वास्थ्य प्राविधिक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	ला.पो. डे.डे./भेट	१	१	
११.	प्राविधिक सहायक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	एगृ.इको. एण्ड मार्केटिङ्ग	१	०	
१२.	प्राविधिक सहायक	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल कृषि	बाली संरक्षण	१	०	
१३.	कम्प्युटर अपरेटर	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल विविध	५	५	
१४.	नायब सुब्बा	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	१	१	
१५.	लेखापाल	रा.प.अनं. प्रथम	नेपाल प्रशासन	लेखा	१	०	
जम्मा							
करार सेवाका लिने पदहरूको विवरण (बजेट प्रयोजनको लागि)							
१.	सवारी चालक	विहिन	इन्जिनियरिङ्ग	मेकानिकल्स	७	७	
२.	कार्यालय सहयोगी	विहिन	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	५	५	
जम्मा							
कुल जम्मा					३१	२६	

अनुसूची २ (आ.व. २०७६/०७७ मा राष्ट्रिय किसान आयोगबाट गरिएका अध्ययनहरूको सारांश)

१. फलफूल तथा तरकारी बजारका वर्तमान अवस्था, देखिएका समस्याहरू तथा समाधानका उपायहरूको अभिलेखिकरण
२. भूमि/कृषि सुधारका लागि अध्ययन प्रतिवेदनहरूको विश्लेषण
३. पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतको अवस्था र कम गर्ने उपायहरू सम्बन्धि अध्ययन
४. कृषि प्रसार तथा अनुसन्धान सम्बन्धमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका संरचनामा समन्वयको स्थितिको अध्ययन
५. उखुबालीको वर्तमान अवस्था, देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू
६. दुध उत्पादनकालागि लागत अध्ययन विश्लेषण तथा लागत घटाउने उपायबारे अध्ययन

आ.व. २०७६/०७७ मा राष्ट्रिय किसान आयोगबाट गरिएका अध्ययनहरूको निष्कर्ष र सिफारिसहरू

१. अध्ययनको विषय: फलफूल तथा तरकारी बजारका वर्तमान अवस्था, देखिएका समस्याहरू तथा समाधानका उपायहरूको अभिलेखिकरण

परामर्शदाता: मोहन बहादुर थापा, वरिष्ठ बागवानी विज्ञ, धापाखेल, ललितपुर

निष्कर्ष तथा सिफारिश

निष्कर्ष

कृषिजन्य उत्पादनमा फलफूल तथा तरकारीले मुख्य भूमिका खेल्दै आएको र एकातिर यी बालीहरूको उत्पादन बढ्ने क्रममा रहेको छ भने आयातमा पनि त्यत्तिकै वृद्धि भइरहेको अवस्था छ । नेपालमा फलफूल तथा तरकारीको बजारीकरणमा देखा परेका समस्याको सन्दर्भमा तरकारी तथा फलफूलको उत्पादन, निर्यात तथा आयात र बजारका वर्तमान अवस्था विश्लेषण, उत्पादन तथा बजारीकरणसँग सम्बन्धित समस्याहरूको पहिचान र समाधानका उपायहरूको अभिलेखिकरण गरी बजारीकरणमा टेवा पुऱ्याउने र यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित नेपाल सरकारका नीति निर्माताहरूलाई दीर्घकालिन कार्ययोजना तयारी गर्नमा सहयोग पुऱ्याउनका लागि यो

अध्ययन गरिएको हो ।

फलफूल बालीहरूको उत्पादनशील क्षेत्रफल बढेको पाइएतापनि उत्पादकत्व त्यस अनुरूप बढेको छैन र तरकारी बालीहरूको पनि क्षेत्रफल र उत्पादनमा जुन रूपमा वृद्धि भएको देखिन्छ त्यस अनुसारको उत्पादकत्व वृद्धि नभएकोले उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने तर्फ आवश्यक कदम चाल्नु पर्ने देखिन्छ ।

नेपालबाट ताजा तथा सुख्खा फलफूलको तुलनामा फलफूलको जुस बढी परिमाणमा निर्यात हुने गर्दछ भने फलफूल जुसको तुलनामा ताजा तथा सुख्खा फलफूलको आयात बढी हुने गरेको छ । त्यसै गरी निर्यात गरिने तरकारीजन्य वस्तुहरूमा मुख्य रूपमा ताजा तथा सुख्खा तरकारी, अचार, सस, केचप, आदि रहेका छन् भने आयात पनि सोही वस्तुहरूको हुने गर्दछ । आयात निर्यातको अवस्थालाई मध्यनजर गर्दा आ.व.२०७४/७५ मा ताजा तथा सुख्खा फलफूल रु.५.५४ करोडको निर्यात भएकोमा रु.१४.५२ अर्ब रुपैयाँको आयात भएको छ भने यस अवधिमा रु. १.१४ अर्बको ताजा तथा सुख्खा तरकारी निकासी भएकोमा रु.१९ अर्ब बराबरको ताजा तथा सुख्खा तरकारी आयात भएको र अचार, सस, केचपको आयात पनि बढेको छ । न्यून उत्पादन, सर्वसाधारणको जीवनस्तरमा आएको परिवर्तन, स्वास्थ्य प्रतिको चेतना आदिले बढ्दो मागका कारण फलफूल तथा तरकारी बाली वस्तुको आयात बढ्दो क्रममा छ । फलफूल तथा तरकारीमा निर्यात र आयात बीचको खाडल बढ्दो छ जसले गर्दा निरन्तर बढिरहेको व्यापार घाटालाई वाञ्छित सीमामा ल्याउनु मुख्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

फलफूलको बजारीकरण श्रृङ्खला (Marketing Chain) अन्तर्गत नेपालमा उत्पादन हुने धेरैजसो फलफूलहरूको ठेकेदारहरूले ठेक्का प्रथाबाट बगैंचा नै खरिद गरी थोरै परिमाणमा स्थानिय स्तरमा बिक्री गर्ने र बढी परिमाणमा भने थोक बजारहरूमा बिक्री गर्दछन् । देश बाहिरबाट आयातित फलफूलहरू भने सोझै थोक बजारमा भित्रिएपछि मात्र खुद्रा व्यापारी मार्फत् साना स्थानिय हाट बजार र भेण्डरहरू मार्फत् उपभोक्तासम्म पुग्दछ । खुद्रा व्यापारी वा भेण्डरहरूले सोझै उत्पादक कृषकहरूबाट खरिद गरी स्थानिय हाटबजार हुँदै घर—घरसम्ममा पनि पुर्याउँदछन् । विशेषतः ठूला शहरहरू काठमाण्डौ, पोखरा, विराटनगर, नेपालगञ्ज, जस्ता ठाउँहरूमा भेण्डरहरूले थोक वा खुद्रा व्यापारीहरूसँग खरिद गरी सडकको पेटी र घर—घरमा पुऱ्याएर बिक्री गर्दछन् । फलफूल बिक्री वितरणको यस्तो सजिलो तरीका देखिएता पनि चिस्यान श्रृङ्खला (Cold Chain System) नमिलेको हुँदा गुणस्तर कायम नहुने र नोक्सानी भने बढी नै हुने गरेकोछ ।

तरकारीको बजारीकरण श्रृङ्खला अन्तर्गत ठूलो परिमाणका तरकारीहरू ट्रकमा लोड गरी थोक

बजारका बिक्रेताहरूकोमा पुन्याईन्छ भने अर्को श्रृङ्खलामा संकलन केन्द्र मार्फत् बिक्री वितरण गरिन्छ । खुद्रा व्यापारीहरूले थोक बजार, संकलन केन्द्र वा उत्पादक-कृषकहरूबाट खरिद गरी स्थानीय हाट बजार, सडकपेटी वा घर-घर पुग्ने भण्डारहरू मार्फत् तरकारी उपभोक्तासम्म पुग्दछ । कतिपय स्थानीय हाट बजार, सडकपेटी र भण्डारहरूबाट बिक्री वितरण गरिने तरकारी खुल्ला आकाश मुनी राखिने हुँदा तरकारीमा भएको जलांश उडेर सुक्ने, कुहिने, सड्ने हुन्छ फलस्वरूप नोक्सानी भएको भार उपभोक्तालाई पर्ने गरेको छ । उत्पादक।कृषकदेखि उपभोक्तासम्म पुग्दा बिचौलियाहरूको चलखेल भै उपभोक्ताले महँगोमा खरिद गर्नुपर्ने तीतो यथार्थ विद्यमान छ ।

नेपालमा कृषि उपज बजार अन्तर्गत संकलन केन्द्र, हाट बजार, खुद्रा बजार र थोक बजार गरी कुल १७६७ वटा कृषि उपज बजारहरू संचालनमा रहेका छन् जसमध्ये सबैभन्दा बढी करिब ३० प्रतिशत प्रदेश नं.२ मा संचालित छन् भने प्रदेश नं.१ मा करिब २९ प्रतिशत बजारहरू संचालनमा छन् । त्यसै गरी प्रदेश नं.५, प्रदेश नं.३, गण्डकी प्रदेश, सुदूर पश्चिम प्रदेश र कर्णाली प्रदेशमा क्रमशः १२, १०, ९, ६ र ४ प्रतिशत कृषि उपज बजारहरू संचालनमा रहेका छन् । कृषि उपज बजारहरू मध्ये सबैभन्दा बढी करिब ५९ प्रतिशत हाट बजार संचालनमा छन् जहाँबाट तरकारी तथा फलफूलको कारोबार हुने गर्दछ ।

तरकारी तथा फलफूलका लागि देशमा रहेको काठमाण्डौको एकमात्र ठूलो कालिमाटी फलफूल तथा तरकारी बजारमा वस्तुको आधारमा आगमनको परिमाणलाई दृष्टिगत गर्दा सबैभन्दा बढी परिमाणमा तरकारी (८५.९३ प्रतिशत), दोश्रोमा फलफूल (७.९७ प्रतिशत) त्यसपछि मसला (४.१७ प्रतिशत), माछा (१.४८ प्रतिशत) र अन्य कृषि वस्तु (०.४४ प्रतिशत) रहेको छ ।

कृषिजन्य बजारका समस्याहरूमा कृषि उपज ढुवानी साधनहरूको निर्वाध बजार आवागमन हुन नसक्नु, फोहरमैला व्यवस्थापन र विसर्जनका लागि संयन्त्र र संरचनाको अभाव, ह्याण्डलिङ्ग, प्याकेजिङ्ग, ग्रेडिङ्ग सम्बन्धी प्रविधि र साधनको प्रयोग एकदमै न्यून हुनु, फलफूल र तरकारी उत्पादक र उपभोक्ता बीचमा मूल्य अन्तर अधिक रहनुका साथै मूल्यमा उतार चढाव उच्चतम हुनु, बजार आगमन हुने वस्तुमा विषादीको प्रयोग र विषादि अवशेष परीक्षण प्रयोगशालाको अभाव र भएका प्रयोगशालाहरूको स्तरोन्नति र आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था हुन नसक्नु जस्ता समस्याहरू विद्यमान रहेका छन्।

फलफूलको बजारीकरणका समस्या अन्तर्गत बाटोघाटोको गुणस्तर राम्रो नभएकोले उत्पादन थलोदेखि बजारसम्म फलफूल ढुवानी गर्न कठिनाई, फलफूल भण्डार घरहरूको कमी र

चिस्यान श्रृङ्खलाको उचित व्यवस्था नहुँदा मौसममा प्रशस्त आपूर्ति भै सस्तोमा बिक्री गर्नुपर्ने र बेमौसममा आयात भई आएका फलफूलहरू महँगोमा किन्नु पर्ने, फलफूलमा ग्रेडिङ्ग, प्याकेजिङ्ग तथा लेब्लिङ्ग गर्ने प्रचलनको कमीले गर्दा उत्पादक तथा व्यापारीले कम मूल्य पाउने र उपभोक्ताले चाहे अनुसारको गुणस्तरीय फलफूल खरिद गर्न नपाउने समस्या रहेको छ भने काठमाण्डौ, पोखरा, बुटवल र अन्य नगन्य स्थान बाहेक थोक बजारहरू खुलाउन र व्यवस्थित गर्न नसकिएकोले खुद्रा व्यापारीले टाढा—टाढाबाट खरिद गरी ल्याउँदा उपभोक्ताले महँगोमा खरिद गर्नुपर्ने बाध्यता रहिआएको छ ।

तरकारीको बजारीकरणको समस्या अन्तर्गत माग अनुसारको उत्पादन योजना, वास्तविक उत्पादन तथ्याङ्क र आपूर्तिको आँकलन नहुँदा र बजारको माग अनुसारका तरकारीहरू बजारमा आपूर्ति नहुँदा कहिले बढी भै सस्तोमा बेच्नु पर्ने र कहिले आपूर्ति न्यून भई ज्यादै महँगोमा खरिद गर्नुपर्ने बाध्यता, तरकारीहरू छोटो अवधिमाै कुहिने सड्ने गल्ने भएकोले थोक बजारमा चिस्यान केन्द्रको व्यवस्था नहुँदा उत्पादक तथा व्यापारीहरूले ठूलै नोक्सानी व्यहोर्नु, उत्पादक। कृषकहरूको आफ्नो उत्पादनको मूल्य निर्धारण गर्ने क्षमता कम हुनु र अधिकांश व्यक्तिगत र असंगठित तवरले तरकारी बिक्री गर्ने हुँदा बिचौलियाको हातमा पर्नु जस्ता समस्या प्रमुख रूपमा रहेका छन् ।

फलफूल तथा तरकारीको मूल्य श्रृङ्खलामा आबद्ध उत्पादक तथा व्यापारीहरू र अन्य सदस्यहरू बीच विश्वासका वातावरण नहुनु र तिनीहरू बीचको कमजोर सम्बन्धले गर्दा बजार व्यवस्थापन र संचालनमा समस्या देखा परेको र सेवाग्राहीहरूले गुणस्तरीय सेवा सुविधा नपाएको स्थिति छ। उत्पादकहरू कृषि उपज बजारमा हुने कतिपय दैनिक कारोबार र मूल्य सम्बन्धमा बजार सूचना प्रणाली बारे अनभिज्ञ रहनु र तरकारी तथा फलफूल बजार स्थलमा सूचना तथा संचारका माध्यमको पहुँच नहुनु समग्र कृषि बजार विकासको लागि ठूलो समस्या हो ।

सिफारिश

केन्द्रीयस्तरमा गरिएको छलफल तथा सन्दर्भ सामाग्रीहरूको अध्ययनबाट आएका तथ्यहरूको आधारमा फलफूल तथा तरकारीको बजारीकरणमा देखिएका समस्याहरूलाई समाधान गर्नका लागि निम्नानुसार सिफारिश गरिएको छ:-

संघीय तहमा

- फलफूल तथा तरकारी बालीहरूको उत्पादकत्व वृद्धिका लागि विशेष कार्यक्रमहरू

(Focused Program) लागू गर्ने र त्यसका लागि चाहिने उत्पादन सामाग्रीहरू, उन्नत खेती प्रविधि, सिंचाई, विद्युत, कृषि सडक, कृषि यान्त्रिकीकरण प्रणाली तथा अन्य आवश्यक पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा विकासलाई एकीकृत रूपमा कृषकहरू माझ पुऱ्याउने ।

- कृषकहरूलाई उत्पादन, उत्पादनोपरान्त क्षति नियन्त्रण, सेलार स्टोर, संकलन केन्द्र तथा व्यावसायिकरणका लागि सहूलियत दरमा आवश्यक पूँजिको उपलब्धता हुनुपर्ने ।
- उत्पादन थलोदेखि बजार-उपभोक्तासम्म ताजा र गुणस्तरीय वस्तु पुऱ्याउन चिस्यान श्रृङ्खला (Cold Chain) को व्यवस्था गर्ने र उप-उत्पादनलाई प्राङ्गारिक मल बनाउन प्रयोग गर्ने ।
- फलफूल तथा तरकारीहरूको गुणस्तर परीक्षणका लागि देशको केन्द्रीय र प्रादेशिक स्तरमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका प्रयोगशालाहरू (Accredited Laboratory) स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- देशका विभिन्न नाकाहरूमा क्वारेन्टाईन कार्यालय तथा क्वारेन्टाईन पोष्टहरूलाई उपकरण तथा तालिमहरू मार्फत् सुदृढिकरण गर्नुका साथै कृषिजन्य वस्तुहरूको निर्मलीकरण गर्न Fumigation Chambers को स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- तरकारीहरूमा जथाभावी विषादि तथा हानिकारक रसायनहरूको प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्न उत्पादन थलो देखि बजारसम्म अनुगमन तीव्र पार्ने ।
- फलफूल तथा तरकारीहरूको बजार सूचना प्रणालीको स्थापना गरी उन्नत बजार पूर्वाधार तथा सूचनाको विकास र विस्तार गर्दै लैजाने ।
- देशको विभिन्न भागमा तरकारी तथा फलफूलको बिक्री वितरणको व्यवस्थापन गर्नका लागि संचालनमा रहेका थोक बजारहरूलाई सुदृढिकरण गर्ने ।
- बजारीकरणका लागि आवश्यक मापदण्डका रूपमा रहेको ग्रेडिङ्ग, प्याकिङ्ग, तथा भण्डारणका विषयमा व्यवसायी, लगानीकर्ता, किसान र प्राविधिकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै सेवा प्रदायकहरूलाई सुदृढ गर्दै लैजाने ।
- तरकारी, फलफूल बजार स्थलको व्यवस्थापन र संचालनमा देखा परेका समस्याहरूको समाधानार्थ बजार व्यवस्थापन तथा विकास सम्बन्धि ऐन तर्जुमा गरी तत्काल कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने ।

- कृषि बीमाको हकमा अधिकांश कृषक, कृषि व्यवसायीहरूको पहुँच हुनसक्ने गरी कृषि बीमाका प्रक्रियालाई सरलीकरण गर्नुपर्ने ।
- कृषिको वर्तमान संगठनात्मक व्यवस्था र नीतिमा सुधार र परिवर्तन नभएसम्म फलफूल र तरकारीमा आत्मनिर्भर हुन, आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सम्भव देखिँदैन । यसकोलागि सम्बन्धित विज्ञहरू (फलफूल, तरकारी र बजार विज्ञ) को टोली गठन गरी किसान आयोगले एउटा कार्यगत र व्यवहारिक योजना तर्जुमा गरी तीन तहको सरकार मार्फत् लागू गर्न ढीला गर्नु हुँदैन ।
- यस अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि आगामी आर्थिक वर्षमा स्थलगत बजार सर्भेक्षण (Field Market Survey) सहितको विस्तृत अध्ययन (Detail Study) गर्न जरुरी छ ।

प्रदेश तहमा

- बजारीकरण (आन्तरिक उपभोग) तथा निर्यातका लागि उत्पादन हुने तरकारी तथा फलफूल बालीहरूको गुणात्मक तथा परिमाणात्मक उत्पादनमा जोड दिने ।
- कृषक, कृषक समूह, सहकारी र व्यापारीहरूको सहकार्य र समन्वयमा संकलन केन्द्र, चिस्यान केन्द्रको स्थापना गरी आपसी लाभलाई बजार तथा व्यवसायसँग जोड्दै फलफूल तथा तरकारी मूल्य शृङ्खलाको क्षेत्रलाई फराकिलो बनाउने ।
- तरकारी तथा फलफूल व्यापारीहरूका लागि प्रदेश तहमा कोल्ड स्टोर, विषादि अवशेष विश्लेषण, प्रशोधन, ग्रेडिङ्ग, प्याकेजिङ्ग लगायतका सम्पूर्ण पूर्वाधार सहितको सुविधायुक्त एकीकृत कृषि बजारको स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- माग अनुसारको फलफूल तथा तरकारीहरूको आपूर्ति गर्नका लागि प्रत्येक प्रदेशमा कम्तिमा एक लाख मे.टन क्षमताको शीत भण्डारण घरको निर्माण तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- फलफूल तथा तरकारी बजार स्थलको निर्माण तथा विकास गर्नु पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन गरिनु र सो को आधारमा मात्र विकासका योजना बनाउनु अनिवार्य रहेको ।

स्थानिय तहमा

- फलफूल तथा तरकारीहरूको बजारमा ताजा, सुकेको, आदि कुन प्रकारको वस्तुको रूपमा

माग छ त्यसको बजार अध्ययन गरी सोही अनुसारका प्रशोधित वस्तुहरू तयार गरी बिक्री वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।

- उत्पादन थलोमा नै विषादि अवशेष द्रुत विश्लेषण गरी अखाद्य, गुणस्तरहीन तथा विषादिको अवशेष पाइएका फलफूल तथा तरकारीहरू बजारमा आउनबाट रोक लगाउने ।
- तरकारी तथा फलफूल उत्पादक तथा व्यापारीहरूका लागि स्थानिय तहमा कोल्ड स्टोर, विषादि अवशेष विश्लेषण, प्रशोधन, ग्रेडिङ्ग, प्याकेजिङ्ग लगायतका सम्पूर्ण पूर्वाधार सहितको सुविधायुक्त एकीकृत कृषि बजारको स्थापना तथा व्यवस्थापन गर्ने ।
- स्थानिय स्तरमा सजिलै उत्पादन हुन सक्ने रैथाने जातका फलफूल तथा तरकारी बालीलाई प्रवर्द्धन गर्ने किसिमका कार्यक्रमहरू बनाई लागू गर्नु पर्ने ।
- बिचौलियाहरूलाई नियन्त्रण गर्नका लागि तिनीहरूलाई दर्ता गराई बिलविजकमा आबद्ध गराउने, सहकारीको मार्फत् बजारीकरण गर्ने, कृषकहरूले आफ्नो उत्पादन सामूहिक रुपमा सोझै ढुवानी गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

२. अध्ययनको विषय: भूमि-कृषि सुधारका लागि तत्काल गर्नुपर्ने काम (३ वटा उच्चस्तरीय भूमि सुधार आयोगका प्रतिवेदनको समीक्षामा आधारित)

परामर्शदाता: जगत देउजा, जियोस्पेर टेक्नोलोजीज्

निष्कर्ष र सुझाव

नेपालको संविधानले भूमि व्यवस्था र कृषि सुधारका सन्दर्भमा विभिन्न महत्वपूर्ण व्यवस्था गरेको छ। भूमि व्यवस्थापनको इतिहासमा वि.सं. २०७५ मा पहिलोपटक राष्ट्रिय भूमि नीति स्वीकृत भई लागुसमेत भएको छ। यसअघि वि.सं. २०७२ मा भूउपयोग नीति लागु भइसकेको छ। नेपालको संविधानले समग्र भूमि व्यवस्थासम्बन्धी आधारभूत दिशानिर्देश, भूउपयोग नीतिले भूमिको समुचित उपयोगसम्बन्धी र राष्ट्रिय भूमि नीतिले देशको समग्र भूमि व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनेसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गरेको छ। उक्त नीतिहरू अक्षरशः कार्यान्वयन गर्न सकिएमा भूमि व्यवस्थापनका क्षेत्रमा विद्यमान अधिकांश समस्या समाधान हुने अपेक्षा गरिएको छ। यसै सम्बन्धमा भूमि व्यवस्था तथा कृषि सुधारका क्षेत्रमा गर्नुपर्ने नीतिगत, कानुनी, प्रक्रिया, प्रविधि र संस्थागत सुधारका लागि केही सुझाव यसप्रकार छन्:

भूमि व्यवस्थासम्बन्धी

- देशको कुल भूभागको करिब २८ प्रतिशत क्षेत्र आवादी छ। जसको करिब ७५ प्रतिशत औपचारिकरूपमा दर्ता भएको जग्गाको मात्र भूसम्बन्ध, भूस्वामित्व र अधिकारसम्बन्धी सूचना राज्यको अभिलेखमा छ। अनौपचारिक भूसम्बन्ध कायम रहेको बाँकी करिब २५ प्रतिशत क्षेत्रमा कायम बसोबासको कुनै सूचना राज्यको अभिलेखमा छैन। यसबाहेक समग्रमा बाँकी करिब ७२ प्रतिशत जग्गा सामान्यतया सरकारी जग्गा (वन नदीनाला, हिमाल, पहाड, गौचरनलगायत) मानिन्छ। त्यसैले नाप नक्सा हुन बाँकी नेपालको सम्पूर्ण आवादीमध्ये कुन क्षेत्रको, कस्तो किसिमको जग्गामा, कति क्षेत्रफलमा, कुन व्यक्ति (प्राकृतिक वा कानुनी) को, कस्तो किसिमको अधिकार, कहिलेदेखि कायम भएको हो भन्ने प्रस्ट सूचना तयार गरिनुपर्छ। हाल औपचारिकरूपमा दर्ता भएको जग्गाको सूचना अद्यावधिक गर्ने र हाल यस्तो किसिमको कुनै सूचना उपलब्ध नभएको अनौपचारिक भूसम्बन्ध भएको ऐलानी, पर्ती र अन्य सरकारी जग्गामा लामो समयदेखि बसोबास भएको स्थान र सो स्थानमा बसोबास गर्ने भूमिहीन सुकुमवासी र अव्यवस्थित बसोबासीको विस्तृत सूचना तयार गरिनुपर्छ। साथै आवादीबाहेकको अन्य क्षेत्रमा समेत कुन क्षेत्रमा कुन तहको सरकार वा समुदायको कस्तो सम्बन्ध, स्वामित्व वा अधिकार हुने हो भन्ने प्रस्ट हुने गरी

विस्तृत अभिलेख तयार हुनुपर्छ ।

- हाल भूउपयोग क्षेत्र वर्गीकरण तथा भूउपयोग योजना कार्यान्वयन सम्बन्धि विश्वसनीय र पूर्ण सूचना वा तथ्याङ्कको अभाव देखिन्छ । राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहमा यी तथ्याङ्क विभिन्न विकास निर्माणसम्बन्धी नीति, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, निर्णय प्रक्रिया, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यका लागि आवश्यक हुने भएकाले यससम्बन्धी सूचना तथा तथ्याङ्कको सहज उपलब्धता सुनिश्चित हुनुपर्छ ।
- विभिन्न पूर्वाधार विकास तथा निर्माण, उद्योगधन्दा, कलकारखाना स्थापना कार्यका लागि जग्गा प्राप्त गर्ने, मुआब्जा निर्धारण गर्ने, जग्गा धितो राख्ने, ऋण लगानी गर्ने, कर निर्धारण गर्ने, खरिद-बिक्री गर्नेलगायत प्रयोजनका लागि भूमिको वैज्ञानिक मूल्याङ्कन हुनुपर्छ । यससम्बन्धी सूचना सर्वसाधारणका लागि उपलब्ध हुने व्यवस्था जरुरी छ । जग्गा प्रशासनमा संलग्न आधिकारिक संस्थाको यसप्रतिको उदासीनताले गर्दा जग्गाको मूल्याङ्कन गर्ने कार्य गृह मन्त्रालय वा यस्तै अन्य निकायको कार्यक्षेत्रको हो कि भन्ने भ्रम पर्न गएको देखिन्छ । संसारका अधिकांश देशमा भूमिको मूल्याङ्कन गर्ने कार्य जग्गा प्रशासन गर्ने निकायको नै हुने गरेको छ ।

तसर्थ, नेपालमा पनि यस विषयलाई नीतिगत, कानुनी र संस्थागत व्यवस्था गरी मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र ल्याउनुपर्ने देखिन्छ । यसको मूल्याङ्कनका लागि निश्चित वैज्ञानिक आधारहरू र विधिमा एकरूपता अपनाउने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

- नेपालमा हाल प्रचलित जग्गा दर्ताको अवधारणामा प्रस्टता हुनु जरुरी छ । लिखत दर्ता वा हकदावी दर्ता कुन विधिलाई कसरी कार्यान्वयनमा लैजाने भन्ने नीतिगत पक्ष प्रस्ट भएपछि सोहीबमोजिम कानुनी व्यवस्था गर्न सहज हुन्छ । हाल यस विषयमा कुनै नीति वा कानुनमा प्रस्टसँग उल्लेख नभए पनि दुवै अवधारणाको मिश्रित विधि व्यवहारमा अपनाइएको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा हाललाई मागमा आधारित हक दाबी दर्ता प्रणाली क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्छ । व्यक्तिले कारोबार गर्न आउँदा वा व्यक्तिले माग गरेमा स्थलगत सर्वेक्षणमा आधारित कित्ताको चारैतर्फको सिमानामा निर्धारित सीमा चिह्न स्थापित गरी डिजिटल पद्धतिमा आधारित सिमाना कायम गर्ने र सोहीबमोजिम कित्तामाथिको जग्गा धनीको हक दाबी दर्ता गरी राज्यको तर्फबाट स्वामित्व प्रत्याभूत हुने पद्धति अवलम्बन गरिनुपर्छ ।

- हालसम्म नापजाँच नभएका वा दर्ता नभएका वा द्वन्द्वबाट क्षति भई सेस्ता पुनस्थापना गर्न लागेका वा ऐलानी, पर्ती वा अन्य सरकारी जग्गा नागरिकलाई उपलब्ध गराउँदा वा पहिलोपटक वा क्रमिक वा निरन्तररूपमा दर्ता गर्दा भने छिटोछरितो, कम खर्चिलो र हाललाई उद्देश्य पूर्ति हुनेखालको विधि आवश्यकताअनुसार अपनाउन सकिने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
- व्यक्तिको नाममा नाप नक्सा भएको वा आवादी क्षेत्रबाहेकको सबै जग्गा सरकारका नाममा दर्ता हुनुपर्छ । कुनै पनि जग्गा नाप नक्सा गर्न वा दर्ता गर्न बाँकी छोडिनु हुन्न । हालसम्म कित्ता नापीको दायरामा नआएका हिमाल, उच्च पहाड, ठूला चरन क्षेत्र, घाँसे मैदान, नदी, नाला, ताल, तलैया, वन, बुट्यान, नदी उकास, बाटो, सडकलगायत सबै क्षेत्रको नाप नक्सा गरी उपयुक्त डिजिटल अभिलेख तयार गरिनुपर्छ ।
- विकासका गतिविधिसँगै सरकारी सार्वजनिक जग्गाको अतिक्रमण बढिरहेको छ । सरकारी जग्गा ओगटेर बस्ने, अवैध निर्माण गरी कारोबार सञ्चालन गर्ने र कालान्तरमा आफ्नो नाममा गर्ने प्रक्रियालाई निरुत्साहित र निर्मूल गर्न पनि प्रत्येक जग्गाको नक्साङ्कन र दर्ता गरी पुर्जा बनाउन जरुरी छ । स्थानीय सरकारसँग समेत उचित सहकार्य गरी मापदण्ड विपरित बसोबास गरेका वा अतिक्रमण गरेका जग्गा तत्काल हटाउनुपर्छ । र, भविष्यमा यस्ता अतिक्रमण हुन नदिने कडा प्रावधान बनाइ अनिवार्य कार्यान्वयन गर्नुपर्छ ।
- वास्तविक भूमिहीन पहिचान गरी परिचयपत्रका आधारमा आवासको हक सुनिश्चित गरिनुपर्छ । यस्तो जग्गा पुस्तेनी हस्तान्तरण गर्न सकिने तर बेचन नपाइने व्यवस्था हुनुपर्छ । परम्परागत रूपमा बसोबास गर्दै आइरहेका एवं विर्ता, उखडा, बेनिस्सा, स्वबासीलगायत जग्गाभोग गरिरहेकाकै नाममा दर्ता गरिदिनुपर्छ । यस्तो पुर्जा दिँदा महिला र पुरुष दुवैको स्वामित्व हुनेगरी प्रदान गर्नुपर्छ ।
- गुठी जमिनलाई रैकरमा बदलेर तिरो लिने प्रचलन थालिनुपर्छ । किसानले खेती गरिरहेको गुठी जग्गा किसानकै नाममा दर्ता गरिदिनुपर्छ । गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारले कमाइरहेको जग्गा निःशुल्क र अन्यको हकमा भने जग्गाको क्षेत्रफल हेरी निश्चित शुल्क लिएर दर्ता गर्नुपर्छ । गुठी सम्पदाले ओगटेको जग्गा गुठीकै नाममा रहनेगरी दर्ता गर्ने र गुठी सञ्चालनका लागी कोष खडा गरी सामुदायिक व्यवस्थापन गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

- सुकुमवासी, कमैया, कमलरी, हलिया, हरुवा। चरुवा, मुसहर, भूमिहीन दलित वा अन्य वर्गलाई जग्गा उपलब्ध गराउँदा दम्पती भएको हकमा संयुक्त पुर्जा उपलब्ध गराउनुपर्छ। संयुक्त पुर्जाको हालको अभ्यासलाई अझै सरल र सहज बनाउन आवश्यक कार्यविधि बनाइ लागु गर्नुपर्छ। महिलालाई जग्गा रजिस्ट्रेसनमा दिँदै आएको छूटलाई निरन्तरता दिनुपर्छ। पैत्रिक सम्पत्तिमा छोरा र छोरीको समान हक हुने संवैधानिक व्यवस्थालाई पूर्णतः कार्यान्वयनमा ल्याउन कानुनी व्यवस्थाका साथै व्यावहारिक कार्यान्वयनका लागि अभियान नै सञ्चालन गर्नुपर्छ।

सेवा प्रवाह सम्बन्धि

- विकास निर्माण (गैरकृषि) कार्यमा भूमि प्रयोगको विधि र प्रक्रिया निर्धारणमा समेत भूमि प्रशासन निकायको संलग्नता जरुरी देखिन्छ। प्रकोपबाट भएको क्षतिको पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना, पुनर्बास, ठूला आयोजनाहरूको जग्गा प्राप्ति जस्ता प्रक्रियामा हाल देखिने गरेको ढिलासुस्तीमा जग्गासम्बन्धी समस्या पनि प्रमुख कारण देखिन्छ। विकास निर्माण आयोजनाका लागि जग्गा एकीकरण, जग्गा पुनर्मिलान, सट्टाभर्ना, मुआब्जा वितरण, बाँडफाँट जस्ता विभिन्न विधिमध्ये उपयुक्त विधिको छनोट, आयोजनास्थलको नक्साङ्कन, हकभोग, अधिकार र स्वामित्व सम्बन्धि सवालहरूको निरूपण, लगत कट्टा र अघावधिक जस्ता विषयमा भूमि प्रशासन निकायको निर्णायक भूमिका सुनिश्चित गरिनुपर्छ।
- एकदमै कम समय र सस्तो मूल्यमा अत्यन्तै गुणस्तरीय सेवा उत्पादन र वितरण परस्पर विरोधाभाषी विषय हुन्। त्यसमा पनि जग्गा जस्तो व्यक्तिको सबैभन्दा ठूलो अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण जस्तो प्राविधिक, कानुनी र प्रशासनिकरूपमा झन्झटिलो विषयको सेवा १ दिनमा प्रदान गर्ने कार्य संसारको कुनै देशमा हुने गरेको छैन।

हाल नेपालमा जग्गा प्रशासनको क्षेत्रमा देखिने विकृति मध्ये अधिकांश कमजोर अभिलेख प्रणाली र पर्याप्त छानविन नगरीकनै हतार हतारमा प्रदान गरिने सेवाका कारण हुने गरेका छन्। उदाहरणका लागि, ससिम कित्ताको हक हस्तान्तरण गर्दा नापी कार्यालयमा रहेको नक्सा वा फिल्डबुक हेर्ने वा रुजु गर्ने कामसम्म भएको पाइँदैन। नगर क्षेत्रको कित्ताकाट गर्दा कार्यविधिमा उल्लेख भए पनि फिल्डमा गई कित्ता एकीन गर्ने कार्य गरिँदैन। यसबाट विभिन्न किसिमका दूषित कार्य हुने र सेवाग्राहीको सर्वस्व नै गुम्नेसम्मका घटना हुन सक्ने सम्भावना रहन्छ।

तसर्थ, जुनसुकै किसिमबाट पनि जग्गाको हक हस्तान्तरण गर्दा सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गर्ने, नापी र मालपोत दुवै कार्यालयको अभिलेखसँग भिडाउने र आवश्यकताअनुसार फिल्डमा एकीन गर्ने र हक हस्तान्तरणपश्चात अभिलेख तत्काल अद्यावधिक गर्ने कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । उल्लिखित कार्यका लागि आवश्यक न्यूनतम समय लिइ गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।

एउटा मालपोत वा नापी अधिकृतले एउटा हक हस्तान्तरण वा कित्ताकाटको फाइल अध्ययन गरी अभिलेख भिडाइ वा फिल्ड एकीन गरी काम तामेल गर्न कति समय लाग्छ, सोको Time and Motion Qmudy भएको पाइँदैन । यसबाट एक जना कर्मचारीले वा अधिकृतले एक दिनमा कति काम गर्न सक्छ भन्ने एकीन गरी कार्यबोझका आधारमा थप कर्मचारी व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

- विषयगत ज्ञान र सिप भएका दक्ष पेशेवर जनशक्ति अभाव यस क्षेत्रमा सधैं देखिने गरेको छ । हाल मालपोत कार्यालयहरूमा कर्मचारी आउन नमान्ने, कागजमा मात्रै आउने, आएका पनि कामको बारेमा थाहा नभएका हुने, धेरै दिन नटिक्ने जस्ता कारणले आधा जति जनशक्ति रिक्त रहेको अवस्था छ । नयाँ आउने जनशक्तिलाई तालिम नदिइ काममा लगाउन नसकिने र तालिम दिएका कर्मचारी छिटोछिटो सरुवा भइजाने समस्यासमेत छ । एउटै सेवा प्राप्त गर्न कम्तीमा २ (नापी र मालपोत) कार्यालय धाउनुपर्ने अवस्था छ । यसबाट कार्यालयहरूको आपसी समन्वय अभाव र एकअर्कालाई दोष दिइ आफू जिम्मेवारीबाट पन्छिने प्रवृत्तिसमेत देखिने र सेवाग्राहीले गुणस्तरीय सेवा प्राप्त नगर्ने समस्यासमेत देखिएका छन् । यसका लागि देहायबमोजिम व्यवस्था गर्न सकिने देखिन्छ :
- जिल्लास्थित मालपोत र नापी कार्यालयहरूलाई क्रमशः एउटै कार्यालयका रूपमा विकसित गर्ने । यसको सुरुवात हाल कम कार्यबोझ भएका हिमाली र उच्च पहाडी जिल्लास्थित कार्यालयबाट गर्ने । जग्गा प्रशासन सम्बन्धि ज्ञान, सिप र अनुभव भएका नापी अधिकृतहरूलाई हाललाई कार्यालय प्रमुखको जिम्मेवारी दिने । यसै सेवा समूहमा रहिरहने भएकाले पूर्वज्ञान र अनुभवसमेत हुने भएकाले अन्य कर्मचारीमा पनि यसै सेवा समूहका कर्मचारीलाई प्राथमिकता दिने ।
- त्यसैगरी आवश्यकताअनुसार अन्य कर्मचारीसमेत राख्ने । तराई, भित्री मधेसलगायत कारोबार बढी हुने र तत्काल कार्यालय एकीकरण गर्न नसकिने स्थानहरूमा दुवै कार्यालय एउटै घरमा हुने गरी वा एउटै पर्खालभित्र हुने गरी वा नजिकै हुने गरी मिलान गर्नुपर्ने ।

हाल भवन निर्माण हुने क्रममा रहेका वा हुन बाँकी कार्यालयहरूको संयुक्त भवन निर्माण गर्ने । कार्यालयको कार्य सञ्चालन प्रक्रिया र विधिसँग मिल्ने गरी र सूचना प्रविधिको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सक्ने गरी सेवाग्राही वा सेवा प्रवाहमैत्री हुने गरी आधुनिक ढाँचामा भवन निर्माण गर्ने ।

- यसरी नै हाल सुरु गरिएको डिजिटलाइजेसन र अनलाइन प्रणालीको विकास र विस्तार गर्दै जाने । नापीतर्फको अभिलेखसमेत एकीकरण हुन सक्ने प्रणाली विकास गर्ने । पूर्णरूपमा एकीकृत प्रणालीको विकास भई केन्द्रीय अभिलेख तयार भएपछि प्रत्येक जिल्लामा जिल्लास्तरीय अभिलेख राखी जिल्लास्थित सबै स्थानीय तहबाट सेवाग्राहीले सबै आधारभूत सेवा प्राप्त गर्न सक्ने, सेवाग्राही जिल्लामा उपस्थित हुनु नपर्ने तर जग्गा प्रशासनसम्बन्धी मुख्य मुख्य कार्य जिल्लाबाटै सम्पादन हुने गरी सेवा प्रवाहको व्यवस्था मिलाउने । यो व्यवस्थाको कार्यान्वयन आवश्यक परिमार्जन तथा विकाससहित क्रमशः सबै जिल्लामा गर्दै लैजाने । दीर्घकालीनरूपमा भूमि प्रशासन सेवा वा समूह गठन गर्ने विकल्पबारे गम्भीर अध्ययन गरी सोहीबमोजिम व्यवस्था गर्ने ।
- समस्त भूमि व्यवस्थाका क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेका प्रविधिहरूबारे पनि पुनर्विचार गरिनुपर्छ । नाप-नक्सा र भूसूचना सङ्कलन, विश्लेषणसम्बन्धी प्रविधि छनोट गर्दा सजग हुनु जरुरी छ । छनोट गरिने प्रविधि नाप-नक्साको उद्देश्यअनुरूप, कम खर्चिलो र छिटोछरितो हुनुपर्छ । साथै प्रविधि आवश्यकताअनुसार भविष्यमा सजिलै विस्तार, विकास र स्तरोन्नति हुन सक्ने हुनुपर्छ । घना बस्ती, शहरी क्षेत्र, जग्गाको मूल्य र महत्व अत्यन्तै बढी भएको स्थानमा जग्गासम्बन्धी बढी विवाद रहेका स्थानमा कित्ताको सबै कुनामा सीमा चिह्न राखी कोअर्डिनेट गणना गरी पार्सल नक्सा बनाउने र हक दाबी दर्ता गर्ने प्रविधि अपनाउनुपर्छ । यस प्रविधिलाई एकैपटक देशभर लागु गर्नुको सट्टा आवश्यकता र मागबमोजिम क्रमशः विस्तार गर्दै जानुपर्छ ।
- हालसम्म नाप नक्सा र दर्ता नभएका स्थानमा उद्देश्य सापेक्ष विधीमा आधारित भूउपग्रह चित्र, हवाई फोटो वा ड्रोनबाट लिइएको इमेजबाट नक्साङ्कन गरी समुदायमा आधारित कित्ता पहिचान, नक्साङ्कन र अभिलेखन विधि अपनाउन सकिन्छ । जग्गाको हक हस्तान्तरणलगायत सेवा सञ्चालनका लागि हाल सुरु गरिएको अनलाइन प्रणाली देशभर सञ्चालन र विस्तार गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइनुपर्छ ।
- भूमि व्यवस्थापनको प्रक्रियागत पक्षमा सुधार हुनु जरुरी देखिन्छ । परम्परागत प्रक्रियामुखी

कार्यविधिको सट्टा सेवाग्राहीमैत्री हुने गरी प्रक्रियामा सुधार हुनुपर्छ । सेवाग्राहीले भर्नुपर्ने फारमको ढाँचा, संलग्न गर्नुपर्ने कागजात, कार्यढाँचा लगायतमा सरलीकरण गर्न सकिन्छ । तर छिटोछरितो गर्ने नाममा कारोबारका क्रममा चेकजाँच गर्नुपर्ने विषय र गुणस्तरमा सम्झौता हुने गरी कार्य गर्नुहुँदैन । एउटा कारोबारसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य एउटै कार्यकक्षबाट हुने गरी प्रक्रिया सरलीकरण गर्ने, नापी र मालपोत कार्यालयहरूको कार्य एउटै छानामुनि हुने, सूचना, अभिलेख र तथ्याङ्क एउटै प्रणालीमा आबद्ध गर्ने कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

- भूमि व्यवस्थापनसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था छरिएर रहेका, एकापसमा बाझिनेखालका, कहीं दोहोरो व्यवस्था भएका र कुनै हुनुपर्ने व्यवस्था पनि नभएका, झन्झटिला, परम्परागत मान्यता बोकेका, विरोधाभाषी, द्विविधायुक्तसमेत छन् । नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेका प्रगतिशील व्यवस्था र राष्ट्रिय भूमि नीति २०७२ मा भएका व्यवस्था कार्यान्वयन गर्ने गरी विद्यमान ऐनहरूमा व्यवस्था भएको पाइँदैन ।
- साथै सङ्घीय शासन व्यवस्थाले सुनिश्चित गरेको विभिन्न तहको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने कार्यहरू कार्यान्वयनका लागि समेत ऐनमा व्यवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ । तसर्थ उल्लिखित विभिन्न विषयको सम्बोधनका लागि हाल प्रचलनमा रहेका विभिन्न छुट्टाछुट्टै कानुनी व्यवस्थालाई आवश्यकताअनुसार सुधार, परिमार्जन र नयाँ थप गरी एकीकृत भूमि ऐनका रूपमा एउटै विस्तृत कानून तयार गरी लागु गर्न जरुरी देखिन्छ ।
- भूमि व्यवस्थापनका क्षेत्रमा नितान्त खड्किरहने अभावको विषयमध्ये शोध तथा अनुसन्धान पनि एक हो । हाल यस क्षेत्रमा देखापरेका समस्या, ती समस्याको सामाजिक, आर्थिकलगायत क्षेत्रमा देखा परेका असर र त्यसको समाधानका लागि अपनाउनुपर्ने उपायहरूबारे कुनै शोध। अनुसन्धान भएका देखिँदैन । कुनै पनि पेशागत क्षेत्रको उन्नति प्रगति र विकासका लागि सो क्षेत्रमा गरिने अध्ययन, शोध। अनुसन्धानको ठूलो भूमिका हुने प्रस्ट हुँदाहुँदै पनि भूमि व्यवस्थापन क्षेत्रमा सो सुरु हुन सकेको छैन ।
- तसर्थ यस विषयको शोध। अनुसन्धानका लागि विभिन्न पेशागत सङ्घ। संस्था, सरकारी, गैरसरकारी क्षेत्र, विश्वविद्यालय आदिसँग सहकार्य हुनुपर्ने देखिन्छ । यसका लागि भूमि व्यवस्थापन प्रशिक्षण केन्द्रको नेतृत्वमा अनुसन्धान केन्द्र स्थापना गरी तत्काल काम अघि बढाउनुपर्छ । यसमा सरकारका तर्फबाट आवश्यक लगानी गरिनुपर्छ भने निजी क्षेत्रबाट समेत होस्टेमा हैस हुनु जरुरी छ ।

कृषि सम्बन्धि

- सरकारी सार्वजनिक जग्गालाई “उपयोग मार्फत संरक्षण” (Protection through utilization) को अवधारणा अनुसार व्यवस्थापन गरिनुपर्छ । समुचित उपयोग नभएकै कारण सरकारी सार्वजनिक जग्गाको अतिक्रमण हुने गरेको छ । विशेषगरी नदी वा खोला किनारको जग्गा वा उकास भएको जग्गा, खाली जग्गा, हाल उपयोगमा नरहेका साविकका गौचरन, विभिन्न किसिमका ऐलानी, पर्ती वा वन सिमानासँग जोडिएका तर वन बुट्यान नभएका र बाँझो रहन गएका जग्गा क्षमता र उपयुक्तताका आधारमा उपयोगमा ल्याउन सकिन्छ ।
- उदाहरणका लागि, नदी वा खोला किनारको जग्गा वा उकास भएको जग्गा बगर खेतीका लागि उपयुक्त हुन सक्छ । यस्ता जग्गामा कायम जोखिम न्यूनीकरण गरी बगर खेती गर्न सकिएमा जग्गाको सदुपयोग हुने, उत्पादन बढ्ने, रोजगार सिर्जना हुने, समुदायको आय आर्जन हुने, आर्थिक अवस्थामा सुधार हुने जस्ता तत्कालिक लाभ प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसका लागि यस्ता खाली जग्गा पहिचान गरी विभिन्न गाउँ, टोल, वडास्तरीय समूह गठन गरी विशेषगरी न्यून आय वर्गका महिला, दलित, मुक्त कर्मैया, मुक्त हलिया, हरुवा-चरुवा, मुसहरलगायत रोजगार र जीविकोपार्जनका दृष्टिले कमजोर र विपन्न वर्गका समूहलाई निश्चित समयका लागि तोकिएका सर्तअन्तर्गत उपयोगका लागि उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।
- सहकारी वा सामूहिक खेतीको अवधारणा अनुसार वा लिज मार्फत समेत स्थानीय तह अन्तर्गत यस्तो जग्गाको समुचित उपयोग सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । यस्तो उपयोग स्थायी किसिमले वा लामो समयका लागि एउटै समूह वा व्यापारिक/व्यवसायिक प्रयोजनले भन्दा पनि छोटो अवधिका लागि, सामाजिक हित, ग्रामीण स्वावलम्बन, स्थानीय रोजगार तथा आय आर्जन, पिछडिएका वर्गको जीविकोपार्जनको अवधारणा बमोजिम गर्न सकिन्छ । ठूला सरकारी वा निजी जग्गा लामो अवधिका लागि व्यावसायिक उपयोग र उत्पादनका निम्ति लिजमा दिने छुट्टै कानून बनाइ कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।
- बदलिँदो आर्थिक, सामाजिक, जनसाङ्ख्यिक र राजनीतिक सन्दर्भमा अर्थतन्त्रलाई परम्परागत संरचनाबाट बाहिर निकालेर कृषिलाई उत्पादनमुखी बनाउन, नयाँ प्रविधिको प्रयोग गर्नुपर्छ । साथै व्यावसायिक स्वरूप दिई उत्पादकत्व बढाउन, खाद्य र कृषि सम्बन्धि उपजमा आत्मनिर्भर बन्न, कृषि भूमि र किसानको अन्योन्याश्रित सम्बन्धलाई नयाँ ढङ्गले परिभाषित गरी भूमिलगायत समग्र प्राकृतिक स्रोतको न्यायिक बाँडफाँट, उपयोग तथा त्यसको प्रतिफल वितरणमा सामाजिक न्याय स्थापित गर्न पहलकदमी थालिनुपर्छ ।

- नेपालको संविधानमा व्यवस्था भएको आवास, खाद्य र भूउपयोगलगायतका व्यवस्थालाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । यस्तो संवैधानिक व्यवस्थामात्र लागु हुने हो भने पनि भूमि र कृषिसँग जोडिएका अहिलेका अधिकांश समस्या स्वतः समाधान हुनेछन् ।
- कृषि भूमिको अत्यधिक र जथाभावी दोहन अनि तीव्र दरमा भइरहेको प्लटिडलाई रोक्नुपर्छ । खाद्यसम्बन्धी नागरिकको हक कुण्ठित हुन नदिन सम्पूर्ण भूमिलाई उपयोगका आधारमा वर्गीकरण गर्नुपर्छ । कृषियोग्य भूमिलाई गैरकृषि प्रयोग हुन दिनुहुन्न । साथै कृषियोग्य भूमि बाँझो रहन नदिने प्रबन्ध मिलाइनुपर्छ । साथै न्यूनतम जोतको आकार तोकी सोभन्दा सानो आकारमा परिणत हुन नदिने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- नदी उकास, हैसियत बिग्निएका जग्गा विकास गरेर कृषियोग्य बनाउनुपर्छ । त्यसपछि त्यसमा सिँचाइ सुविधा र माटोको क्षयीकरण कम गर्न पर्याप्त लगानी गर्नुपर्छ । कृषि विकासको आधार भूमि सुधार भएकाले सिँचाइ, कृषि सडकलगायतका पूर्वाधार र अन्य आवश्यक लगानी जोडेर लैजानुपर्छ ।

३. अध्ययनको विषय: पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतको अवस्था र कम गर्ने उपायहरू

परामर्शदाता: रामेश्वर सिंह पाण्डे, पशु आहारा तथा घाँसेबाली विज्ञ

सारासं

पशुपालन व्यवसाय अधिकांश परिवारहरूको जीविकोपार्जको आधार हो । हाल बढ्दो पशुजन्य पदार्थ विशेषतः दूध र मासुको बढ्दो मागको कारण व्यावसायिक पशुपालन फस्टाइरहेको छ । व्यावसायिक पशुपालन विशेषतः वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरू, उच्च व्यापारी घराना तथा विदेशबाट उच्च शिक्षालिई स्वदेश फर्किएकाहरूको आकर्षणको केन्द्र बन्दैगएको छ । तर, धेरै जसो व्यावसायमा उच्च उत्पादन लागत, आवश्यक प्रविधि तथा व्यावसायिक ज्ञान, र उच्च नक्षका पशुहरूको अभावका कारण सम्लग्न उद्यमीहरूले आशातित आर्थिक फाइदा लिन सकिरहेका छैनन् । पशुपालनको क्षेत्रलाई दीगो, व्यावसायिक तथा बजार प्रतिस्पर्धी बनाउन पशुजन्य पदार्थको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा कमी नहुनेगरी उत्पादन लागत कम गर्नु अति आवश्यक रहेको छ ।

यस अध्ययन प्रतिवेदनको मुख्य उद्देश्य पशुजन्य पदार्थ विशेषतः दूध तथा मासुको उत्पादन लागतको अवस्थाको विश्लेषण गरी व्यवसायलाई बजार प्रतिस्पर्धी तथा नाफामूलक बनाएर कृषकहरूको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने र सडलग्न व्यवसायीहरूलाई आफूले उत्पादन गरेको पशुजन्य पदार्थको लागत निकाल्न सक्षम बनाउने उद्देश्य रहेको छ । यो अध्ययन प्रतिवेदन राष्ट्रिय किसान आयोगका लागि २०७६ माघ २४ देखि फागुन २४को अवधिमा सम्पन्न गरिएको हो ।

अध्ययन प्रतिवेदन तयारीका लागि विशेषतः सम्बन्धित विषयका प्रकाशित, अप्रकाशित अनुसन्धानात्मक लेख, आलेख, प्रतिवेदन आदिको अध्ययन, विश्लेषण, सम्बन्धित विज्ञ, व्यावसायिक पशु उत्पादकहरू, पशुजन्य पदार्थको उत्पादन-प्रशोधनमा सडलग्न उद्यमीहरू तथा प्राविधिक तथा विकासे कार्यकर्ताहरूसँग पनि सरसल्लाह तथा छलफलहरू गरिएको छ । पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागतका लागि खर्च हुनु सक्ने सम्भाव्य लागत, आवश्यक वस्तुहरू तथा तिनीहरूको तुलनात्मक आर्थिक पक्षहरूका लागि पूर्वस्थलगत अध्ययन विश्लेषण गरिएका छन् ।

यस अध्ययनका केही सिमीतता पनि छन् जस्तो यस अध्ययन प्रतिवेदन तयारीका लागि गाई (जर्सी, होल्सटन), भैंसी (मुर्दा) को दूध र खसीको मासु (जमूनापारी) र यसका क्रसलाई मात्र

समावेश गरिएको छ । कुल लागत खर्चमा ज्यामीज्याला, औषधोपचार, हासकट्टी, बैंक व्याज र विविध (विद्युत, पानी, कर आदि) उस्ताउस्तै हुने गरेको र कुल उत्पादन लागतमा करिब ३० प्रतिशत मात्र योगदान हुने भएकोले उत्पादन लागत विश्लेषणका लागि मुख्य कारकतत्वको रूपमा रहेको पशु आहारामा विशेष रूपमा केन्द्रित गरिएको छ ।

नेपालमा पालिने पशुपन्छीहरूलाई तीन समूहमा बाँडिएको छ: क) उग्याउने जन्तु जस्तै गाईगोरु, भैंसीराँगा, याकचौरी, बाखाखसी, भेडा,आदि ख) नउग्याउने जन्तु जस्तै सुँगुरबँगुर, खरायो, घोडागधा आदि, र ग) कुखुरा तथा अन्य चराचुरुङ्गी जस्तै कुखुरा, हाँस, टर्कि, अष्ट्रिच आदि । पशु विकास मन्त्रालय, २०१७ को तथ्याङ्क अनुसार हाल नेपालमा ७३,७६,३०६ गाईगोरु, ५२,७७,८१९ भैंसीराँगा, ४८,८६५ याकचौरी, ११६,४७,३१९ बाखाखसी, ८,००,७४९ भेडा, सुँगुरबँगुर १४,३५,३६९, खरायो ३२,२१३ लाख, घोडागधा ५५,८०८ र कुखुरा हाँस ७,२६,५०,४०२ रहेका छन् । पशु सेवा विभागका अनुसार नेपालमा कुल गाईगोरु मध्ये करिब १३% उन्नत जातका र उन्नत जातका भैंसीराँगा २६% रहेको अनुमान छ ।

ठूलो सङ्ख्यामा पशुपालन गरिए तापनि पशुजन्य पदार्थको उत्पादन नेपालमा केही न्यून रहेको पाइन्छ । कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, २०१९ को तथ्याङ्क अनुसार नेपालमा १४ प्रतिशत (१०,३९,५३८) दुहनी गाई र २९ प्रतिशत (१,५३५,९४८) दुहनी भैंसीबाट कुल दूध उत्पादन २०, ९२,४०३ मेटनमा भैंसीको दूध ६४% उत्पादन हुन्छ । त्यस्तै मासु ३,४६,१७९ मेटन, जसमा (राँगाभैंसीको मासु ५३.५ प्रतिशत, खसीबोकाको मासु २०.५ प्रतिशत र बाँकि अन्य रहेको छ ।

नेपालमा पाल्नु पशुहरूलाई खुवाइने आहारा तीन किसिमका छन् क) सुखा रेशादार पराल, छवाली, नल, ढाँड इत्यादि ,ख) घाँसेवाली र रूखका स्याउलाहरू र ग) अन्न, अन्नजन्य उपपदार्थ वा सन्तुलित दाना । नेपालमा पशुजन्य उत्पादन तथा उत्पादकत्व थोरै हुनुको कारण पोषणयुक्त आहाराको कमी र अन्य कारणहरूमा कमशल नश्ल, रोग तथा परजीवि, अव्यवस्थापनलाई मात्र सकिन्छ । नेपालमा सुखा आहाराको कमी १३% र टिडीयन ९८% ३५ %ले कमी रहेको अनुमान छ । नेपालमा विभिन्न स्रोतहरूबाट उत्पादन हुने पशु आहारा कुल २,४५,६४,४५१ मे.टन सुखा पदार्थ रहेको छ भने आहाराको माग २,७६,३७,८३१ टन रहेको छ । उत्पादित आहारामा परालले ७० प्रतिशत भन्दा बढी हिस्सा ओगटेको ले गर्दा उपलब्ध आहाराको पौष्टिकता न्यून रहेको छ । जसले गर्दा पशु आहारामा दानाको प्रयोग अत्यधिक भएको पाइन्छ । नेपालमा ११० वटा दाना उद्योगहरू सञ्चालनमा रहेका छन्

जसबाट बर्षेनी ७ लाख टन दाना उत्पादन हुने गर्छ । उत्पादित दानाको ८५ % कुखुराको र बाँकि गाईभैसी, बँगुर माछा आदिको बनाइन्छ । दाना बनाउन चाहिने कच्चा पदार्थको ६० % विदेशबाट आयात गरिन्छ ।

नेपालमा पाइने विभिन्न किसिमका घाँसेबालीहरू र दानाको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा पनि उन्नत जातका कोसे घाँसेबालीहरू दाना भन्दा बढी प्रोटीन भएका र मूल्यमा निकै किफायती पर्ने देखिन्छ । उदाहरणका लागि पराल जन्य आहारामा नगन्य मात्रामा प्रोटीन पाइन्छ भने सबैभन्दा बढी कोसे भँड वा डाले घाँसमा औसत २० प्रतिशत प्रोटीन पाइन्छ । विभिन्न किसिमका दानामा औसत १४ प्रतिशत मात्र प्रोटीन पाइन्छ ।

हाल नेपालमा २,८६० वटा दत्ता भएका दुग्ध उत्पादन गर्ने गाईभैसी फार्महरू छन् जसमध्ये ८६ प्रतिशत गाई फार्म बाँकि १४ प्रतिशत भैसी फार्महरू रहेका छन् । यी फार्ममा ४२,६१३ गाईभैसी पालिएका छन् । पालिएका गाईभैसी मध्ये ४२ प्रतिशत दुहनी रहेका छन् । औसत प्रति फार्म १५ वटा माउ पालिएका छन् जसमा १३ माउ गाई र २ माउ भैसी रहेका छन् । यी फार्महरूले जम्मा ९०९ हेक्टर जग्गामा मात्र विभिन्न घाँसेबाली लगाएको पाइन्छ । व्यावसायिक पशुपालन बढ्दो क्रममा रहेकोले हाल उपरोक्त तथ्याङ्कमा उल्लेख्य वृद्धि भएको छ । भेडाबाखा प्रवर्धन कार्यक्रम, २०७४ का अनुसार नेपालमा जम्मा १,९३१ बाखाफार्महरू दत्ता भएका छन् । धेरै जसो व्यावसायिक फार्महरूमा आधुनिक किसिमको गोठ बनाइन्छ । गाईभैसी तथा बाखाहरूलाई थप आहारा, औषधि उपचार, नश्व सुधार, आदिको व्यवस्था आवश्यकता अनुसार फार्ममा नै उपलब्ध गराइन्छ । चरनको सुविधा भएको अवस्थामा बाखा वा थारा, अनुत्पादक पशुहरूलाई दिउँसो करिब ६—८ घन्टा चरन वा बन-जङ्गलमा चराइन्छ ।

नेपालमा उन्नत जातका गाई (जर्सी, होल्सटन) र भैसी (मुर्दा)को लागि कुनै पनि आधिकारिक स्रोत केन्द्र नै छैन । सरकारी स्तरबाट यस क्षेत्रमा कुनै ठोस काम नै गरिएको छैन । हाल नेपालमा स्थापित धेरैजसो व्यावसायिक फार्महरूमा छिमेकी मुलुकबाट ल्याइएका छटनी गरिएका पशुहरूको वाहुल्यता छ । स्थानीय रूपमा कृत्रिम गर्भाधान गराइ जन्मिएका पशुहरूको सङ्ख्यामा पनि हाल उल्लेखनिय वृद्धि भइरहेका छन् । खसीका लागि स्थानीय, जमनापारी र हाल बोयर निकै लोकप्रिय रहेको छ ।

पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागत भन्नाले कुनै खास पशुजन्य पदार्थ मानौं दूध वा मासुको उत्पादन गर्न लाग्ने प्रति इकाई स्थीर तथा चालु पुँजीको योगलाई मान्न सकिन्छ । पशुजन्य पदार्थको उत्पादनका लागि स्थीर र चालु पुँजीको लेखाजोखा गरी उत्पादित पशुजन्य पदार्थको

मात्रा सँग तुलना गरेर प्रति इकाई लागतको अनुमान गरिन्छ । उत्पादन लागतको जानकारी पशुजन्य पदार्थको उत्पादनमा सडलग्न व्यावसायी तथा उपभोक्ताहरूका लागि पनि आवश्यक हुन्छ । उत्पादन लागतमा प्रभाव पार्ने कारकहरूमा उपलब्ध पुँजी, व्याजदर, कर, व्यवस्थापन, आहारा, ज्यामीज्याला, स्वास्थ्य, व्यावसायको आकार, लगानीको सुलभता, व्याजदर, कर, पशुको मूल्य, निर्माण सामग्री, पशुको जात-नस्ल र उत्पादन क्षमता, पशुहरूलाई दिइने दैनिक आहारा, पानीको मात्रा र गुणस्तर, पशुहरूको शारीरिक अवस्था स्वास्थ्य, पशुहरूको स्याहर सुसार तथा व्यवस्थापन अन्य कारणहरूमा उमेर, शारीरिक अवस्था आदि हुन् ।

व्यावसायिक दुग्ध उत्पादन फार्महरूमा करिब ४०० किलो शारीरिक तौल भएको दुधालू गाई भैंसीहरूलाई एक दिनमा औसत पराल ६ किलो, दाना वा चोकर ४.५ किलो र हरियो घाँस वा स्याउला करिब २ किलो दैनिक रूपमा खुआइने गरिन्छ । यस्तो आहारा एक उन्नत जातको गाईभैंसीको पेट भर्नका लागि राम्रो खुराकी हो तर पोषण र मूल्यको हिसाबमा उत्तम होइन । हालको मूल्यमा हिसाब गर्दा यस्तो आहारामा प्रति दिन, प्रति पशु रु ३२६.५० खर्च हुन्छ । यसरी पराल र दाना खुआउँदा गाईको प्रति लिटर दूधमा आहाराको लागत ३२.६५ खर्च हुन्छ र कुल उत्पादन लागत रु ४८.४ लिटर र भैंसीको दूधको उत्पादन लागत रु ५९.० लिटर पाइएको छ । त्यस्तै मासु उत्पादनका लागि खसीको मासु प्रति किलो जीवित तौल रु २०८.० पाइएको छ । कुल उत्पादन लागतको ७३% गाईको आहारामा र भैंसीको आहारा ७५.८ % हुने गरेको पाइयो त्यस्तै खसीको आहारा केवल ६२.५% आहारामा खर्च हुने देखियो । हास कट्टि र बैंक व्याज दर गाई र भैंसीको दूध उत्पादनमा क्रमशः १५.४% र १२.३% पाइयो । यद्यपि भैंसी र गाईको खरीद मूल्य उस्ताउस्तै भएतापनि थारो भैंसीको बिक्री मूल्य करिब ५०% भएको तर थारो गाईको मूल्य ६.५ प्रतिशतमात्र भएकोले भैंसीको हास कट्टी केही कम भएको हो । ज्यामीज्याला खर्चपनि गाई र भैंसीमा क्रमशः ९.४% र ९.७% पाइयो तर खसीमा दैनिक चराउनका लागि ज्यामी राख्नु पर्ने भएकोले खर्च १७.८% लाग्ने गरेको पाइयो । गाई र भैंसीको दूध उत्पादन दैनिक १० लिटर र मासुको वृद्धिदर ९० ग्राम प्रति दिन रहेको छ ।

पशुहरूको बढी वृद्धि तथा उत्पादनका लागि थप दाना खान दिइन्छ । यस अध्ययनले दाना र मकैमा बचत गर्न सकिने राम्रो सम्भावना देखाएको छ । प्रायः गाउँघरमा पालिने खसीलाई थप अन्न (विशेषतः) मकै खान दिइन्छ । यसरी खसीलाई मकै खान दिँदा एक वर्षमा २०९,६५२ टन मकै अर्थात रु ६ अर्ब २९ करोडको अन्न खाने रहेछ । मकैमा पोषकतत्व विशेषतः प्रोटीनको मात्रा करिब ७—८ प्रतिशत मात्र हुने भएकोले खसीको आवश्यक मात्रामा पोषण

पाउन्न । बरु अन्नको साटो कोसे घाँस खान दिएमा बढी पोषिलो तथा धेरै सस्तो पनि पर्न जान्छ । त्यस्तै दाना उद्योगहरूमा पशुपन्छीहरूको दाना बनाउन कच्चा पदार्थको रूपमा ६० प्रतिशत जति मकैको प्रयोग गरिन्छ । यसरी दाना बनाउन ७ लाख ३८ हजार टन दाना बनाउन ४,४२,८०० टन मकै र खसीलाई खान दिन २०९,६५२ गरी जम्मा ६५५४६२ टन मकै पशुपन्छीका लागि प्रयोग हुने गरेकोछ । जसको मूल्य रु ३०-किलोको दरले पनि १९ अर्ब ५७ करोड हुन्छ । यदि गाईभैंसीलाई कोसे घाँस खान दिएमा महँगो दाना लाई ७५ प्रतिशतसम्म प्रतिस्थापन गर्न सकिन्छ । त्यस्तै कुखुरा, बगुँर र माछाको आहारामा पनि कोसे जातको पोषिलो हरियो घाँस खान दिएमा २२,१४,०० टन दानालाई प्रतिस्थापन गर्न सकिन्छ जसको हालको मूल्य ९ अर्ब ९६ करोड पर्छ । दानाको दाँजोमा कोसे घाँसको मूल्य एक चौथाई मात्र पर्न जाने हुँदा पशुपन्छीहरूको उत्पादन क्षमतामा कुनै प्रभाव नपर्ने गरी रु ७—८ अर्ब बचत गर्न सकिन्छ जसले गर्दा विदेशीने रकमको पनि बचत हुन्छ । साथै मकैको अत्यधिक प्रयोगको बचत हुन गई खाद्यसुरक्षा पनि गर्न सकिन्छ ।

उत्पादन लागत घटाउनका लागि सबैभन्दा दीगो र किफायती तरिका भनेको घाँसमा आधारित दूध तथा मासुको उत्पादन हो । दूध उत्पादनका लागि गाई वा भैंसीलाई महँगो दानाको साटो हरियो घाँस (कोसे—४० प्रतिशत) र अकोसे—६० प्रतिशत) मिसाएर दैनिक ४० किलो हरियो घाँस २ किलो पराल र आधा किलो दाना खान दिएमा जम्मा आहारा खर्चमा ३०—३५ प्रतिशतले कटौती गर्न सकिन्छ र प्रति पशु प्रति दिन आहारा खर्च मात्र रु १४२.५० मात्र लाग्छ अर्थात् प्रति लिटर दूध उत्पादनमा आहारा खर्च रु १४.२५ मात्र हुन्छ ।

मासुका लागि पालिने खसी, राँगा वा बगुँरबाट उचित फायदा लिन पोषकआहाराका साथै उन्नत नश्व हुनु पर्दछ उदाहरणका लागि मासु उत्पादनका लागि स्थानीय जातको खसीलाई चरन र मकै खान दिएर पाल्दा एक वर्षमा हालको अवस्थामा रु ४,२५४- बचत हुन्छ भने त्यसै खसीलाई पोषिलो घाँस खान दिएमा रु ७,८१० नाफा लिन सकिन्छ । यदि उतिकै आहारा जमनापारीको क्रसलाई खान दिएर पालेमा एक वर्षमा रु १७,५५७ र बोयर पालेमा रु २६,५८० भन्दा बढी पाउन सकिन्छ ।

पशुजन्य पदार्थको दीगो तथा बजार प्रतिस्पर्धी उत्पादनका लागि घाँसमा आधारित दूध तथा मासु उत्पादनको व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । यसका साथै महँगो दानाको विकल्पमा घाँस संरक्षण, टियमआर (TMR), एजोला, परालमा युरिया उपचार, यूरिया मोलासेस ब्लक, बाइपास प्रोटीन, पशु आहाराको रूपमा खेरगएका खाद्यसामाग्रीको प्रयोग, अपारम्पारिक सामाग्रीहरूको प्रयोग, तथा कीराजन्य जीवका प्रयोग पनि पशु आहाराको रूपमा गर्न सकिन्छ ।

नेपालमा घाँसमा आधारित दूध तथा मासु उत्पादनको अपार सम्भावना रहेको छ । नेपालको कुल भूभाग १ करोड ४७ लाख हेक्टर क्षेत्रफल मध्ये हाल ३० लाख ९१ हजार हेक्टरमा विभिन्न खालका बालीहरू लगाइन्छ । नेपालमा वर्षमा प्रायः एक बालीमात्र लगाइने हुँदा बाली सघनता (Cropping intensity) कम छ । यसबाहेक कुल खेती हुने जग्गाको करिब १५ प्रतिशत आलीकान्ला, डिलले ढाकेको पाइन्छ । यस्तो आलीकान्लाले ढाकेको क्षेत्रफल करिब ४ लाख ६४ हजार रहेको छ । थोर बहुतमात्रमा यस्तो आली कान्लामा मास, अरहर आदि लगाइतापनि यस्ता आलीकान्लामा झार र प्राकृतिक घाँसहरू उम्रिएका हुन्छन् । यस्तो आलीकान्लामा विभिन्न प्रकारका पोषिला बहुवर्षे घाँसेबाली लगाउन सकिन्छ । यस बाहेकका खेती गरिने कुल जग्गाको १० प्रतिशतमा घाँसखेती विस्तार गरिने हो भने ३ लाख ९ हजार हेक्टरमा पशुहरूका लागि उन्नत घाँस लगाउन सकिन्छ । पशु सेवा विभागको तथ्याङ्क अनुसार हाल करिब ७०,००० हेक्टरमा मात्र विभिन्न घाँसेबाली लगाइन्छ ।

त्यस्तै बाँझो जग्गाको ५० प्रतिशतमा कृषिवन प्रणालीमा घाँस र डाले घाँस लगाउन सकिन्छ त्यस्तै वन क्षेत्रको २५ प्रतिशतमा रूख भित्र घाँसेबाली विकास गर्न र खर्कको ६० प्रतिशत क्षेत्रमा खर्क सुधार गरेर कुल ३३ लाख ४० हजार हेक्टरमा घाँसेबाली विकास गर्न सकिन्छ । हाल नेपालमा २५ लाख ७५ हजार दुहनी गाईभैँसी छन् , यिनीहरूलाई २ रोपनीको दरले घाँस लगाउने जग्गा छुट्टाइए पनि जम्मा २ लाख ५७ हजार हेक्टर जग्गाको मात्र आवश्यकता पर्छ जुन सम्भाव्य क्षेत्रको ७ प्रतिशत मात्र हो । यसरी नेपालमा ३—५ वर्षको अवधीमा दूध उत्पादनको क्षेत्रमा स्वेत क्रान्ती गर्न सकिन्छ ।

दीगो तथा बजार प्रतिस्पर्धी दूध तथा मासु उत्पादनको माध्यमले देशमा समृद्धि ल्याउन राष्ट्रिय किसान आयोगबाट निम्न रणनीतिहरू प्रस्ताव पेश गर्न सुझाउहरू दिइएका छन् क) घाँसेबालीमा आधारित पशुजन्य दूध, मासुको व्यावसायिक उत्पादनको अनिवार्यता , ख) आवश्यक नीति, नियम तथा कार्यक्रमको परिमार्जन, ग) उन्नत साथै बढी दूध र मासुका लागि गाईभैँसी र घाँसेबालीको स्रोत केन्द्र स्थापना, सुदृढिकरण आदि ।

उपरोक्त रणनीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि संघ, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारबाट नीजि तथा सहकारीहरूको सम्बन्धमा निम्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि सञ्चालन गर्नु पर्नेछः अ) दूध र मासु उत्पादनका लागि व्यावसायिक पशुपालन फार्मले अनिवार्यरूपमा घाँसेबालीमा आधारित पशुपालन गर्नुपर्ने नीतिगत अनिवार्यता, आ) उच्च जात तथा नस्लका दुधालु गाई (जर्सी र होलस्टन) र भैँसी (मुर्रा र नीलिरावी)को स्रोत केन्द्रको स्थापना, गाई इ) प्रत्येक प्रदेश तथा भौगोलिक क्षेत्रमा घाँसेबालीको स्रोत केन्द्र सुदृढिकरण तथा स्थापना, ई) विपन्न तथा

दलित वर्गलाई प्राथमिकता दिएर घाँसेखेतीको विस्तार तथा बिक्री वितरण प्रणालीको विकास, घाँसेबालीखेतीको विस्तार, कृषि बन, सामुदायिक बनमा घाँसखेती, चरन खर्क विकास आदि, उ) अन्नजन्य उपपदार्थको व्यवस्थापन, नियमन, ऊ) पशुजन्य पदार्थको उत्पादन व्यावसायीहरूलागि पुँजी व्यवस्थापन, ए) घाँसेबालीमा आधारित व्यावसायिक दूध मासु उत्पादनका लागि ५ वर्षे विशेष कार्यक्रमको लागि राष्ट्रिय किसान आयोग अन्तरगत एक प्रोजेक्टको आवश्यकता रहेको छ ।

घाँसेबालीमा आधारित दूध र मासु उत्पादनका लागि एक गाई वा भैंसीलाई २ रोपनी जग्गामा कुन कुन घाँसेबाली के कति अनुपातमा कुन कुन मौसममा लगाउने, १० गाई वा भैंसीका लागि चाहिने जग्गा, र एक रोपनीमा पाल्न सकिने ४ माउ बाखा तथा ५० माउ बाखाका लागि चाहिने १५ रोपनी जग्गामा कुन कुन घाँस, के कसरी लगाउने सो को मोडेल पनि प्रस्ताव गरिएको छ ।

पशुजन्य पदार्थको उत्पादन लागत घटाउनका लागि प्रस्तावित कार्ययोजना (Recommendations for the reduction of cost of livestock production)

दीगो तथा बजार प्रतिस्पर्धी दूध तथा मासु उत्पादनको माध्यमले देशमा समृद्धि ल्याउन राष्ट्रिय किसान आयोगबाट निम्न रणनीतिहरू प्रस्ताव पेश गर्न सुझाउहरू

रणनीतिहरू:

- घाँसेबालीमा आधारित पशुजन्य दूध, मासुको व्यावसायिक उत्पादनको अनिवार्यता
- आवश्यक नीति, नियम तथा कार्यक्रमको परिमार्जन
- उन्नत बढी दूध र मासुका लागि गाईभैंसी र घाँसेबालीको स्रोत केन्द्र स्थापना, सुदृढिकरण, प्रस्तावित रणनीतिक कार्यक्रमहरू

उपरोक्त रणनीतिहरूको कार्यान्वयनका लागि संघ तथा प्रादेशीक सरकारी स्तर निकायले नीजि तथा सहकारीहरूको सम्बन्धमा निम्न कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि सञ्चालन गर्नु पर्नेछ:

- व्यावसायिक पशुपालन फार्मका लागि घाँसबाली खेतीको अनिवार्यता व्यावसायिक पशुपालन विशेषतः गाईभैंसी, बाखाका लागि निर्धारण गरिएको उद्योग वा कम्पनी दत्ता गर्दा न्यूनतम पूर्वाधारहरूमा संसोधन गरी प्रति १० गाई वा भैंसी वा ५० माउ बाखा फार्मले न्यूनतम एक हेक्टर (२० रोपनी वा ३० कठ्ठा जग्गामा बारै महिना हरियो घाँस उपलब्ध हुने गरी कोसे र अकोसे मौसमी, बहुवर्षे र डाले घाँस खेती गर्नु पर्नेछ)

- उच्च जात तथा नस्लका दुधालु गाईभैंसी स्रोत केन्द्रको स्थापना: संघ तथा प्रादेशिक सरकारको पहलमा नीजि—सहकारीहरूको लगानीमा प्रत्येक प्रदेशमा कम्तिमा एकएकवटा गाई र भैंसीको स्रोत केन्द्र स्थापना गर्ने । यस्ता स्रोत केन्द्रहरूमा गाईमा जर्सी र होल्स्टन तथा भैंसीमा मुरा र नीलिरावी नस्लका पशुहरू राख्न सकिने छ । स्रोत केन्द्रका लागि आवश्यक माउ पशुहरू विदेशबाट आयातका लागि संघ सरकारसँग अनुरोध गर्न सकिने छ ।
- घाँसेवालीको स्रोत केन्द्र सुदृढिकरण तथा स्थापना: प्रत्येक प्रदेश सरकारले भौगोलिक अवस्थितिको आधारमा तराई र मध्य पहाडी क्षेत्रका लागि र उच्च पहाडी क्षेत्रका लागि बेगलाबेगलै घाँसेवालीको स्रोत केन्द्र नीजि—सहकारीको सम्बन्धमा सुदृढिकरण वा नयाँ स्थापना गर्ने ।
- अन्नजन्य उपपदार्थको व्यवस्थापन, नियमन: मानव आहारमा अनुपयोगी अन्नजन्य उपउदार्थ जस्तै ढुटो, चोकर, पीना, खुदोको पशु आहारमा उपयोगका लागि नीति नियमको परिमार्जन, सुदृढिकरण तथा नियमन गरी बजार तथा बिक्री वितरणका सञ्जाल निर्माण गर्ने ।
- घाँसेवालीखेतीको विस्तार तथा बिक्री वितरण प्रणालीको विकास: प्रत्येक प्रदेश र स्थानीय सरकारले आफ्नो अन्तरगतमा रहेका बाँझो, पर्ती, खेती नगरिएका र प्राकृतिक चरन खर्कहरूको पहिचान गरी विपन्न, सुकुम्बासी, दलित र जनजातीहरूलाई प्राथमिकतामा राखेर बहुवर्षे तथा कृषि—बन प्रणालीको आधारमा पोषिलो घाँसको उत्पादन कार्यक्रम थालनी गर्ने । उत्पादित घाँसको बिक्री तथा संरक्षणका हरिया घाँस बिक्री वा हे, साइलेज, टियमआर बनाएर गाईभैंसी, बाखाभेंडा तथा याकचौरी पालन व्यवसायमा सङ्गलन व्यावसायीहरूका लागि बिक्री वितरणको सञ्जाल विस्तार गर्ने ।
- पशुजन्य पदार्थको उत्पादन व्यावसायीहरूका लागि पूँजी व्यवस्थापन: आवश्यक पूँजी, निर्माण सामग्री तथा माउ पशुपन्छीहरूका लागि सुलभ तथा सस्तो तरिकाले उपलब्ध गराउनु पर्ने र अनुदान सहूलियतको व्यवस्था पारदर्शी, निस्पक्ष हुनु पर्ने
- व्यावसायिक दूध मासु उत्पादनका लागि ५ वर्षे विशेष कार्यक्रमको आवश्यकता पोषिलो घाँसेवाली खेतीको विस्तार, हरियो, पोषिलो र संरक्षित घाँसको बिक्री वितरण, घाँसेवाली र व्यावसायिक पशुपालनका लागि आवश्यक नीतिनिर्माण र परिमार्जनका लागि एक विशेष कार्यक्रम आवश्यक रहेको छ । सरकारी स्तरमा विभिन्न विभाग, कार्यालय भएतापनि

नियमित कार्यक्रमको अत्यधिक चापका कारण विशेष कार्यक्रमका लागि राष्ट्रिय किसान आयोग अन्तरगत पाँच वर्षे विशेष कार्यक्रमको थालनी अविलम्ब गर्ने ।

उपरोक्त रणनीति र प्रस्तावित कार्यक्रम राष्ट्रिय किसान आयोग अन्तरगत कार्यान्वयनका लागि “घाँसेबालीमा आधारित पशुजन्य उत्पादन आयोजना” को अवधारण पत्र पनि सङ्कलन गरिएको छ । सो आयोजना नेपाल सरकारको आफ्नै स्रोत वा दातृनिकायको सहयोगमा ५ वर्षका लागि नमुनाको रूपमा सबै प्रदेशहरूमा प्रादेशिक सरकार तथा नीजिक्षेत्रको सहकार्यमा सञ्चालन गरिने छ

४. अध्ययनको विषय: कृषि प्रसार तथा अनुसन्धान सम्बन्धमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका संरचनामा समन्वयको स्थितिको अध्ययन

परामर्शदाता: देवेन्द्र प्रसाद यादव, पञ्च तत्व कन्सलटेन्सी सर्भिस प्रा.लि. काठमाण्डौं ।

कार्यकारी सारांश

कृषि क्षेत्र देशको अर्थतन्त्रको प्रमुख क्षेत्रको रूपमा रहँदै आएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान २७.६ प्रतिशत रहेको र ६०.४ प्रतिशत जनसंख्या आबद्ध भएको कृषि क्षेत्र आय, रोजगारी तथा खाद्य सुरक्षामा प्रत्यक्ष योगदान पुर्याउँदै आएको छ । देशलाई खाद्य सम्प्रभुत्व तुल्याउन र स्वाधीन समाजवाद उन्मुख समावेशी कृषि अर्थतन्त्रको विकास गर्न कृषि क्षेत्रमा उल्लेख्य मात्रामा लगानी वृद्धिको सुनिश्चितताको साथैनीतिगत, संरचनागत तथा संस्थागत सुधार आवश्यक छ । कृषिप्रसार र अनुसन्धानलाई किसानमैत्री बनाई आम किसानहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्दै कृषि क्षेत्रको दिगो विकासको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा उपलब्ध संरचनाहरू बीच समन्वय हुनु पनि त्यत्तिकै आवश्यक छ ।

दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य हासिल गर्न तीन वटै तहको सरकारका कृषि क्षेत्रका नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा समन्वय तथा सामञ्जस्यता एवं यथेष्ट मात्रामा श्रोत र साधन परिचालन हुन अति आवश्यक देखिन्छ । श्रोत साधन परिचालनको सन्दर्भमा समग्र कृषि क्षेत्रको विकासका लागि राज्य सञ्चालन व्यवस्थाको तीन वटै तहमा कृषि क्षेत्रको विकासका लागि आ—आफ्नै बजेट तथा कार्यक्रम रहेको छ । नेपालको संविधानमा तीन वटै तहमा सहकारिता, सह—अस्तित्व र समन्वयको सिद्धान्तका आधारमा आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरण र सुशासन सम्बन्धी लक्ष्यहरू हासिल गर्नेगरी कार्य एवं योजना कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था छ ।

यसै सन्दर्भमा कृषि क्षेत्रको तीव्रतर विकासको लागि कृषि प्रसार तथा अनुसन्धानकोकार्य एवं

योजना प्रणालीको अन्तर तह सम्बन्ध विकास तथा सफलकार्यान्वयन गर्न राज्य व्यवस्थाको तीन वटै तहमा रहेका कृषि तथा पशुपन्छी विकासका लागि जिम्मेवार निकायहरूबीच समन्वय हुन आवश्यक नीतिगत, कानूनी तथा संरचनागत सुधार एवं भएकोसमन्वय संयन्त्र व्यवस्थालाई प्रभावकारी एवं क्रियाशील बनाई सो को आवधिक रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

आत्मनिर्भरमुखी कृषि, आम किसानहरूको हक हित र अधिकारको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन, किसानमैत्री कृषि प्रसार र अनुसन्धान तथायसका लागि आवश्यक नीति, ऐन, नियम, योजना तजुर्मा तथा नीतिगत पृष्ठपोषणको लागि गठित राष्ट्रिय किसान आयोगलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेका कृषि तथा पशुपन्छीविकासका लागि जिम्मेवार निकायहरूबीचको समन्वयात्मक व्यवस्थामा देखा परेका सकारात्मक एवं नकारात्मक पक्षहरूका साथै यस सम्बन्धि उपलब्ध तथा संकलित तथ्यलाई आधार मानी समन्वय संयन्त्रको सुधार, क्रियाशीलता र प्रभावकारी भूमिका निर्वाहमा यस अध्ययनले विशेष महत्व राखेछ ।

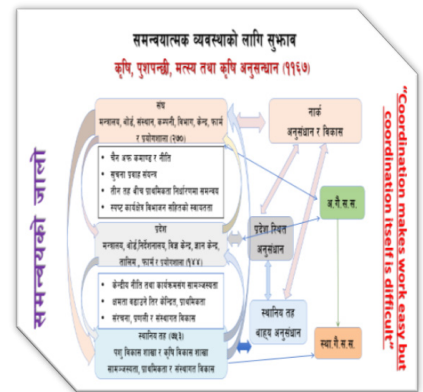
सुझाव

- कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले समयसापेक्ष सार्वजनिक गर्ने नीति एवं कार्यक्रमहरूको सफल कार्यान्वयनमा सरोकार राख्ने संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूको भूमिका, जिम्मेवारी एवं उत्तरदायित्वलाई प्रभावकारी बनाउन “समन्वय संयन्त्रहरू” को भूमिकालाई प्रभावकारी बनाई सो को आवधिक रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गरिनु पर्ने ।
- नेपालको कृषितथा पशुपन्छीक्षेत्रको विकासकालागि मार्गदर्शक रूपमा तयार गरिएको “कृषि विकास रणनीति”मा परिकल्पना गरिएको “सामुदायिक कृषि-पशु सेवा केन्द्र” हरुको स्थापनालाई प्राथमिकताका साथ अगाडी बढाई क्रियाशील बनाई स्थानीय स्तरमा प्राविधिक सेवा—टेवाको सुनिश्चिततामा जोड दिनु पर्ने ।
- राज्य संचालनको लागि संबैधानिक व्यवस्था अनुसारका तीन वटै तह अन्तर्गतका कृषि तथा पशुपन्छी विकासका लागि जिम्मेवार निकायहरूबाट सञ्चालित कृषितथा पशुपन्छी विकास कार्यक्रमहरू एउटै प्रकृतिका हुने भएकाले उपभोक्ता-सेवाग्राहीमा पनि अन्यौलता देखिएको तथा श्रोत—साधनको पनि दुरुपयोग भएको देखिएको हुनाले तीन वटै तहका कृषि तथा पशुपन्छी विकासका लागि जिम्मेवार निकायहरू बीचको तालमेललाई प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक देखिएको । (सन्दर्भ पालिका स्तरीय कृषि-पशु विकास कार्यालय, प्रदेश स्तरीय

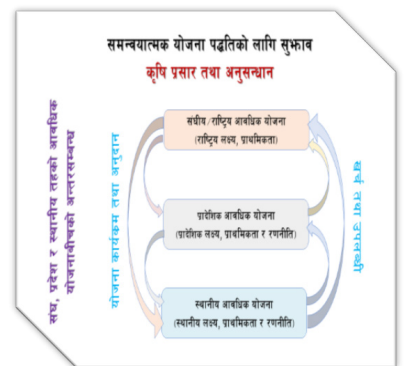
कृषि ज्ञान तथा पशु सेवा विज्ञान केन्द्र एवं प्रधानमन्त्री कृषि आधुनीकरण आयोजनाको आयोजना कार्यान्वयन इकाई बीचको सहकार्य)

- कृषि प्रसार तथा अनुसन्धानका लागि जिम्मेवार निकायहरू बीच अपवाद बाहेक कुनै किसिमको कार्यगत समन्वय (Functional Coordination) नदेखिएको हुनाले तीन वटै तहमा यस्ता समन्वय -Coordination) आवश्यक देखिएको हुनाले यसका लागि विशेष पहल गरिनु पर्ने ।

- नेपालको संविधानले आत्मसात् गरेको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको सफल कार्यान्वयन गर्न, नेपाल सरकारले लिएको “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय सोचलाई साकार पार्न र संविधानले व्यवस्था गरेको तीनै तहका सरकारको एकल तथा साझा अधिकारको सूचीहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट मात्र यी उद्देश्यहरू पुरा हुँदै जान्छन् । यसका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कृषि प्रसार तथा अनुसन्धान सम्बन्धी सरकारका नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा समन्वय एवं सामञ्जस्यता हुनु आवश्यक हुन्छ ।

- विगतमा राष्ट्रियस्तरमा मात्र तजुर्मा हुने गरेको आवधिक योजना, मध्यकालीन खर्च संरचना, बजेट तथा वार्षिक विकास कार्यक्रम प्रदेश र स्थानीय तहमा पनि तयार गर्नुपर्ने भएको छ। यो व्यवस्था प्रदेश र स्थानिय तहको लागि एउटा नयाँ अभ्यास हो । आवधिक योजना, मध्यकालीन खर्च संरचना र बजेट तथा वार्षिक विकास कार्यक्रमले राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय प्रथमिकता, श्रोत साधनको उपलब्धता र तिनको महत्तम परिचालन तथा रणनीतिक हस्तक्षेपका लागि सरकारलाई मार्गनिर्देशन गर्दछन् ।

- योजनाबद्ध विकासको छ दशक लामो अभ्यासका क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगले “नेपालको दीर्घकालीन सोच २१००” को आधारमा पन्ध्रौँ योजना (२०७६/७७—२०८०/८१)

तर्जुमा गरेको छ । यो योजना प्रदेश तथा स्थानीय तहमा तर्जुमा हुने आवधिक विकास योजनालाई पनि दीर्घकालीन सोच सहितको आधार तथा बृहत् खाका प्रदान गर्ने दस्तावेजका रूपमा रहने छ । तसर्थ, राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको कृषि तथा पशुपन्छी विकास योजनाबीच सामञ्जस्यता तथा समन्वय कायम गर्न यो प्रदेश स्तरीय योजना तर्जुमा दिग्दर्शन नमुना, २०७५ र स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन नमुना, २०७५ ले महत्वपूर्ण दस्तावेजका रूपमा कार्य गर्नेछ । यस दिग्दर्शनमा प्रस्ताव गरिएका ढाँचाहरूले सबै प्रदेश र स्थानीय तहका दस्तावेजहरू बीच एकरूपतालाई तुलनायोग्य बनाउन महत्वपूर्ण योगदान दिनेछन् ।

योजना तर्जुमाका आधारहरू

- नेपालको संविधान
- विद्यमान ऐन, नियम
- विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू
- राष्ट्रिय । प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच
- राष्ट्रिय । आवधिक योजना
- कृषि विकास रणनीति
- दिगो विकास लक्ष्य
- राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्गनिर्देशन
- प्रदेशको प्रमुख समस्या तथा सम्भावना
- स्थानीय तहको प्रमुख समस्या तथा सम्भावना
- प्रदेश सरकारमा सहभागी राजनीतिक दलको चुनावी घोषणापत्र
- स्थानीय तहमा सहभागी राजनीतिक दलको चुनावी घोषणा पत्रहरू
- संघीयता कार्यान्वयनको सहजीकरण कार्ययोजना, २०७५ अनुसार राष्ट्रिय योजना आयोगको नेतृत्वमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका बीचमा आयोजना वर्गीकरण गर्ने व्यवस्था भएकोमा अन्तर प्रदेश परिषदको बैठकले निर्देश गरे अनुसार संघबाट प्रदेश र स्थानीय तहमा

हस्तान्तरण हुने कृषि कार्यक्रम-आयोजना वर्तमान स्थिति समेत देखिने गरी अद्यावधिक विवरण तथा सो संग सम्बन्धित दस्तावेजहरु समेत हस्तान्तरण हुने व्यवस्था अनुरूपकृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यक्रम एवं क्रियाकलापहरु गरिनु पर्ने ।

- प्रदेश र स्थानीयतहले विशेष अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ र समपुरक अनुदान सम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ मा भएको व्यवस्था बमोजिम विशेष तथा समपुरकअनुदानबाट संचालन हुने कृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यक्रम-आयोजनाहरु प्रस्ताव गर्नुपर्ने ।
- राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोग ऐन, २०७४ र अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ मा गरिएकाव्यवस्थाका आधारमा कृषितथा पशुपन्छी विकासबजेटको प्रस्ताव हुनुपर्ने ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार सूचीमा परेका कृषि तथा पशुपन्छी विकास कार्यक्रम। आयोजनाहरुको लागि सम्बन्धित तहले नै आवश्यक बजेट प्रस्ताव गर्नुपर्ने ।
- संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट संचालन हुने आयोजना-कार्यक्रममा दोहोरोपना नआउने गरीकृषि तथा पशुपन्छी विकास सम्बन्धी बजेट तथा कार्यक्रम प्रस्ताव गरिनु पर्ने ।

आगामी आर्थिक वर्षको विकास कार्यक्रम बाँडफाँडका आधारहरु

(क) समष्टिगत आधार

- नेपालको संविधान—२०७२ को अनुसूची ५, ६ र ८ (अनुसूचीमा संलग्न) मा उल्लेखित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूचीमा परेकाकृषि तथा पशुपन्छी विकास सम्बन्धीविषयहरु अन्तर्गतका कार्यहरु तत् तत् तहले सम्पादन गर्ने ।
- नेपालको संविधान—२०७२ को अनुसूची ७ मा उल्लेखित संघ र प्रदेशको साझा अधिकार तथा अनुसूची ९ मा उल्लेखित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको साझा अधिकार सूचीमा परेकाकृषि तथा पशुपन्छी विकास सम्बन्धी विषयहरु समेतका सम्बन्धमा नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) बाट स्वीकृत संविधानमा उल्लेखित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरुको कार्य विस्तृतीकरण प्रतिवेदन र स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ बमोजिम कार्यान्वयन गर्ने ।
- नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४ मा उल्लेखित संघीय विषयगत

मन्त्रालयहरूको जिम्मेवारीमा परेकाकृषि प्रसारतथा अनुसन्धानसंग सम्बन्धिततत् तत्कार्यहरू संघले सम्पादन गर्ने ।

- प्रदेश सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०७४ मा उल्लेखित प्रादेशिक विषयगत मन्त्रालयहरूको जिम्मेवारीमा परेकाकृषि तथा पशुपन्छी विकाससंग सम्बन्धित तत् तत्कार्यहरू प्रदेशले सम्पादन गर्ने ।

(ख) क्षेत्रगत आधार

(अ) शासकीय व्यवस्था एवम् सुशासन

(१) संघबाट संचालन हुने

- संघीय शासन प्रणाली र अन्तर प्रदेश समन्वय
- राष्ट्रिय तथा अन्तर प्रादेशिक आयोजनाहरूको नतिजा व्यवस्थापन

(२) प्रदेशबाट संचालन हुने

- प्रादेशिक शासन प्रणाली र अन्तर स्थानीय तह समन्वय
- प्रादेशिक तथा स्थानीयआयोजनाहरूको नतिजा व्यवस्थापन

(३) स्थानीय तहबाट संचालन हुने

- स्थानीय सुशासन र सेवा प्रवाह

(ग) कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी

(१) संघबाट संचालन हुने

- कृषि तथा पशुपन्छी सम्बन्धी अनुसन्धान, प्रयोशाला तथा क्वारेण्टाइन
- बजार श्रृंखला विकास र राष्ट्रियस्तरको कृषि सूचना तथा संचार एवम् बजार प्रवर्द्धन
- रासायनिक मल खरिद, आयात तथा अनुदान
- गरिबी निवारण सम्बन्धी राष्ट्रिय स्तरका कार्यक्रम
- उन्नत बीउ बिजन खरिद, विकास, प्रवर्द्धन र सन्तुलित वितरण
- कृषि क्षेत्रको औद्योगिकीकरण सम्बन्धी कार्यक्रम
- पशु स्वास्थ्य, पशु रोग नियन्त्रण, महामारी नियन्त्रण, अनुसन्धान, उपचार र औषधि वितरण

- पशु नश्व सुधार सम्बन्धी अनुसन्धान र व्यवस्थापन
- राष्ट्रियस्तरका खोप उत्पादन तथा व्यवस्थापन
- प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत जोन तथा सुपरजोनका कार्यक्रम
- सहकारी सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, अनुसन्धान, समन्वय, तथ्यांक व्यवस्थापन र अनुगमन

(२) प्रदेश तहबाट संचालन हुने

- प्रदेशस्तरका उत्पादन केन्द्रीत कृषि तथा पशुपन्छी फार्म-केन्द्रहरू
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू
- कृषि क्षेत्रको व्यावसायीकरण र बजारीकरण सम्बन्धी प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत जोन तथा सुपरजोन
- बीउ आपूर्ति र नियमन
- प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत ब्लक र पकेट विकास सम्बन्धी कार्यहरू

(३) स्थानीय तहबाट संचालन हुने

- कृषि तथा पशुउत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने कार्यहरू
- कृषि तथा पशु प्रसार सम्बन्धी कार्यहरू
- कृषि क्षेत्रको व्यावसायीकरण, बजारीकरण र औद्योगिकीकरणका उत्पादन वृद्धि कार्यक्रम
- प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत ब्लक र पकेट विकास सम्बन्धी कार्यहरू

संबैधानिक ब्यवस्था अनुरूपका सुझावहरू:

१. प्रदेश सरकारको स्थानिय तहसंगको समन्वय बैठक आयोजना हुन थालिए पनि स्थानीय तहसंगको समन्वयका लागि आवश्यक कृषि तथा पशुपन्छी विकाससंग सम्बन्धित संरचना तथा संयन्त्र तयार अझै हुन सकेको छैन । यसले गर्दा प्रदेश र स्थानीय तहबीच आवश्यक समन्वय हुन सकेको छैन ।
२. स्थानीय तहसंग आवश्यक समन्वय नहुँदा प्रभावकारी रुपमा कृषि तथा पशुपन्छी विकाससंग सम्बन्धित बजेट तथा कार्यक्रम आवश्यकतानुरूप सम्पादन भइरहेको छैन । प्रदेश र स्थानीय तहले गर्ने कृषि तथा पशुपन्छी विकाससंग सम्बन्धित काम, योजना तथा कार्यक्रमका

विषयमा समन्वय गरी एकले अर्कालाई जानकारी दिनुपर्छ । यसो हुँदा मात्रै योजनामा दोहोरोपना हुँदैन र अनावश्यक बजेट पनि खर्च पनि हुँदैन ।

३. संघ र स्थानीय कृषि योजनाबिचको पुलका रूपमा प्रदेश सरकारको अहम् भूमिका रहन्छ । प्रदेश योजना आयोगहरुले प्रदेश भित्रका स्थानीय तहको अवस्थानुसार सूचकको विकास गरी राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय कृषि प्रसार तथा अनुसन्धान योजनाको अन्तरसम्बन्ध सुदृढ गराउन भूमिका खेल्नुपर्छ । यसो भए मात्र दिगो विकासका लक्ष्य स्थानियकरण हुन सक्छन् । नतिजा मूलक कृषि योजना प्रणालीको अवलम्बनका लागि प्रदेश र स्थानीय तहको क्षमता विकास अति जरुरी देखिन्छ । तीनै तहको कृषि तथा पशुपन्छी विकास आयोजना सम्बन्धि क्षेत्राधिकारको पूर्ण पालनामा ध्यान दिनुपर्ने र संघीय योजनामा प्रदेशले माग गर्नेकृषि योजना र प्रदेशमा स्थानीय तहले माग गर्ने कृषियोजनालाई सम्बोधन गर्ने परिपाटी विकास गर्न आवश्यक छ ।
४. कृषिप्रसार तथा अनुसन्धानयोजना प्रणालीलाई तहगत आबद्धताको माध्यमबाट अन्तर तहगत सम्बन्ध सुदृढ गर्न हालको योजना तर्जुमा प्रणालीमा सुधार गरी स्थानीय तहको कृषितथा पशुपन्छी विकास योजना तर्जुमामा जनताको प्रत्यक्ष सहभागिताका लागि बस्ति वा टोल स्तरमा योजना छनौट गर्ने परिपाटी विकास गर्न आवश्यक छ ।
५. जनताको सबैभन्दा नजिकको सरकार स्थानीय र त्यसपछि प्रदेश हो । जनताका लागि संघ-सिंहदरबार धेरै टाढाको सरकारहो । नागरिकलाई अधिकार सम्पन्न र सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी गराउन प्रदेश र स्थानीयतहलाई बलियो बनाउनुको विकल्प छैन । सोच, व्यवहार, अधिकार लगायतका दृष्टिले पनि प्रदेश र स्थानियतह बीच ठूलो खाडल छ, जसलाई पुर्न प्रदेश र स्थानीयतह बीच नियमित छलफल र अन्तरकृया जरुरी छ । यसका लागि प्रदेश समन्वय परिषदको दायरालाई फराकिलो बनारइ कृषि तथा पशुपन्छी विषयसंग सम्बन्धित समन्वय संरचना तथा संयन्त्र बनाउनु पर्छ ।
६. संवैधानिक कार्य जिम्मेवारी अनुरूप संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसम्म श्रोत साधनको वितरण, जनशक्ति, संरचनागत तथा संस्थागत प्रवर्द्धन र सबलीकरण मार्फत शासकीय तथा वित्तिय संघीयताको कार्यान्वयन र सुदृढिकरण गर्न; प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरुको

सकृय संचालनबाट राष्ट्रिय सोच “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली”को कार्यान्वयन गर्न र लक्षित उपलब्धी हासिल गर्ने दिशामा कृषि तथा पशुपन्छी वार्षिक विकास कार्यक्रम र आयोजनाहरूको कार्यान्वयन र उपलब्धी मूल्यांकन हुने सुदृढ प्रणाली विकास गर्न अपरिहार्य रहेको छ ।

७. दीर्घकालीन सोच, दिगो विकासका लक्ष्य, आवधिक योजना, मध्यकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट, नीति तथा कार्यक्रम बीचको अन्तरसम्बन्धलाई सुदृढ तुल्याईकृषि तथा पशुपन्छी प्रसार तथा अनुसन्धान बजेट तर्जुमामा विनियोजन कुशलता हासिल हुने गरी प्रस्ताव गर्ने व्यवस्था छ ।

८. कृषि तथा पशुपन्छी वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट प्रस्ताव गर्दा सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग, २०७५को प्रतिवेदनले दिएका सुझावहरू समेतलाई ध्यानमा राखी प्रस्ताव गर्ने रहेको छ ।

५. अध्ययनको विषय: उखुबालीको वर्तमान अवस्था, देखिएका समस्याहरू र तिनका सुधारका उपायहरू

परामर्शदाता: शम्भु प्रसाद खतिवडा (बाली विज्ञ)(निवर्तमान मुख्य वैज्ञानिक)

वर्तमान अवस्थामा भएका समस्याहरूको समाधानका उपायहरू

हालको उखु उत्पादनको अवस्था र यसमा भएका समस्या समाधानका लागि चिनी उत्पादनमा आत्म निर्भर हुनु नै प्रमुख लक्ष हो । आत्म निर्भर हुनका लागि उखु उत्पादनको लक्ष्य आगामी ५ वर्षका लागि यस प्रकार लिनु पर्ने हुन्छ ।

१. चिनीमा आत्म निर्भरताका लागि उखु उत्पादन कार्यक्रम:

विगत १० वर्षमा भएका २० हजार हेक्टर क्षेत्रफल विस्तार र ६ टन हेक्टर उत्पादकत्व वृद्धिलाई आत्मसात गर्दै आगामी ५ वर्षमा उत्पादकत्व तथा क्षेत्रफल विस्तारको लक्ष्य निम्नानुसार राख्न सकिन्छ ।

क) क्षेत्रफल विस्तार: प्रतिवर्ष २ हजार हेक्टरका दरले विस्तार हुँदा पनि हाल भएको लगभग ७९००० हेक्टरबाट आगामी ५ वर्षमा जम्मा क्षेत्रफल ९० हजार हेक्टर हुने सजिलै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

ख) उत्पादकत्वमा वृद्धि: उत्पादकत्वमा भने हाल देखिएको राष्ट्रिय उत्पादन ४६ टन। हेक्टरलाई अथक प्रयासका साथ प्रभावकारी कार्यक्रम र नीतिगत सुधार गरी निम्नानुसार वृद्धि गर्नु पर्ने हुन्छ ।

ग) उखु उत्पादन विशेष कार्यक्रम: यस कार्यक्रमका लागि प्रधानमन्त्री विशेष कार्यक्रम अन्तरगत वा प्रांतीय सरकारहरूले विशेष उत्पादन कार्यक्रम बनाई उखु उत्पादनका सम्भावित जिल्लाहरू मोरंग, सुनसरी, सिरहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, रौतहट, वारा, पर्सा, नवलपरासी, पूर्व, नवलपरासी पश्चिम, कपिलवस्तु तथा कंचनपुर गरी १३ जिल्लामा जोन तथा सुपर जोन कार्यक्रम बनाई आगामी आ.व. २० हजार हे. बाट शुरु गरी ५ वर्षमा ३० हजार हे. पुऱ्याउनुपर्ने छ। हाल उत्कृष्ट कृषकहरूले ७०—८० टन। हेक्टर उत्पादकत्व लिइरहेका अवस्थामा यस्ता विशेष कार्यक्रमहरूले भएका प्रविधिबाट नै उक्त उत्पादकत्व लिन सक्ने छन् र आगामी ५ वर्षमा ३० हजार हेक्टरमा ९० टन। हेक्टरसम्म उत्पादकत्व हासिल गर्न सक्ने छन् ।

घ) राष्ट्रिय उत्पादकत्वमा वृद्धि : २० देखि ३० हजार हेक्टरमा हुने उक्त कार्यक्रमले अन्य छिमेकी कृषक र क्षेत्रफलमा पनि प्रभाव पार्दै गर्दा ३ वर्षमा ५० टन। हेक्टर र ५ वर्षमा ५५ टन। हेक्टर दरले वृद्धि हुने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

ङ) राष्ट्रिय उत्पादनमा वृद्धि: माथि उल्लेख भए अनुसार कूल उत्पादनमा यस प्रकार वृद्धि हुनेछ। विशेष कार्यक्रम अन्तरगत ३० हजार हेक्टरबाट प्राप्त हुने परिमाण ३००००“९० टन। हेक्टर= २७००००० मे.टन

बाँकी अन्य क्षेत्रफल ६० हजार हेक्टरबाट प्रति हेक्टर ५५ टनका दरले हुने परिमाण ६००००“५५ टन। हेक्टर= ३३००००० मे.टन

जम्मा उत्पादन हुने परिमाण = २७०००००+३३०००००=६० लाख मे.टन

च) उखु मिलको क्षमतामा सुधार: उखु मिलहरूको कमाण्ड क्षेत्र र मेशिनहरूको क्षमताबाट हुन सक्ने सुधारबाट हाल उत्पादित उखु मध्ये ऋसिंगमा गएको परिमाण ५६% बाट ७०% सम्म वृद्धि हुन सक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ । यसैले ६० लाख मे.टन मध्ये ७०% ऋसिंगमा गएमा हाल ऋसिंग भइरहेको परिमाण २० लाख मे.टन बाट वृद्धि भइ ४२ लाख मे.टन मिलहरूमा ऋसिंगका लागि उखु परिमाण प्रयोग हुनेछ । हालको चिनी उपलब्धी (Recovery) प्रतिशत

८.५% का आधारमा पनि ३ लाख ५७ हजार मे.टन चिनी उत्पादन हुनेछ । जुन गत वर्ष उत्पादित १,७८,००० मे.टन भन्दा दोब्बर परिमाण हो । यस प्रकार हालको देशको चिनीको माग २५००००—३००००० मे.टनको मागबाट ५ पाँच वर्षमा हुने वृद्धिको मागलाई समेत सम्बोधनगरी आत्म निर्भर हुन सक्ने सुनिश्चितता प्रदान गर्ने छ । यदि चिनी उपलब्धी रिकोभरी प्रतिशतमा ९—९.५% को वृद्धि भएमा यो परिमाण सजिलै प्राप्त गर्न सकिने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

यसका लागि प्राविधिक क्षमतामा वृद्धि गर्नुका साथै नीतिगत सुधार समेत हुन आवश्यक छ जो निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

२. समस्या समाधानका प्राविधिक तथा नीतिगत उपायहरू

क) अनुसन्धानमा सुधार

१. नयाँ जातहरूको विकाश यसका लागि राष्ट्रिय उखुवाली अनुसन्धान कार्यक्रममा अध्ययनका लागि उखु जर्मप्लाज्म उपलब्धताको पहुँच बढाउने

- उखु मिलसँगको सहकार्य बढाई जातहरूको अध्ययनमा तिब्रता

- केन्द्रिय स्तरको पहलमा भारत सरकारको सहयोगमा उखुको जर्म प्लाज्म तथा जातीय परिक्षण अध्ययनस्थल नेपालमा गराई उपलब्धताको पहुँच बढाउने ।

२. दिर्घकालिन समाधानका लागि उखु प्रजनन कार्य गर्न पूर्वाधार विकाश गर्ने ।

- म्युटेशन (Mutation) ब्रिडिग, टिस्यु कल्चर प्रविधि विकाश यसका लागि राष्ट्रिय उखुवाली अनुसन्धान कार्यक्रमको क्षमता विस्तार गर्ने (मानव स्रोत विकाश तथा भौतिक संरचना सुधार गर्नु पर्दछ ।

३. वाली संरक्षण तथा वाली व्यवस्थाका अन्य पक्षका प्रविधि विकाश गर्ने ।

४. यान्त्रीकरण प्रयोगका लागि प्रविधि विकाश गर्ने ।

- कृषि औजार अनुसन्धान संस्थाहरूसँगको सहकार्य बढाई उपयुक्त उपकरणहरूको परिक्षण, दिजाइनिगमा तिब्रता ल्याउने ।

५. प्रदेशिक तथा भौगोलिक क्षेत्रको आवश्यकता अनुसार अनुसन्धान स्थलहरूको विकाश गरि

अनुसन्धान कार्यक्रमलाई सबल बनाउने ।

६. विउ प्रसारण कार्यक्रममा सुधार गरि खेति प्रविधि सहित विउको पहुँच छिटोसँग कृषक समक्ष पुऱ्याउनुपर्ने ।

ख) उखु प्रविधि प्रसारण

उखु प्रविधि प्रसारणमा चिनी मिलहरूको कमाण्ड क्षेत्र किटान गर्ने र प्राविधिक सहयोग तथा समन्वयका लागि अनुसन्धान तथा प्रादेशिक एवं स्थानीय सरकारहरूले कार्यक्रम बनाई संचालन गर्ने ।

१. उखु खेति क्षेत्रहरूमा आवश्यकताको आधारमा जोन, सुपर जोन कार्यक्रमहरू गर्ने सलग्न गराउने, तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
२. प्रदेश तथा स्थानीय स्तरमा भएका जनशक्तिलाई उखु विकाश कार्यक्रममा सलग्न गराउने, तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
३. अनुसन्धान तथा उखु मिलले संचालन गर्ने कार्यक्रमहरूमा समन्वय गरि अनुदान, उत्पादन, बजारिकरण एव प्रविधि हस्तान्तरणलाई तिब्रता दिने ।

- उखु कृषकहरूको अभिलेख राख्ने
- बिमा तथा ऋण व्यवस्थापनमा सहजता
- यन्त्रीकरण प्रयोगमा कृषकहरूको पहुँच पुऱ्याउन कस्टम हायारिग सेन्टरको व्यवस्था गर्ने ।
- उखुको मूल्य निर्धारणमा समन्वय
- उखुको भुक्तानी यथाशिघ्र कृषकहरूलाई दिने व्यवस्था
- उखु खेति विस्तार एव विउ उत्पादन तथा वितरणको सुलभ व्यवस्था गराउने ।

ग) उखु उद्योगहरूले गर्नुपर्ने कार्यक्रममा सुधार

- कृषकहरूको उखुको मूल्य भुक्तानी समय मै गर्ने
- मिलको क्षमता अनुसार उखु कृषकहरूलाई उखु उत्पादनका लागि प्राविधिक सहयोग

पुन्याउनु, क्षेत्रफल तथा उत्पादन बढाउन कार्यक्रम बनाउनुपर्ने ।

- उखु उत्पादन बढाउन अनुसन्धान तथा प्रसारका निकायसँग समन्वय बढाउने ।
- मिलको ऋसिंगको क्षमता बढाउन पुराना मेशिनरी पार्टहरूलाई परिवर्तन गरि अपडेट गर्ने ।
- मिल नियमित रूपले चलाउने व्यवस्थाको लागि उखु परिमाण सुनिश्चितता हुन् कृषकहरू बीच अग्रिम समझदारी, चलानी दिने प्रक्रियामा सुधार।व्यवस्थित गर्ने । किसानहरूसँग उखु खेतिको सम्झौता गरी खेती गराउने जसले गर्दा मिलपनि सुचारुरूपले चलने र किसानहरू पनि निश्चिन्त भाई उखुखेती गर्न प्रेरित हुने छन् ।
- उखु खेति विस्तार गरि चिनीमा आत्मनिर्भर हुन नेपाल सरकारलाई उपयुक्त नीति बनाउन सहयोग गर्ने ।

घ) नीति निर्माण निकायहरूमा हुनुपर्ने सुधार

कृषि तथा पशु पन्क्षि एव उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयहरूका तर्फबाट हुनु पर्ने सुधारहरू:

१. उखु खेति विस्तार तथा चिनीमा आत्मनिर्भर बन्न सबै सरोकारवालाहरूलाई समेट्ने गरि नीति निर्माण गर्नुपर्ने (दुवै मन्त्रालयहरू)
२. उखु मूल्य निर्धारणमा सुधार गरि कृषकहरूले उखुको भुक्तानी समयमै पाउने व्यवस्थामा अग्रणी भूमिका बहन गर्नुपर्ने (दुवै मन्त्रालयहरू)
३. कृषकहरू बीच मल, बिउ, प्रविधि, बिमा तथा अन्य आर्थिक सहयोग समयमै पुर्याउन सबै सरोकार वालाहरू बीचको समन्वय प्रभावकारी बनाउने । (कृषि तथा पशु पंक्षी मन्त्रालय)
४. उखु तथा चिनिको माग र आपूर्तिलाई व्यवस्थित गर्न सबै क्षेत्रबाट उखु तथा चिनी बोर्डको माग भएकाले अधिकार प्राप्त उखु तथा चिनी विकास बोर्डको स्थापना गर्ने जसले उखु खरिद तथा भुक्तानीको व्यवस्था समेतलाई सहज बनाउने छ ।
५. उखुको सह उत्पादनको उचित व्यवस्थापनका लागि उद्योगीहरूसँगको समन्वयमा नीति निर्धारण गरि उखु उत्पादनलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउने (दुवै मन्त्रालय)
६. देशमा चिनी उत्पादनको परिमाणको आधारमा चिनी आयात गर्ने र स्वदेशी उत्पादनको बजारलाई प्रतिकुल हुनबाट नियन्त्रण गर्ने । (उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय)

७. प्रभावकारी अनुगमनका लागि कृषि तथा पशुपंक्षी मन्त्रालयमा उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, समेतका प्रतिनिधित्व गराई अनुगमन तथा समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउने ।

८. सरकारी निकाय अर्जतगत रहेको वीरगंज चिनी कारखाना र लुम्बिनी चिनी मिललाई पनि चालु अवस्थामा ल्याउन पर्ने जसले गर्दा निजीस्तरमा भएका मिलहरुको विकल्प एवं नमूनाको रूपमा संचालन गर्न नीजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्ने छ ।

६. अध्ययनको विषय: दूध उत्पादनको लागत अध्ययन विश्लेषण तथा लागत घटाउने उपायहरु बारे अध्ययन

परामर्शदाता: डा.दिनेश प्रसाद पराजुली, पिएच.डि.(पशु विज्ञान)

आगामि दिनमा अपनाउनु पर्ने कार्यहरु

हाम्रो देशमा दूध तथा दुग्ध पदार्थको माग बार्षिक ८—१० प्रतिशत को दरले बढिरहेको छ भने कृषकहरुको दूधको उत्पादन लागत बढि हुनगइ बजारमा आयातित दूधको मुल्य र गुणस्तर संग प्रतिस्पर्धा गर्न कठिन छ । दूधको उत्पादन लागत निकाल्ने प्रकृत्यामा धेरै कारकले असर पारेको हुन्छ । फार्मको आकार, फार्म रहेको भौगौलीक स्थान, दुधालु पशुको जात, पशु पालन प्रणाली र व्यवस्थापकिय पद्यति अनुसार दूधको उत्पादन लागत फरक पर्छ । दुधालु पशु पालनमा लाग्ने कुल खर्चमा ६०— ७० प्रतिशत खर्च आहारा व्यवस्थापन मा लाग्ने भएको ले घांसमा आधारित पशु पालन गर्न सकेमा दूधको उत्पादन लागत कम हुन जान्छ । त्यस्तै उपयुक्त आहारा व्यवस्थापन, प्रभावकारी पशु स्वस्थ सेवा, बैज्ञानिक प्रजनन् प्रणाली अपनाइ बजार सुनिश्चित गरेर पशु पालन गरेमा दूधको उत्पादन लागत कम गर्न सकिन्छ । साथै दूधको कारोवार गर्ने निजि दुग्ध उद्योग तथा सहकारीले आफ्नो व्यवस्थापन चुस्त बनाई नोक्सान घटाउदै संचालन खर्च कम गर्न सकेमा कृषकहरुलाइ दूधको बढि मुल्य दिन सकिन्छ । तसर्थ दूधको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गर्दै दूधको बजारिकरण बढाउन निम्न कार्यहरु अपनाउन सकिन्छ:

- दूध संकलन केन्द्रको संजाल फैलाउने र दूध प्रशोधन उद्योगहरुको क्षमता बिस्तार गर्ने ।
- नीतिगत पक्षलाई समेटने जस्मा काचो दूधको गुणस्तर कायम गर्ने, व्यवसायिक डेरिफार्म संचालनको लागि न्यून व्याजदरमा सहज रूपले ऋणको व्यवस्था, प्रभावकारी पशु बिमाको व्यवस्था, उन्नत नक्षको दुधालु पशु श्रोत केन्द्रको संख्या बढाउने र नियमन गर्ने, दूधको

मुल्य श्रृखला प्रणालीमा उपयुक्त कोल्ड चेन प्रणाली लाइ अनिवार्य रूपमा स्थापित गराउने ।

- प्राविधिक पक्षमा पशु आहारा खास गरि घांसको बिकास, पशु स्वास्थ्य सेवा र पशु प्रजनन जस्ता कृयाकलापमा बढावा दिने ।
- सबै स्थानमा खासगरि दुग्ध पकेट क्षेत्रमा दूधको उत्पादन लागत समेत घटाउन सकिने गरि प्रभावकारी पशु सेवा प्रशार कार्यक्रम लागु गर्ने ।
- दूधको उपभोग बढाउने (दूधको विविधिकरण, स्कुल मिल्क फिडिग, सुरक्षा निकायमा संलग्न सुरक्षाकर्मिहरूको रासनको मेनुमा दूधलाइ समावेश गराउने आदि माध्यम बाट)।
- मध्यम स्तरिय प्राविधिक तयार गर्ने ।
- सरकारी स्तरबाट अनुदान दिदा आफ्नै फार्ममा बाछ्छि या पाडि हुर्काइरहेका (Replacement stock) डेरि कृषकहरूलाइ प्राथमिकतामा राख्ने । साथै गुणस्तरिय दूध उत्पादनको परिमाणको आधारमा अनुदान दिने ।

अनुसूची ३

केन्द्रस्तर किसान संघ/संगठन संजाल र संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमको प्रतिवेदन

मिति २०७६/०९/२८ र २९ गते नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद (नार्क) खुमलटारमा केन्द्रस्तर किसान संघसंगठन संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम कृषि पशुपन्छी र सहकारीसंग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रका करिव ११५ जनाको सहभागितामा सम्पन्न भएको थियो। कार्यक्रमको कार्यपत्रको प्रस्तुती पश्चात सहभागीहरुबाट उठेका पत्र र जिज्ञासा बारेमा छलफल भएको थियो ।

किसान संघ/संस्था र संजालका पदाधिकारीहरुबाट उठेका जिज्ञासा, समस्याहरु र छलफलका विषयहरु:

जिज्ञासा

- रसायनिक मलखाद यूरिया, डि.ए.पी. पोटासमा वितरकलाई दिदै आएको अनुदान रकम सम्बन्धमा
- कार्वन ब्यापारबाट वितरण गर्दै आएको अनुदान रकम एकद्वार प्रणाली बनाई दोहोरोपना हुनबाट बचाउने र वास्तविक कृषक उधमीहरुसमक्ष कसरी अनुदान पुरयाउन सकिन्छ
- उखु कृषकहरुको भूक्तानी र नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने अनुदान सम्बन्धमा
- कृषि पेशालाई कसरी दिगो र मर्यादित तुल्याउन सकिन्छ
- विदेश यूवा पलाएनलाई कम गरी कसरी रोजगारी सिर्जना गर्न सकिन्छ

समस्या

- अनुदानको रसायनिक मल वितरणमा ढुवानीको समस्या भएको
- सहकारीलाई डिलर सिप लिन समस्या भएको
- वितरण हुदै आएको रसायनिक मलको उपलब्धता समयमा नपाएको र प्रर्याप्तता नभएको
- भूमीहिन तथा साना कृषकहरुलाई योजना पाउनबाट समस्या भएको

- भूमीहिन तथा साना कृषकहरुलाई वित्तिय संस्थाबाट कृषि कार्यको लागि ऋण लिन समस्या

सुझाव

- रसायनिकमलमा दिदै आएको अनुदानलाई घटाई प्राङ्गागारिक मलमा समेत अनुदान दिनु पर्ने
- साना कृषकहरुलाई उचितसरल कर्जा अनुदान र ऋण उपलब्ध गराउन समस्या भएको किसान आयोगले भूमिका खेल्न आवश्यक भएको।
- कालिमाटी तरकारी बजारमा देखिएको बिचौलियाको समस्या कसरी कम गर्न सकिन्छ र यसमा सरकारले पहल बढाउन पर्ने
- बिना धितो सरल कृषि कर्जा, जमिन चक्ला बन्दी र सिंचाईको आवश्यक पूर्वाधारहरुको व्यवस्था हुनु पर्ने
- बन्य जन्तुबाट भएको बालिनाली तथा मानविय क्षतीको उचित क्षतिपूर्ति र यसबाट बच्न दिर्घकालिन समाधान उपायहरुको खोजि गरिनु गर्ने

अनुसूची ४

प्रदेशस्तर किसान संघ/संगठन तथा संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यशाला गोष्ठीको प्रतिवेदन

मिति २०७६/११/१६ र १७ गते प्रदेश नं. २ स्थित राष्ट्रिय धानवाली अनुसन्धान कार्यक्रम हर्दिनाथ, धनुषा प्रदेशस्तर किसान संघ, संगठन र संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यशाला गोष्ठी कृषि सहकारीसंग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रका करिव १०८ जनाको सहभागितामा सम्पन्न भएको थियो । प्रस्तुत भएका कार्यपत्रहरू लगायत तराइमा उखु खेती गर्ने कृषकहरू भुक्तानी समस्या, आयोगको कार्यक्रम कृषि सेवा टेवाहरूको बारेमा छलफल तथा अन्तरक्रिया र सहभागीहरूबाट उठेका प्रश्न र जिज्ञासा बारेमा छलफल भएको थियो ।

किसान संघ संस्था र संजालका पदाधिकारीहरूबाट उठेका जिज्ञासा, समस्याहरू र छलफलका विषयहरू:

जिज्ञासा

- रसायनिक मलखाद यूरिया, डि.ए.पी. पोटासमा वितरकलाई दिदै आएको अनुदान रकम सम्बन्धमा ।
- विभिन्न आयोजनाहरूबाट सरकारले वितरण गर्दै आएको अनुदान रकम एकद्वार प्रणाली बनाई दोहोरोपना हुनबाट बचाउने र वास्तिक कृषक उद्यमीहरू समक्ष कसरी अनुदान पुर्याउन सकिन्छ ।
- कृषि पेशालाई कसरी दिगो र मर्यादित तुल्याउन सकिन्छ ।
- विदेश यूवा पलायनलाई कम गरी कसरी रोजगारी सिर्जना गर्न सकिन्छ

समस्या

- उखुको मूल्य करार कार्यान्वयनमा एक रुपता नहुनु ।
- उखु कृषकहरूको भुक्तानी र नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउने अनुदान सम्बन्धमा ।
- अनुदानको रसायनिकमल वितरणमा ढुवानीको समस्या भएको ।
- सहकारी लाई डिलरसिप लिन समस्या भएको ।

- भूमीहिन तथा साना कृषकहरुलाई योजना पाउनबाट समस्या भएको ।
- भूमीहिन तथा साना कृषकहरुलाई वित्तिय संस्थाबाट कृषिकार्यको लागि ऋणलिन समस्या भएको ।
- वितरण हुँदै आएको रसायनिकमलको उपलब्धता समयमा नपाएको र प्रर्याप्तता नभएको

सुझाव

- उखुको germplasm को समस्याको नितिगत समाधान खोज्नु पर्ने ।
- बीरगंज चिनी मिल बन्द भएकोले संचालनको लागि पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- सहकारीमा आधारित चिनिमिल संचालनमा ल्याउन पहल गर्नु पर्ने ।
- कृषि क्षेत्रमा भएका नीतिलाई व्यवहारिक नीतिमा लागु गर्न नसकिएकोले सबैले पहल कदमी चाल्नु पर्ने देखिन्छ ।
- किसानको लागि आएको सेवासुविधा र अनुदान रकम वास्तविक किसान समक्ष पुग्न नसकेकोले यसलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- किसान पेन्सीनको व्यवस्थालाई छिटो कार्यन्वयनमा ल्याउनु पर्ने ।
- रसायनिकमलमा दिँदै आएको अनुदानलाई घटाई प्राङ्गारिकमलमा समेत अनुदान दिनु पर्ने
- साना कृषकहरुलाई उचित सरल कर्जा अनुदान र ऋण उपलब्ध गराउन समस्या भएको किसान आयोगले भूमिका खेल्न आवश्यक भएको ।
- जलवायू परिवर्तनकोले साना कृषकहरुमा परेको असर र प्रभावलाई कसरी न्यूनीकरण गर्ने ।
- बिना धितो सरल कृषि कर्जा, जमिन चक्ला बन्दी र सिंचाईको आवश्यक पूर्वाधारहरुको व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- बन्धु जन्तुबाट भएको बालिनाली तथा मानविय क्षतीको उचित क्षतिपूर्ति र यसबाट बच्न दिर्घकालिन समाधान उपायहरुको खोजि गरिनु गर्ने ।

अनुसूची ५

जिल्लास्तर किसान संघ, संगठन/संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम तथा समस्या पहिचान सम्बन्धि कार्यक्रमको प्रतिवेदन

१. पर्वत

मिति २०७६/०९/६ देखि ९/७ सम्म पर्वत जिल्लाको फलेबास नगरपालिकाको सभाहलमा जिल्लास्तर किसान संघ/संगठन,संस्थाहरुको क्षमताअभिवृद्धि कार्यक्रम कार्यक्रममा जम्मा ९७ जनाको सहभागी रहेको थियो ।

पर्वत जिल्लाका किसान संघ,संगठन,संस्थाहरुको प्रतिनिधिहरुले कृषि क्षेत्रका मुख्य मुख्य समस्या तथा तिनका समाधानका सुझावहरु प्रस्तुत भएको थियो ।

समस्या

- बजारको समस्या तथा बिचोलियाको बिगबिगी,
- बादरको समस्या,
- अनुदानको सदुपयोग हुन नसकेको,
- कृषि ऋण र बिमा मा कृषकहरुको सहज पहच हुन नसकेको,
- मल तथा बिउबिजनको अभाव
- समय सापेक्ष तालिमको अभाव
- कृषि क्षेत्रमा कार्यक्रम संचालनमा संघ/प्रदेश/ स्थानीय निकायको स्पष्टअधिकार तथा कार्य क्षेत्रको अभाव

कार्यक्रमबाट प्राप्त उपलब्धि :

- राष्ट्रिय किसान आयोगको गठनको औचित्य बारे जानकारी प्रदान गरिनुका साथै सरोकारवाला पक्षहरुसँग सम्बन्ध सुधारको अवसर प्राप्त भयो
- राष्ट्रिय किसान आयोगले निर्वाह गर्नुपर्ने भुमिका र जिम्मेवारी बारे थप सुसुचित हुने अवसर प्राप्त भयो
- वास्तविक किसानको पक्षमा काम गर्ने हौसला र उत्प्रेरणा पैदा गरायो ।

- कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय र उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, उर्जा जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय एवं राष्ट्रिय योजना आयोगको सहकार्य र समन्वयमा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने आवश्यकताको बोध भयो ।
- राष्ट्रिय किसान आयोगबारे सर्वसाधारण र सरोकारवाला पक्षहरूमा सकारात्मक धारणाको विकास गराउन कार्यक्रम सफल रहयो ।
- कृषकहरूको समस्या बुझ्ने र त्यस प्रति सरकारी कार्यालयहरूको सम्बोधन सम्बन्धमा के कस्तो व्यवस्था भएको छ भनी यथार्थ जानकारी प्राप्त भयो ।
- कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण र औद्योगिकिकरण सम्बन्धमा देखिएका सम्भाव्यता सम्बन्धमा कृषक एवं सरोकारवालाहरूबाट व्यावहारिक जानकारी भयो ।
- नेपालमा कृषि सहकारी संघ संस्थाहरूको क्रियाकलाप, समस्याहरू र समस्या समाधानका बाटाहरू बारे छलफल गरियो ।
- पर्वत जिल्लामा कार्यक्रमहरूमा बजेट बाँडफाड बारे जानकारी प्राप्त भयो ।

२. बारा

परिचय:

मिति २०७६/०९/१७२१८ गते क्षेत्रिय कृषि अनुसन्धान परिषद परवानीपुर, बारामा जिल्लास्तर कृषक संघ र संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धी कार्यक्रम कृषि संग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रका अगुवा कृषक तथा कृषक प्रतिनीधि सहभागीहरूको सहभागिता सम्पन्न भएको थियो ।

कृषक संघ/संस्था तथा संगठनका पदाधिकारीहरूबाट उठेका जिज्ञासा, समस्याहरू र छलफलका विषयहरू:

- उखु खेती गर्ने कृषकहरूको भूक्तानी सम्बन्धमा ।
- उखु खेती गर्ने कृषकहरूलाई सरकारले उपलब्ध गराउदै आएको अनुदान रकम कृषकको खातामा सोझै उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा ।
- कृषकलाई बैंक तथा वित्तिय संस्थाहरूले उपलब्ध गराउने सरल कर्जा सम्बन्धमा ।
- कृषि कार्यालय कृषि ज्ञान केन्द्रबाट कृषकहरूलाई दिईने अनुदान रकम वास्तविक कृषकहरूले

नपाएको र बिचौलियाले प्राप्त गरेको र अनुदान लिने प्रकृया लामो र कागज मुखी भएको ।

- कृषकहरूले आवश्यक परेको समयमा भने जति रसायनिक मलखाद नपाएको ।
- वितरण हुँदै आएको रसायनिकमलको उपलब्धता समयमा पनि नभएको र प्रयासता पनि नभएको ।
- खेती गर्न चाहने कृषकको हातमा जग्गा नभएको र लिजमा लिन चाहनेले पनि लामो समय सम्म नपाउने समस्या भएको ।
- साना तथा मझौला कृषकहरूको हातमा सरकारी अनुदानहरू नपुगेको ।
- खुला सिमाका कारण आउने ताजा तरकारी खेतीले गर्दा नेपालकको तरकारीले प्रतिस्पर्दा गर्न नसकने अवस्था भएको ।
- साना कृषकहरूलाई उचितसरल कर्जा अनुदान र ऋण उपलब्ध गराउन किसान आयोले के भूमिका बारेमा के छ ।
- कालिमाटी तरकारी बजारमा बिचौलिया समस्या समस्या कसरी कम गर्न सकिन्छ र यसमा सरकारले गरेको पहल के रहेको छ ।
- जलवायू परिवर्तनका कारण साना कृषकहरूलाई बढी समस्या हुने गरेको यसबाट साना कृषकहरूमा प्रत्यक्ष परेको असर र प्रभाव बारेमा ।
- बन्य जन्तुबाट भएको बालीनाली तथा मानविय क्षतीको उचित क्षतिपूर्ति र यसबाट बच्न दिर्घकालिन समाधान उपायहरू ।
- विभिन्न आयोजनाहरूबाट सरकारले वितरण गर्दै आएको अनुदान रकम एकद्वार प्रणाली बनाई दोहोरापाना हुनबाट बचाउने र वास्तिक कृषक उधमीहरू सम्म कसरी अनुदान पुरयाउने ।
- विदेश यूवा पलायनलाई कम गरी उनीहरूलाई स्वदेशमानै रोजगारी सिर्जना गर्न सकिन्छ ।
- कृषकहरूलाई नगदमा अनुदान दिने प्रणाली भन्दा कृषि जन्य औजार र उपकरणमा दिनु पर्ने ।
- सिचाईको लागि पनि विधुत शुल्कमा अनुदान व्यवस्था र पूर्वाधारमा जोड दिनु पर्ने आदी महत्वपूर्ण विषयहरूमा कृषकहरूले प्रश्न तथा जिज्ञासा राख्नु भएको थियो ।

३. चितवन

राष्ट्रिय किसान आयोगको आ.व. २०७६/०७७ को स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार मिति २०७६/१०/२७ र २८ गते चितवनमा जिल्लास्तर किसान संघ,संगठन,संस्थाहरुको क्षमता अभिवृद्धी कार्यक्रम संचालन भएको थियो। आयोगका विज्ञ सदस्य श्री उदय चन्द्र ठाकुरबाट साथै राष्ट्रिय किसान आयोगको परिचय, किसान अधिकार तथा सम्पन्न कार्यहरु,ए.डि.एस. तथा संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि नमुना कृषि तथा पशुपन्छीपालन सम्बन्धी नमुना कार्यक्रम बारे कार्यपत्रको थियो । कृषि ज्ञान केन्द्रका प्रमुख श्री राजन ढकालले ज्ञान केन्द्रका कार्यक्रम बजेट बारे कार्यपत्र प्रस्तुत भएको थियो । संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि नमुना कृषि तथा पशुपन्छीपालन सम्बन्धी नमुना कार्यक्रमको २ प्रति भरतपुर जिल्ला समन्वय समितिको संयोजकज्यूलाई हस्तान्तरण गरिएको थियो । कार्यक्रममा कुल ९० जनाको सहभागी रहेको थियो ।

कार्यक्रमबाट प्राप्त उपलब्धि :

- राष्ट्रिय किसान आयोगको गठनको औचित्य बारे जानकारी प्रदान गरिनुका साथै सरोकारवाला पक्षहरूसँग सम्बन्ध सुधारको अवसर प्राप्त भयो ।
- राष्ट्रिय किसान आयोगले निर्वाह गर्नुपर्ने भुमिका र जिम्मेवारीबारे थप सुसूचित हुने अवसर प्राप्त भयो ।
- वास्तविक किसानको पक्षमा काम गर्ने हौसला र उत्प्रेरणा पैदा गरायो ।
- कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय र उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, भुमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिवी निवारण मन्त्रालय, उर्जा जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालय एवं राष्ट्रिय योजना आयोगको सहकार्य र समन्वयमा योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्नु पर्ने आवश्यकताको बोध भयो ।
- राष्ट्रिय किसान आयोगबारे सर्वसाधारण र सरोकारवाला पक्षहरुमा सकारात्मक धारणाको विकास गराउन कार्यक्रम सफल रहयो ।
- कृषकहरुको समस्या बुझ्ने र त्यस प्रति सरकारी कार्यालयहरुको सम्बोधन सम्बन्धमा के कस्तो व्यवस्था भएको छ भनी यथार्थ जानकारी प्राप्त भयो ।
- कृषि क्षेत्रको ब्यवसायिकरण र औद्योगिकिकरण सम्बन्धमा देखिएका सम्भाव्यता सम्बन्धमा कृषक एवं सरोकारवालाहरुबाट व्यावहारिक जानकारी भयो ।

- नेपालमा सहकारीर कृषि सहकारी संघ संस्थाहरूको क्रियाकलाप, समस्याहरू र समस्या समाधानका बाटाहरू बारे छलफल गरियो ।
- भरतपुर महानगरपालिकाको कार्यक्रमहरूमा बजेट बाँडफाड बारे जानकारी प्राप्त भयो ।

४. गुल्मी

राष्ट्रिय किसान आयोगको स्वीकृत कार्यक्रम अनुसार मिति २०७६/०९/३ देखि ९/४ सम्म गुल्मी जिल्लाको जिल्ला समन्वय समितिको सभाहलमा जिल्लास्तर किसान संघ,संगठन संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धी कार्यक्रम संचालन भएको थियो । अतिथिहरूको स्वागत तथा कार्यक्रमको उद्देश्य बारे प्रकाश पार्नु भएको थियो भने आयोगका विज्ञ सदस्यबाट साथै राष्ट्रिय किसान आयोगको परिचय, ए.डि.एस. तथा संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि नमुना कृषि तथा पशुपन्छीपालन सम्बन्धी नमुना कार्यक्रम बारे कार्यपत्र पेश गर्नु भएको थियो। आयोगका सदस्यबाट कृषि सहकारी कार्यपत्र प्रस्तुत भएको थियो । संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका लागि नमुना कृषि तथा पशुपन्छीपालन सम्बन्धि नमुना कार्यक्रमको २ प्रति जिल्ला समन्वय समितिका प्रमुख तथा मेयरज्यूलाइ हस्तान्तरण गरिएको थियो । । कार्यक्रममा सबै गरी ६८ जनाको सहभागी रहेको थियो ।

गुल्मी जिल्लाका किसान संघ संगठन, संस्थाहरूको प्रतिनिधिहरूले कृषि क्षेत्रका मुख्य मुख्य समस्या तथा तिनका समाधानका सुझावहरू प्रस्तुत भएको थियो ।

समस्याहरू

- ❖ बन्यजन्तु खासगरी बादरको समस्या
- ❖ बजारको तथा बिचौलियाको बिगबिगी तथा
- ❖ अनुदानको सदुपयोग हुन नसकेको,
- ❖ कृषि ऋण र किसाना कृषकहरूको सहज पहुच हुन नसकेको,
- ❖ मल तथा विउबिजनको अभाव
- ❖ कृषि कार्यक्रम संचालनमा संघ/प्रदेश र स्थानीय निकायको स्पष्टतथा कार्य क्षेत्रको अभाव ।

अनुगमन

अनुगमन कै क्रममा तरकारी फार्म तथा सुन्तला फार्म अनुगमन गरी किसानहरूको समस्या पहिचान गरियो भने अनुगमन कै क्रममा पाल्पा जिल्लामा प्रदेश सरकारबाट संचालित नमुना

स्मार्ट गाउ कार्यक्रम अनुगमन गरी संचालक समितिका सदस्यहरूसंग अन्तरक्रिया गरियो । प्रदेश सरकारकाट गत आ.व.मा संचालित बाखाको उक्त कार्यक्रममा अनुदानको दुरुपयोग भनी पत्रपत्रिकामा आएकोले बास्तविक स्थिति के रहेछ भनी अनुगमन तथा अन्तरक्रिया गरिएको थियो । ८० प्रतिशत प्रदेश सरकारको अनुदानमा संचालित उक्त कार्यक्रममा बजेट तथा कार्यक्रम ढिलोगरी किसानहरुले प्राप्त गरेको हुदा बारनाका खोर बनाउन तथा बाखा खरिद गर्ने कार्य समयमैहुन नसक्दा विवाद देखापरेको र अनुगमन भ्रमण गरिएका स्थानमा खोर बनेका र बाखा खरिद भएको देखियो । त्यस्तैगरी पाल्पामा राँगो सकलन केन्द्र तथा बंगुर फार्म पनि अनुगमन गरियो ।

५. काठमाण्डौ

मिति २०७६/१०/०७ गते राष्ट्रिय किसान आयोग कार्यालय कीर्तिपुरमा कृषि सहकारीका समस्या पहिचानको लागि अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम कृषि तथा कृषि सहकारीसंग सम्बन्धित विभिन्न क्षेत्रका करिव २० जनाको सहभागितामा सम्पन्न भएको थियो ।

कृषि सरहकारी संघ संस्थाका पदाधिकारीहरुबाट उठेका कृषि सहकारी सम्बन्धिका सवाल तथा छलफलहरु:

- ❖ सहकारी संस्थालाई सरकारले क्षेत्राधिकार माथि बन्देज लगाउदै आएकोले यस सम्बन्धमा आयोगको भूमिका खेलि दिनु पर्ने ।
- ❖ सहकारी संस्थाहरुले नै कृषि उपजहरुको विमा गर्ने पाउने प्रावधान ल्याउनु पर्ने ।
- ❖ दिर्घकालन कृषि रणनीति २०१५-२०३५ को लक्ष्य अनुसार सहकारीको भावना र उदेश्य अनुसार कार्यक्रम तथा नीतिमा समेट्नु पर्ने ।
- ❖ सबै कृषि सहकारी संस्थाहरुलाई उत्पादन तथा बजारीकरण संग अनिवार्य जोड्नु पर्ने ।
- ❖ नेपाल सरकारले वितरण गर्ने अनुदान रकममा अनियमितता छ यसमा रोक्न किसान आयोगले पहल गर्नु पर्ने ।
- ❖ उत्पादनको आधारमा अनुदानको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- ❖ कृषकस्तरको मौरीपालन तालिमको लागि किसान आयोगले सम्बन्धित निकायमा पहल गरी दिनु पर्ने ।
- ❖ प्याज तथा लसुन खेती कार्यक्रमको लागि लगानीको पहल बढाई दिनु पर्ने ।
- ❖ बोयर जातको बाखाको पाठापाठीहरुको लागि किसान आयोगबाट व्वस्थाका लागि पहल गरिदिनु पर्ने ।
- ❖ कृषकहरुले गरेका फार्महरुको पनि आयोगबाट अनुगमन गरिदिनु पर्ने ।

- ❖ रसायनिक मलखादको कमी भएकोले समयमै उपलब्ध गराउन पहल र भक्तपुरमा कृषि उपज भण्डारणको लागि समस्या भएकोले यसको लागि पहल गरिदिनु पर्ने ।
- ❖ DDOP कार्यक्रम बिचमानै अलपत्र भएकोले त्यसलाई पुन संचालतमा पहल गरिनु पर्ने ।
- ❖ ADS को लक्ष्य अनुसार कार्यान्वयन पक्ष कामजोर रह्यो यसको लक्ष्य उदेश्य प्रसीको लागि पहल गर्नु पर्ने ।
- ❖ कृषि उपजको सिन्डिकेटलाई हटाउन कृषि सरकारीको बजारलाई ठाँउ ठाँउमा विस्तारको योजना बढाउनु पर्ने र संचालनमा रहेकालाई आवश्यक सहयोग गर्नु पर्ने ।
- ❖ जोन र सुपरजोन कार्यक्रमलाई कृषि सहकारीको कार्यक्रम संग जोडनु पर्ने ।

पर्वत जिल्लामा संचालन गरिएको विभिन्न फर्महरू स्थलगत अनुगमन

१. धौलागिरी मौरी तथा एग्रो सेन्टर, मोदी -२, पाटीचौर, पर्वत:

पर्वत जिल्ला स्थित मोदी गाँउपालिका स्थित धौलागिरी मौरी तथा एग्रो सेन्टरमा किसान आयोगका अध्यक्ष, सदस्य र कर्मचारीहरू सहितको टोलीले अवलोकन गरी सेन्टरका संचालक श्री गंगा तिमिल्सिनासंग अन्तरक्रिया गरियो । धौलागिरी मौरी तथा एग्रो सेन्टरमा ३५ घर मौरी रहेको । २०७५ सालमा कृषि ज्ञान केन्द्र, पर्वतबाट रकम रु. ४ लाख अनुदान प्राप्त गरेकोले मौरी पालनमा केही भए पनि ब्यवसायी बढाउनका लागि सहयोग भएको जानकारी प्राप्त भएको ।

मौरी क्षेत्रमा बजारको समस्या नभएको । पर्वत जिल्लामा मौरीपालक कृषकहरू मध्ये केहीले मौरीपालनलाई मुख्य र केहीले सहायक पेशाको रूपमा लिएका छन् । पर्वत जिल्लाका कृषकहरूले बजारमा मह बिक्री वितरण गर्दा व्यापारी तथा सर्वसाधारणलाई अलग अलग मूल्य तोक्ने गरेको जानकारी प्राप्त भयो । समग्रमा मौरीको मह प्रति किलो १००० रुपैयामा बिक्री हुने गरेको पाइयो । मौरीको साथै विभिन्न प्रकारको तरकारी खेती पनि गरेको पाइयो ।

समस्या

१. मौरी पालन गर्नको लागि उपयुक्त तालिमको समस्या
२. उक्त क्षेत्रमा कृषि संग सम्बन्धित कुनै ब्यवसाय गर्न जग्गा भाडा मंहगो र जग्गा भाडा सम्बन्धी कुनै मापदण्ड नभएकोले समस्या भएको ।
३. ब्यवसाय बढाउनको लागि बैङ्कबाट कृषि ऋण पाउनको लागि समस्या रहेको ।

१. मोदी सामुदायिक कृषि फार्म, मोदी, पर्वत:

पर्वत जिल्ला स्थित मोदी गाँउपालिका स्थित मोदी सामुदायिक कृषि फार्ममा किसान आयोगका अध्यक्ष, सदस्य र कर्मचारीहरू सहितको टोलीले अवलोकन गरी फार्मका संचालक श्री बाबुराम तिमिल्सिना र मिन बहादुर पुनसंग अन्तरक्रिया तथा छलफल गरियो । मोदी सामुदायिक कृषि फार्म ७ जनाको रकम रु. १२ लाख रुपैयाको लगानीमा २०६७ साल देखि शुरु गरिएको । उक्त फार्म ६ रोपनी जग्गामा संचालनमा रहेको । हाल उक्त फार्ममा २८ वटा बंगुरको जात रहेको र मुख्य गरी ल्यान्ड्रेस र ल्युरो जातको बंगुर रहेको । मोदी सामुदायिक फार्ममा विभिन्न जातका बंगुर सहित माछा, र हाँस पालन पनि गरिएको फार्मका संचालकबाट जानकारी प्राप्त भएको ।

समस्या

१. बाखा पालनको लागि आवश्यक चोकर मंहगो रहेको ।
२. बडहर र खन्यू जातको घाँस बाखा पालनको लागि उपयुक्त रहेको तर आफ्नै फार्ममा उत्पादित घाँस अपुग रहेकोले बजारमा निर्भर ।
३. जग्गा भाडा मंहगो भएकोले समस्या भएको ।

२. उन्नत जात बाखा फार्म, आम्बोट, कुस्मा नगरपालिका, पर्वत:

पर्वत जिल्लाको कुस्मा नगरपालिका ८, आम्बोट स्थित उन्नत जात बाखा फार्म अवलोकन गरी फार्म संचालक श्री अर्जुन राज गुरुङ्गसँग अन्तरक्रिया गरियो । उक्त बाखा फार्म २०७३ साल देखि एक रोपनी जग्गामा रु. ७ लाख लगानीमा शुरू गरिएको जानकारी फार्म संचालकबाट प्राप्त भएको । हाल बाखा फार्ममा ९० बटा खरी जातको बाखा रहेको । अहिले सम्म सरकारीस्तरबाट कुनै अनुदान प्राप्त नभएको । उक्त फार्मको लागि चाहिने घाँस आफै उत्पादन गर्ने गरेको तर उत्पादन गरेको घाँसले अपुग रहेको । फार्ममा दुई जना मासिक रूपमा र एक जना ज्यालादारी हिसाबले भुक्तानी दिने गरी कर्मचारी रहेको । गण्डकी प्रदेश सरकारसँग अनुदानको लागि १० लाख माग गरेको तर हाल सम्म कुनै अनुदान प्राप्त नभएको ।

समस्या

१. लगानी अनुसारको बजार नपाउँदा धेरै किसानहरू व्यवसाय परिवर्तन बाध्य
२. रहको ।
३. किसानहरूले ऋण खोजेर व्यवसाय सञ्चालन गर्ने गरेको तर सरकारले सहूलियतमा ऋण लगायत कुनै व्यवस्था नगर्दा किसानहरू मर्कामा परेको भनी संचालकद्वारा जानकारी प्राप्त भएको ।
४. माछापालक किसानलाई भुरा उत्पादन गर्ने ह्याचरीको तालिम पनि नभएकोले भुरा उत्पादनमा समस्या भएको जानकारी प्राप्त भएको ।
५. बंगुरपालक किसानलाई बंगुर पालनमा प्राविधिक र चिकित्सक सम्बन्धी सुविधा भनेको समयमा प्राप्त नभएको जानकारी प्राप्त भएको ।

अनुसुची ६ (अनुगमन प्रतिवेदन)

अनुगमन प्रतिवेदन

(अनुगमन भ्रमण अवधि : २०७६/४/२५ गते देखिए ३१ गते सम्म)

क्र.सं.	अनुगमन विवरण तथा समस्या	समाधान । सुझाव
१	श्री बगनासकाली गा.पा.,पाल्पामा २६ गते कार्यक्रम सम्बन्धी संचालन व्यवस्थापन, २७ र २८ गते कार्यक्रम संचालन एवं अनुगमन	ऋण, अनुदान प्रवाह व्यवस्थित गर्नुपर्ने,उत्प्रेरक कार्यक्रमरहेको, आयोगको पहुँच बिस्तार गर्नुपर्ने ।
२	प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत,तरकारी जोनबाट पाल्पा न.पा.६ मदनपोखरामा संचालित ब्यावसायिक तरकारी खेती । संयोजक : श्री पदमराज पौडेल सहित ९ जना सदस्य सहभागी क्षेत्रफल : ४० रोपनी बाली : काँक्रा, काउली, बन्दा, मुला, खोर्सानी, भन्टा टमाटर आदि. नियमित रुपमा उत्पादन गर्न पानीको कमी	सिंचाईको अभाव हटाउन पानी आपूर्ति व्यवस्थापनको लागि सहयोग आवश्यक ।
३	साना किसान कृषि सहकारी, रितीकोट,गा. पा.४, भैरवथान पाल्पा, कार्यक्रम : पाडा पालन, सदस्य संख्या : ७ जना,प्रदेश ५बाट ४लाख अनुदान,१९ पाडा र ५ पाडी गरी जम्मा २४ गोटा पालिएको । आहारामालागत खर्चबढी । स्थायित्वमा समस्या ।	बैज्ञानिक व्यवस्थित गोठ निर्माण र घाँसखेती बिस्तार गर्न अपरिहार्य । ती बिस्तार गर्न अपरिहार्य ।

४	कागती खेती, नमुना कृषि कार्यक्रम,साना किसान सहकारी लिमिटेड,वालिङ न.पा.वडा नं. १४ स्याङजामा १३२ घरधुरी संलग्न,१००० रोपनीमा, ४९लाख रा.सहकारी विकास बोर्ड, २०लाख प्रदेश सरकार र वालिङ न.पा. बाट ट्रायाक्टर तथा ड्रिल मेशीन अनुदान प्राप्त ।	कृषिमा एकीकृत प्रणाली अपनाउने र दिगोपना कायम गर्न कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने
५	वालिङ न. पा. ४, एलादी,खाल्टे,स्याङजा, सुन्तला खेती,११०००बोट,उत्पादन उत्साहजनक, होम स्टे संचालित, समुहबाट ५३ लाखको सुन्तला बिक्री, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाबाट हाल सम्ममा सहयोग प्राप्त ।	पोखरी निर्माणमा सहयोग पाउने,बीमाले सम्बोधन गर्नुपर्ने,साइट्रस ग्रीनिंग रोगबाट सुरक्षा संरक्षण, मरेका रुख हटाउने कार्यमा राज्यबाट सहयोग हुनुपर्ने
६	छिलुङ कालिका एग्रो फार्म,भिरकोट न.पा.७ स्याङजा, क्लोज हाउस प्रणालीमा २ लाख लेयर्स पालिएको, बुरडिङ ५० हजार रहेको (कुल क्षमता २.५लाख) औसत बार्षिक ६२ प्रतिशत अण्डा उत्पादन ।	जैविक सुरक्षाका कारण प्रवेश नपाइएको
७	गण्डकी ट्राउट माछा,माछापुच्छ्रे गा.पा. ३, कास्की, २५ टन बार्षिक माछा उत्पादन भएको, ३४ जना लाई रोजगार उपलब्ध भएको ।	कर बिद्युत छुटको ब्यवस्था, सहज सहूलियत कर्जाको प्रवाह र आवश्यक जग्गा ब्यवस्थापन गर्न सकेमा थप उत्पादन एवं रोजगारी श्रृजना हुने
८	पोखरा शीत भण्डार,पोखरा म.न.पा. कुल लागत ५.२५लाख, प्रदेशबाट अनुदान उपलब्ध रु २ करोण ३८लाख ८६ हजार, कुल भण्डारण क्षमता ३२० मेट्रिक टन, बहुउद्देशीय प्रयोजन(पकाउने र भण्डारण) ।	कृषक,उद्यमी, सेवाग्राहीलाई सहज रूपमा सेवा दिनका लागि कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।

९	एकता कृषि ग्रुप कोल्ड स्टोर,बुढी बजार,पोखरा, प्रो.बेग ब. गर्बुजा क्षमता ५००टन,प्रदेश सरकारबाट अनुदान रु. २३८८६००० ।	कृषक, उद्यमी, सेवाग्राहीलाई सहज रूपमा सेवा दिनका लागि कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
१०	नारायण पौडेल, गाई फार्म, पोखरा म.न.पा.,जम्मा गाई बाच्छा संख्या २८ दुहुना १३ वटा दैनिक ८०ली. उत्पादन ।	गोठको व्यवस्थापन आवश्यक रहेको, दुहुनाको अनुपात कम रहेकामा, व्यवस्थापन गर्नु पर्ने
११	लेखनाथ ह्याचरी म.न.पा. २७ पोखरा, स्थानिय जातका कुखुरा पालन गरिएको,गण्डकी प्रदेश सरकारबाट मोडेल फार्मका लागि रु ८,८०,००० । अनुदान उपलब्ध । क्रसिंग विधि अपनाइएको ।	जातिय शुद्धता कायम गर्न क्रस गर्नु बाहेक शुद्ध जातका चल्ला उत्पादन साथै विस्तार गर्नु आवश्यक रहेको ।
१२	पञ्चासे अर्गानिक फार्म,पोखरा म.न.पा.२९ भण्डारा ढिक,१४ रोपनीमा फार्म शुरू गरिएको। रु १० लाख प्रदेशबाट अनुदान उपलब्ध ।	स्थापना कालको प्रारम्भिक चरणमा रहेकोले तत्काल संतोषप्रद देखिए पनि कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्दा दिगो हुने ।
१३	मौरी पालन विकास श्रोत केन्द्र, पाल्पा, श्री तेज ब. भण्डारीको अध्यक्षतामा संचालित,१५०० घर रहेको,प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाबाट रु ५ लाख अनुदान उपलब्ध,वार्षिक सरदर ६ सय क्विन्टलमह उत्पादन ।	विषादि व्यवस्थापनको अभावले ब्यवसायको स्थायित्वमा कठिनाई, मह, मैन, कुट आदि पदार्थको सदुपयोग र ब्यवस्थापन एवं अनुदान, सहूलियत रिणका लागि सरकारी संयन्त्रबाट सहयोगको अपेक्षा ।

अनुसुची ७ (प्रेस विज्ञप्तीहरु)

कोरोना भाईरस (COVID – 19)सम्बन्धी प्रेस विज्ञप्ती

नेपाल सरकार
राष्ट्रिय किसान आयोग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

फोन नं : ०१-५४०६९८२, ५४०६९७६,
५४०६९८०
ईमेल : nfcnepal2017@gmail.com
वेब साइट: www.nfc.gov.np

प.सं.: ०७६/७७

च.नं.:

मिति: २०७६।१२।२७

विषय : विज्ञप्ती

आज विश्व मानवजातिले अचानक इतिहासमै भोग्नु परेको समस्या कोरोना भाईरस (COVID-19) को सामना गरि दिन प्रतिदिन यस्को विश्व समुदायमा खतरा बढ्दो छ । दुई ठुला छिमेकी मुलुक विश्वकै १ तिहाई जनसंख्या ओगटेको भारत र चिनको बिचमा सेतुको रूपमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेको हाम्रो देश नेपाल पनि यो समस्याबाट अछुतो रहने प्रश्न भएन तर नेपाल सरकारले समयमै सचेतता पूर्वक आफ्नो कदमहरूलाई अगाडी बढाईरहेको र नेपाली जनताले सरकारको निर्देशनलाई गम्भिर पूर्वक पालना गरेको कारण देशका जनताले यो महामारीको गम्भीर सामना गर्नु परेको छैन। यो परिस्थितिमा राष्ट्रिय किसान आयोगले पनि सरकारमा आभार व्यक्त गर्दछ । साथै आम नेपाली जनतामा हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दै यस विषम परिस्थितिमा नेपाल सरकारको निर्देशनलाई गम्भिरतापूर्वक पालना गर्दै कठोर अनुशासनमा रहनुको हामीसँग कुनै विकल्प छैन यति हुँदा हुँदै हाम्रो अर्थतन्त्रमा उद्योग व्यवसाय, उत्पादन, दैनिक कामकाज र जन जीवनमा ठुला धक्का र असर पारिरहेको छ । अर्का तिर उद्योग व्यवसाय संचालन छैन भने उत्पादन र व्यवसायमा किसानहरूले ठुलो क्षति व्यहोरेका छन् । खासगरी पशु र दुग्ध उत्पादक किसानहरू, तरकारी फलफूल उत्पादक किसानहरू, मत्स्य, कुखुरा पालक र अन्डा उत्पादक किसानहरू, च्याउ केरा किसानहरूले आफ्नो उत्पादनको बजार नहुदाँ ठुलो क्षति व्यहोर्नु परेको छ । यस विषम परिस्थितिमा किसानहरूको उपजलाई उचित मूल्यमा बजार र उपभोक्ता समक्ष पुर्‍याउनको लागि कृषि उपज ढुवानीमा सावधानीपूर्वक सहजता बनाउने, कृषि उपजको मूल्य श्रृंखला र आपूर्ती व्यवस्थापन गर्नु अपरिहार्यता भएको छ । कृषकहरूको लागि आवश्यक पर्ने विउ, मल लगायतका कृषि सामाग्रीको सहज उपलब्धता गराउने साथै कृषकको लागि आवश्यक राहतका विशेष कार्यक्रम संचालन गराउने र यो अवस्थामा आन्तरिक बजारलाई अविलम्ब नियमित र व्यवस्थित गर्न निश्चित मापदण्डको आधारमा ढुवानी सेवा नियमित रूपमा संचालन गर्न कृषि तथा पशुपक्षी विकास मन्त्रालय मार्फत नेपाल सरकारको गम्भिर ध्यानाकर्षण गर्दछौं।

रविन्द्र के.सी.

सदस्य एवं प्रवक्ता
राष्ट्रिय किसान आयोग

"समृद्ध नेपालको ज्ञान: अधिकार सम्पन्न किसान"

सलह किरासम्बन्धी प्रेस विज्ञप्ती

नेपाल सरकार राष्ट्रिय किसान आयोग

कलंकी, काठमाडौं, नेपाल।
राष्ट्रिय किसान आयोग
कितिपुर, काठमाडौं

01-४०३७०४६
01-४०३७०५६

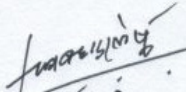
पत्र संख्या:
चलानी नं.:

मिति:.....
१४ अषाढ २०७७

विज्ञप्ति

कोरोना भाईरसका कारण श्रृजित बन्दा बन्दिले थलिएको नेपालको अर्थतन्त्र कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धि गरी भरथेग गर्न सकिएला भन्ने आशामा रहेका बेला यही आषाढ १३ गते देखी तराई र पहाडका विभिन्न जिल्लाहरुमा अप्रत्यासित रूपमा सलह भित्रिएको र कृषि उत्पादनमा क्षति पुऱ्याईएको समाचार प्रति राष्ट्रिय किसान आयोगको गम्भिर ध्यानाकर्षण भएको छ ।

यो किरा अत्यन्तै ठूलो संख्यामा आउने र एकै बसाईमा ठूलो परिणाममा बाली नोक्सान गर्ने प्रवृत्तिको हुने हुदा यो अत्यन्तै संवेदनशील स्थिति हो । यसको समयमै रोकथाम गर्न नसकिए नेपालको कृषि तहस नहस हुने पक्का छ । यो संवेदनशील अवस्थालाई मध्यनजरमा राखी संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह द्रुतगतिमा सलह नष्टगर्न जुटोस भनि राष्ट्रिय किसान आयोग जोडदार अपिल गर्दछ । साथै किसान दाजुभाई दिदीबहिनीहरु कृषि विज्ञको राय सुझाव सल्लाह अनुसार विषादी र अन्य वैकल्पिक कृष्याकलाप सहित आफ्नो उत्पादन जमिनमा ध्यान राखी सलह नियन्त्रणमा सकृय हुन पनि राष्ट्रिय किसान आयोग हार्दिक अनुरोध गर्दछ ।

चित्र बहादुर श्रेष्ठ
अध्यक्ष

देशको विभिन्न स्थानमा आएको बाढी, पहिरोले पुऱ्याएको क्षतिसम्बन्धी प्रेस विज्ञप्ती

पत्र संख्या:
चलनी नं.:

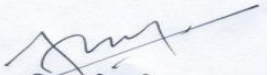
नेपाल सरकार
राष्ट्रिय किसान आयोग
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल
राष्ट्रिय किसान
कीर्तिपुर, काठमाडौं

०१-५९०६१७६
०१-५९०६१७८
०१-५९०६१८०
०१-५९०६१८२
०१-५९०६१८६

२८ अषाढ २०७७

विज्ञप्ति

मिति २०७७।०३।२० गते देखी बझाङ,सिन्धुपाल्चोक लगायत देशका विभिन्न जिल्लाहरुमा अविरल वर्षाका कारण बाढी पहिरो र डुवानले गर्दा ठुलो मानविय,भौतिक, बालीबस्तुहरुको क्षति प्रति राष्ट्रिय किसान आयोगको गम्भिर ध्यानाकर्षण भएको छ । प्राकृतिक विपतको यो घटनाप्रति दुःख व्यक्त गर्दै, मुलुक कोरोना पीडामा रहेको बेला फेरि अर्को प्राकृतिक प्रकोपको सामना गर्नु परेकोले यस संवेदनशील घडीमा प्रभावित नागरिकको जीवन रक्षा, उद्धार र राहतको कार्यलाई अझै प्रभावकारी बनाउन छिटोभन्दा छिटो प्रभावित क्षेत्रमा उद्धार टोली खटाएर थप मानवीय र भौतिक क्षति न्यूनीकरणको लागि राष्ट्रिय किसान आयोग नेपाल सरकार समक्ष जोडदार अपिल गर्दछ । यस दुःखद घडिमा दिवंगत आत्माहरु प्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दै शोक समतप्त परिवारजन प्रति संवेदनाको साथै घाइतेजनहरुको शिघ्र स्वास्थ्य लाभको कामना गर्दछौं ।

रविन्द्र के.सी
सदस्य एंवम प्रवक्ता

कृषकहरुले रसायनिक मल (यूरिया) नपाएको सम्बन्धी प्रेस विज्ञप्ती

पत्र संख्या:
चलनी नं.:

०१-५९०६१७६
०१-५९०६१७८
०१-५९०६१८०
०१-५९०६१८२
०१-५९०६१८६

७ भाद्र २०७७

विज्ञप्ति

यस वर्ष धान रोपाईको कार्य सम्पन्न भई सकेको र हालको समयमा कृषकहरुले धानवालीमा थप रासायनिक मलखाद (यूरिया) टपेट्रेस गर्ने बेला हुदा सम्म पनि कृषकहरुले रासायनिक मल (यूरिया) नपाएको जन गुनासो यत्रतत्र सुनिन आएको हुदा यस तर्फ राष्ट्रिय किसान आयोगको गंभिर ध्यानाकर्षण भएको छ। यस सन्दर्भमा कृषकहरुको माग अनुसार रासायनिक मल (यूरियाको) समयमा नै संम्बोधन गर्न कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयलाई राष्ट्रिय किसान आयोग अनुरोध गर्दछ।

साथै विश्वभर महामारीको रुपमा फैलिएको कोरोना भाईरस (COVID 19) मारमा नेपाल पनि अछुतो रहन सकेको छैन। कृषकहरुले समयमा कृषि उत्पादनका सामग्री नपाउने र उत्पादित कृषि उपजको बजारीकरणको सहजता नभएको र उचित मूल्य नपाउने अवस्था रहेको छ। यस विषम परिस्थिको बेलामा नेपाल सरकार द्वारा संचालित कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजार विकास समिति लगायत नीजि क्षेत्रबाट संचालित फलफूल तथा तरकारी बजारमा फलफूल तथा तरकारीको मूल्य बढाउने, कालो बजारी गर्ने, कृतिम अभाव सृजना गर्ने, स्थानिय स्तरमा कृषकहरुको उत्पादन भएको ताजा तरकारीलाई बेवास्ता गर्दै भारतबाट आयात भएको फलफूल तथा तरकारीका ट्रकहरु रातको समयमा प्रवेश गराई सामाजिक तथा भौतिक दुरीलाई समेत बेवास्ता गर्दै तरकारी तथा फलफूल अनलोडिङ तथा खरिद विक्री गर्ने गरेको समेत भएको जनगुनासो आएकोले यस तर्फ पनि राष्ट्रिय किसान आयोगको गंभिर ध्यानाकर्षण भएको छ। यस तर्फ पनि कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय लगायत सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरुलाई पहल गर्न राष्ट्रिय किसान आयोग अनुरोध गर्दछ।

रविन्द्र के.सी.

सदस्य एंवम प्रवक्ता

सादर अवगतार्थ
माननीय मन्त्रीज्यू,
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय,
सिंहदरवार, काठमाडौं।

अनुसूची १ आयोगको रोष्टरमा सूचिकृत हुनु भएका विज्ञ महानुभावहरुको नामावली

क्र.स.	व्यक्तीको नाम	ठेगाना	सम्पर्क नं:	ईमेल	विज्ञ क्षेत्रहरु
१	श्री जनकराज गौतम	स्युचाटार, काठमाण्डौ	९८४१०२८७९२	janardanadh@gmail.com	वित्तिय विज्ञ
२	श्री शंकर गौतम	लेखनाथ १९, पोखरा	९८४११३९८२४	shanker@gssnepal.com	आर्थीक विशेषज्ञ
३	श्री वावुराम पाठक	काठमाण्डौ	९८४११३९८२४		वित्तिय विज्ञ
४	डा. कैलाश प्रसाद भुडेर	शहिद नगर ८, धनुषा	९८४४०३६९६४, ९८०७२६२४६४	kailash2092@yahoo.co.in	धान विशेषज्ञ
५	श्री निरंजन बराल	ललितपुर महा न.पा.२८	९८४१०७६६८६	nibaral@hotmail.com	कृषिमा आधारित उधम स्थापना र व्यावसायिकरण
६	डा. दिनेश प्रसाद पराजुली	का.महा न.पा.३२, काठमाण्डौ	९७७-१-४६०१४९७ ९८४१२९४२४९	parajuli_dinesh@yahoo.com	पशु विज्ञ
७	डा. करुणा शर्मा	चन्द्रकोट ८, गुल्मी	९८४११७६७२४	karunavet@hotmail.com	पशु विज्ञ
८	श्री केशव प्रसाद अछामी	सुर्यविनायक न.पा.५, भतपुर	९८४१७०४०४	keshbachhami2018@gmail.com	पशु विज्ञ
९	श्री प्रशन्न कुमार कोइराला	ललितपुर न.पा.२७	९८४१३०७१७		पशुविज्ञ
१०	श्री कृष्ण बहादुर कुँवर	मातनगल्ली, का.म.पा.१४	९८४१०४१४६७	kunwarkb3sf@gmail.com	कृषि विकास र कृषि वित्त गरिवी निवारण

११	श्री भारतेन्दुर मिश्र	पिपरा गा.पा.९,महोतरी	९८५११३१७२७	Mishra_bhartendra@gmail.com	एग्रोनोमी विशेषज्ञ
१२	श्री विष्णु कुमार धिताल	टोखा, १०, काठमाण्डौ	९८५१०९६७४४	bkdhital@yahoo.com	कृषिनिति विज्ञ
१३	श्री प्रेम बहादुर थापा	पोष्ट वक्स नं.१३२, काठमाण्डौ	९८५१०३८५७	nature.premthapa@gmail.com	कृषिनिति विज्ञ
१४	डा. निरन्जन कोइराला	पोखरा ९, कास्की	९८६१८६५५५८	koirala.biochem@gmail.com	वनस्पति र जडीवुटी विज्ञ
१५	श्री विजय कुमार मल्लिक	नगराईन न.पा.१५, धनुषा	९८४१३३५१३०	vijoy58@gmail.com	कृषि प्रसार,माछा पालन, वागवानी विज्ञ
१६	डा.कृष्ण प्रसाद पौडेल	यासोक ८,वर्दिन,पांचथर	९८४१३५५९८७	kppaudyal12@gmail.com	वागवानी अनुसंधानतथा निति विज्ञ
१७	डा.भिम बहादुर खत्री	तातोपानी गा.पा.३, जुम्ला	९८६३२२८८२८ ९८४१८९०१९	bhimkhatrion58@gmail.com	वागवानी अनुसंधानतथा निति विज्ञ
१८	डा.युग नाथ घिमिरे	गोदावरी न.पा.४,बडिखेल,ल.पु	९८५१७३४३९	ynghimire@gmail.com	कृषि अनुसंधानतथा निति विज्ञ
१९	डा.बुद्धि प्रकाश शर्मा	राप्ती गाउपालिका २,दांग	९८४१३५५७५०	bpsharma068@gmail.com	कृषि अनुसंधानतथा निति विज्ञ
२०	श्री जय किशोर मंडल	जनकपुर उप नपा, २ रामनगर	९८५१९३२५९	mandaljaykishore@gmail.com	माछा विज्ञ

२१	श्री रमानन्द मिश्र	बलवा, ६ महोतरी	१८५११३२६६२	arayanmishra017@gmail.com	मत्स्य विज्ञ
२२	डा. श्याम किशोर शाह	हंसपुर न.पा. ५, धनुषा	१८५११३६९५३	shahshyamkishor@yahoo.com	ग्रामिण विकास र कृषि प्रसार विज्ञ
२३	श्री विष्णु प्र. अर्याल	भरतपुर ५, चितवन	१८५१६३७३८	aryalbisnu@yahoo.com	कृषि प्रसार विज्ञ
२४	श्री विरेन्द्र वहादुर हमाल	पोखरा महा न.पा. ५, कास्की	१८५६०२८५०३	birend54@gmail.com	कृषि प्रसार विज्ञ
२५	श्री धनपति खरेल	गौरादह न.पा. ७, झापा	१८५१०७६२३९	dkharel.jeevan@gmail.com	आई.सि.टी र कम्प्युटर विज्ञ
२६	श्री जनार्दन घिमिरे	गितानगर २, चितवन	१८४१८५८३४६	ghimirejn@gmail.com	वागवानी विज्ञ
२७	श्री मोहन वहादुर थापा	धापाखेल २३, ललितपुर	१८४९२४८६४४	mbthapa2009@gmail.com	वागवानी विज्ञ
२८	श्री देव कान्त चौधरी	कृष्णासवरन गा.पा. ३, सप्तरी	१८०५९१४३६७		वागवानी विज्ञ
२९	श्री नेत्र प्रसाद वस्ती	भिमसेन थापा गा.पा. ४, गोरखा	१८०३४८७११२	ostinp02@gmail.com	पशु आहारा विज्ञ
३०	श्री देवेन्द्र प्रसाद यादव	भवरमपुर २, सिराह	१८४९८७९६०	ydevendra77@yahoo.com	पशुआहारा विज्ञ
३१	श्री शम्भु प्रसाद खतिवडा	सुर्यविनायक २, भतपुर	१८५१२५९२९	shambhukhatiwada@gmail.com	कृषि वाली विज्ञ

३२	श्री राम चन्द्रिका प्रसाद	मलंगवा न.पा., सर्लाही	१८४४०६०५७३	mailrcprasad@gmail.com prasadrc40@yahoo.com	कृषि विज्ञ
३३	श्री पदम लाल भण्डारी	का.म.पा. ३१, काठमाण्डौ	१८४९८१८८००	padam977@gmail.com	वजार विकास तथा भ्यालु चेन विज्ञ
३४	श्री जनार्दन अधिकारी	काठमाण्डौ	१८४१५३४६१८		कृषि अर्थ विज्ञ
३५	श्री चन्द्र प्रसाद पोखरेल	धुरकोट १, गुल्मी	१८४१२५६०३३		अध्यापन, अनुसंधान तथा तालिम विज्ञ
३६	श्री ठाकुर प्रसाद देवकोटा	गण्डकी ३, गोरखा	१८५११०६४५७	thakurdevkota72@gmail.com	जलवायुपरिवर्तन विज्ञ
३७	प्रा.श्याम सुन्दर पन्त	रामपुर, चितवन	१८५५०५६१६८	ssp.issa@gmail.com	वागवानी विज्ञ
३८	डा. तारानाथ पाण्डे	३९८, चेतनामार्ग, वाफल काठ.	१८५११३६५०	tarapande@gmail.com	पशु आहारा विज्ञ
३९	श्री बैकुण्ठ पराजुली	स्यूचाटार २ काठमाण्डौ	१८५११०६२०३	parajubli@gmail.com	पशु विज्ञ
४०	डा. सुरोज पोखेल	नागार्जुन १ डुंगेधारा		surojpkhrel@yahoo.com	बालि विज्ञ
४१	श्री रामेशेवर सिँ पान्डे	चाबहिल	१८४१३४५०८२	rameshwarsinghpande@gmail.com	Livestock (fodder, Pasture and Rangeland)
४२	श्री पुष्पराज शाही	रानिबारी सामाखुसि काठमाण्डौ	१८४१४०५५५८		Agri Market Expert

४३	डा. राम प्रसाद नेउपाने	ललितपुर २३ धापाखेल	९८५१०७३४९२	spneopane@gmail.com	Animal Breeding and Genetics
४४	श्री जनार्दन बाबु कट्टेल	काठमान्डौ २९ सामाखुसी	९८५११८५५३३		Agriculture Banking
४५	श्री सागर चन्द्र जोशी	भिमदत्त ३ कन्चनपुर	९८५११२२६१३	Sagarjoshi2108@gmail.com	Microfinance Expert
४६	श्री मिन प्रसाद बुढाथोकी	कीर्तिपुर	९८४१३३५७५८	budhathokimin@yahoo.com	Agri. Extension Expert
४७	श्री ओम प्रकाश लामिछाने	कलङ्कि काठमान्डौ	९८५१०५४२४३		Agroforestry, Tourism and Community development
४८	श्री सुरेश बाबु तिवारी	टोखा ७ काठमान्डौ	९८५११५६७०२	sabatiwari@yahoo.com	Agri. Extension Expert
४९	श्री प्रेम राज न्यौपाने	टोखा ७ काठमान्डौ	९८४९४९०६४०	eshin2074@gmail.com	Agriculture Research and Development
५०	श्री बिमल कुमार बानियाँ	ईमाडोल ललितपुर	९८४९०३१८५२	baniyabk@hotmail.com	Plant Breeding
५१	डा. नर बहादुर रजवार	टोखा काठमान्डौ	९८४१३३९२९२	rajwarnb@yahoo.com	Livestock Specialist
५२	श्री श्याम प्रसाद पौडेल	काठमान्डौ ३२ सनिमगल	९८४१३६५९१३	shyampdl1961@gmail.com	Dairy production, Processing and marketing

५३	श्री यज्ञ गजाधर खड्का	दोलखा ३ चरकिोट	१८५१००५०३६	khadkayg@gmail.com	Soil science and Environment Science
५४	श्री जय कृष्ण पौडेल	टोखा काठमान्डौ	१८४१६१४९१६	jkpauadel2000@yahoo.com	Fisharies expert
५५	डा. विष्णु प्रसाद चापागाँई	भरतपुर १२ चितवन	१८५११०००९५	Bishnu.bgu@gmail.com	High tech. Agriculture Expert
५६	श्री भव प्रसाद त्रिपाठी	का.म.पा.४, सुकेश्वर, काठ.	१८५१०९७३९४	tripathibhabprasad@gmail.com	Soil science and Environment Science
५७	श्री कमलराज गौतम		१८५१०६८७४९	krishikrg@gmail.com	Agri.Economist
५८	डा. सुदर्शन प्र. रेग्मी	कलकी, काठमान्डौ	१८४३४९५५८०		Agri.Economist
५९	श्री प्रमेश पोखरेल	पो.ज.न.१०८३३, काठमान्डौ	१८४१७३२५६३	prameshjee@gmail.com	Training
६०	श्री नहेन्द्र खड्का	बागलुङ्ग, न.पा. ८	१८५१२४२६६९	nahendra@gmail.com	Agri.Economist

अनुसूची १० आयोगमा सूचिकृत भएका संघ/संस्था/संगठनका विवरण

आ.ब. २०७४/७५ मा सुचिकृत संघ संगठनहरु

दर्ता न.	दर्ता मिति	संघ संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन नं:
१	२०७४/९/२८	अखिल नेपाल किसान महासंघ क्रान्तिकारी केन्द्र	सखैँमुल काठमान्डौ	नहेन्द्र खड्का सीमा रिजाल	९८५५०५८६२९ ९८५९२४२६६९
२	२०७४/९/३०	ग्रामिण कृषि कार्यकर्ता सन्जाल नेपाल	काठमान्डौ	रिखि राम भुषाल	९८५७६३०५९५
३	२०७४/१०/०३	अष्ट ज अभियान	काठमान्डौ	यूवराज भण्डारी निलकण्ठ तिवारी	९८४७४४३४३९ ९७५१०६०५५७

आ.ब. २०७५/७६ मा सुचिकृत संघ संगठनहरु

दर्ता न.	दर्ता मिति	संघ संस्थाको नाम	ठेगाना	सम्पर्क व्यक्ति	सम्पर्क फोन नं:
४	२०७५/४/२३	अखिल नेपाल किसान महासंघ	अद्धत मार्ग, वागवजार, काठमाण्डौ	शिवहरि खनाल	९८५९९९५५९
५	२०७५/४/२३	दलित भूमिहिन किसान संघ	वल्खु १४, काठमाण्डौ	लाल वहादुर विश्वकर्मा	४०३६३०४ ९८४८८२०९००
६	२०७५/५/८	राष्ट्रिय कृषक समुह महासंघ, नेपाल	नया बजार, काठमाण्डौ	उद्धव अधिकारी	९८४९२९८०२६
७	२०७५/५/२९	अखिल नेपाल कुखुरा पालक किसान संघ	चन्द्रागिरी न.पा.३, काठमाण्डौ	गणेश वहादुर कुंवर	९८५९०३५०२३
८	२०७५/५/२२	नेपाल पिछडा वर्ग किसान संघ	हेटौडा १९, मकवानपुर	राम प्रमोद महतो	९८९०९२८९२३

९	२०७५/५/२२	नेपाल किसान संजाल	बुढानिलकण्ठ १०, काठमाण्डौ	गोविन्द राई	९८५२०५१८०५
१०	२०७५/५/२२	राष्ट्रिय भूमि अधिकार मंच, नेपाल, राष्ट्रिय समिति	भरतपुर म.न.पा.१, ठिमुरा चितवन	ल्याम व.दर्जी	०१६९१४५८
११	२०७५/१०/४	राष्ट्रिय महिला किसान महासंघ	का.म.पा.१०, वानेश्वर,	गंगा लक्ष्मी अवाल	९८४१२४१७४७
१२	२०७५/१०/४	अखिल नेपाल पशुपालक किसान संघ(क्रान्तिकारी)	केन्द्रिय कार्यालय, काठमाण्डौ	आनन्दराम फुयाल	९८५५०६४८७४
१३	२०७५/१०/४	नेपाल जलवायु परिवर्तन महासंघ	का.म.न.पा.१३, काठमाण्डौ	राम कुमार ढुंगाना	९८५१०१२८७५
१४	२०७५/०९/११	किसान महासंघ नेपाल	का.म.न.पा.१०, काठमाण्डौ	ओम लामछिने	९८५१०५४२४३
१५	२०७५/१०/४	नेपाल कृषि सुचना संजाल	गोकर्णेश्वर न.पा.६, काठमाण्डौ	लेख बहादुर मोतान	९८४१०७१४५०
१६	२०७५/१०/४	राष्ट्रिय ब्यवसायी कृषि तथा पशुपालक किसान महासंघ नेपाल	का.म.न.पा.३४, काठमाण्डौ	बाबुराम अधिकारी	९८४६०८९५१४
१७	२०७५/१०/४	नेपाल किसान संघ	सानेपा , ललितपुर	आर्दश विक्रम कार्की	९८५१२४८८९९
१८	२०७५/१०/१	राष्ट्रिय अर्गानिक कृषि उपज उत्पादक व्यवसायी किसान संघ	सम्पर्क ठेगाना, कोटेश्वर ३२	ईश्वरी प्रसाद पाण्डे	९८४९२२४१७२
१९	२०७५/१०/४	रिजेनेरेट फार्मस नेटवर्क नेपाल	रम्भा गा.पा.५,पाल्पा	तारा कार्की	९८४१४०७२४१

किसान आयोगका कार्यक्रमका केही भलकहरू

केन्द्रस्तर किसान संघ/संगठन र संजालहरूको क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (नार्क), खुमलटारका भलकहरू

कृषि सहकारीका समस्या पहिचानको लागि अन्तरक्रिया तथा छलफल कार्यक्रम, रा.कि.आ., कीर्तिपुर

महिला कृषक र उद्यमी सशक्तीकरणको लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम, रा.कि.आ., कीर्तिपुर

सरोकारवाला किसान संघ, संगठन, संस्था तथा संजालहरूसँगको अन्तरक्रिया कार्यक्रम, रा.कि.आ., कीर्तिपुर

रोष्टरमा सूचीकृत कृषि विज्ञहरुसँग अन्तरक्रिया तथा वैठक कार्यक्रम, रा.कि.आ., कीर्तिपुर

PMAMP द्वारा संचालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन तथा अवलोकन भ्रमण सप्तरी देखि भापा जिल्ला सम्म

२०७७ सालको विजयादशमी, दीपावली,
नेपाल सम्वत् १९४९
तथा छठ पर्वको
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण किसान दाजुभाई
दिदीबहिनी लगायत सम्पूर्ण नेपालीहरूमा
हार्दिक मंगलमय **शुभकामना**
व्यक्त गर्दछौ ।

राष्ट्रिय किसान आयोग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

“समृद्ध नेपालको शान: अधिकार सम्पन्न किसान”